

„Kisemberek”
helytállása:
tanítóképzés Baján
a szerb megszállás
alatt és nyomán
1918–1923

Budapest 2018

DONÁTH PÉTER

*„KISEMBEREK” HELYTÁLLÁSA:
TANÍTÓKÉPZÉS BAJÁN
A SZERB MEGSZÁLLÁS ALATT ÉS NYOMÁN
1918–1923*

DONÁTH PÉTER

„KISEMBEREK” HELYTÁLLÁSA:
TANÍTÓKÉPZÉS BAJÁN
A SZERB MEGSZÁLLÁS
ALATT ÉS NYOMÁN
1918–1923

TREZOR KIADÓ
Budapest, 2018

A kismonográfia javarészt levéltári forrásokra támaszkodik, melyekért köszönettel tartozom a levéltáros kollégáknak. Különösen a Vajdasági Levéltár munkatársainak: Mezei Zsuzsannának és igazgatójának Sztjepan Rajcsevitynek, akik nemcsak a náluk fellelhető források másolatait bocsátották rendelkezésemre, hanem egyik-másik szerb nyelvű dokumentum fordításáról is gondoskodtak. – D. P.

ISBN 978-963-8144-52-2

Kiadja a Trezor Könyv- és Lapkiadó, Terjesztő Bt.
1149 Budapest, Egressy köz 6.
Telefon/fax: 363-0276, e-mail: trezorkiado@t-online.hu
Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>
Felelős kiadó: Benczik Mónika

Előszó

„*Hűség a megpróbáltatásban*” címmel tartottam előadást 2010-ben Baján, az Eötvös József Tanítóképző Főiskola tudományos konferenciáján, a bajai állami tanítóképző tanárainak szerb megszállás alatti helytállásáról. A kutatást tovább folytattam, s immár öt levéltár anyagainak és egyéb források, szakmunkák felhasználásával kismonográfiában adhatok számot egykori bajai kollégáink tiszteletre- és társadalmi emlékezetre méltó küzdelméről, „kálváriajárásáról” a bajai magyar állami tanítóképző- és képzés fenntartásáért a szerb megszállás alatt és nyomán. *A magyar állami tanítóképzés történetében egyedülállóan úgy tartották fenn – a már akkor közel félévszázados múlttal és nagy elismertséggel bíró – intézményüket, úgy képezték pedagógusokat a magyar és az akkor alakult délszláv állam számára, hogy ehhez 1919 júliusától 1921 augusztusáig egyik államtól sem kaptak semmiféle támogatást.*

A 100. évforduló körül egymásnak feszülő nemzeti elfogultságok idején különösen fontosnak érzem, hogy kiegyensúlyozott, a korabeli aktorok motivációit korrektül felidéző, egyrészt mind a történelmi kataklizmát elszenvedő „kisemberek” iránt is empátikus leírást adjunk a történetekről. Dokumentatív

elbeszélő módszerrel elválasztva a forrásközlést és értelmezést, lehetőséget adva az olvasónak arra, hogy a szerző gondolatmenetét, következtetéseit ellenőrizze. Ilyen forrástömeg mellett ez terjedelmet igényelt, s a korabeli források nyelvezetének megértése próbára teheti a manapság rövid, könnyű olvasmányokhoz szokott olvasó figyelmét/türelmét. Mindazonáltal azt remélem, hogy az elbeszélés, a benne megjelenő társadalmi-politikai mechanizmusok (törekvésem szerint) elfogulatlan megjelenítése – a mikrotörténetírás sajátosságainak megfelelően – túlmutat a látszólag parciális történeten.

Egyfelől felvillantja Baja város magyar társadalmának, pedagógusainak és közalkalmazottainak küzdelmét identitásuk, hovatartozásuk megőrzéséért. Másfelől másról, többről is szól: a „kisember” és a hatalom/hatalmak viszonyáról, a nacionalizmusok egymásnak feszüléséről, valamint az „egyszerű”/nagyszerű pedagógusok heroikus küzdelméről nemzeti elkötelezettségük, hivatásuk, munkahelyük megőrzéséért egy világméretű forgószélben. Valamint arról, hogy a hála a régmúltban sem volt politikai kategória.

Budapest, 2018. június 29.

Donáth Péter

A körülményekről és előzményekről röviden

1918 ősze sorsfordítónak bizonyult az akkoriban széthulló Osztrák–Magyar Monarchia népeinek történetében. A soknemzetiségű monarchia részei önálló nemzetállamokként szerveződtek újjá, egy a győztesek és legyőzöttek között zajló összetett, bonyolult nemzetközi játszma keretében, melyben a szereplők egyszerre törekedtek területek megszerzésére/megtartására, valamint nemzeti/nemzetiségi kultúrájuk dominánssá tételére, illetve annak megőrzésére.¹ A hosszú háború által megviselt országok közt folyó kíméletlen harc gyökeresen megváltozott erőviszonyok mellett zajlott a történelmi Magyarországnak az antant hatalmak és szövetségeseik által megszállt területein.

Így volt ez a franciák és szerbek által megszállt Délvidéken is az 1918–1921-ig de facto oda tartozott Baján is, ahol – legalábbis formálisan – „Padovától Trianonig”² a Monarchiával, ill. Magyarországgal kötött fegyverszüneti megállapodások

¹ *Romsics Ignác*: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-, Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Bp., 1998. 187–214., 265–284., 296–303.

² *Ormos Mária*: Padovától Trianonig 1918–1920. Bp., 1983.

voltak hivatva kijelölni a délszláv valamint magyar állam mozgásterét, befolyásának határait. Az 1918. november 7-én Belgrádban – az antant déli parancsnokával – Franchet d’Esperey tábornokkal folytatott tárgyalás során Károlyi Mihály és Jászi Oszkár hangsúlyozták: „A szerződést... a magyar kormány képviselői csak abban az esetben írják alá, ha az antant a béketárgyalásokig biztosítja a magyar állam mai határait (Horvát-Szlavónországot nem értve bele) minden idegen támadással szemben,... s hogy a béketárgyalásokig a magyar állam egész területén a kormányzást a magyar kormány fogja gyakorolni, testvéri egyetértésben a magyar, tót, román, szerb és német nemzeti tanácsokkal”.³ Táviratban is megfogalmazott feltételük érdemi válasz nélkül maradt, mindazonáltal a katonai megállapodás aláírása mellett döntöttek abban a reményben, hogy a padovainál jobb feltételekhez jutottak, hiszen a dokumentum tartalmazta a kiürítendő területek határait és bár leszögezte, hogy a „Szövetségesek teljes hatalommal szállják meg a kiürített területeket, a Szövetséges Hadseregek Főparancsnoksága által megállapított módon”, ám kilátásba helyezte, hogy „a polgári igazgatás a jelenlegi kormány kezében marad”. Sőt: azt is, hogy a „Szövetségesek a magyar állam belső igazgatásába nem fognak beavatkozni”.⁴ Bár Georges Clemenceau francia mi-

³ Idézi: Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Bp., 1945. 264–266.

⁴ Zeidler Miklós szerk.: Trianon. Bp., 2003.31–32.; Pomogáts Béla – Ádám Magda – Cholnoky Győző szerk. (2000): Trianon. A magyar békeküldött-

niszterelnök már 1918. december 1-jén elvitatta a francia tábornok jogát egy ilyen fegyverszünet megkötésére, s hibának minősítette, hogy a dokumentum megadta a magyar kormánynak a lehetőséget, hogy továbbra is az összes magyar területet igazgassa, vagyis de facto megkérdőjelezte a megállapodást, tartózkodott annak nyilvános visszavonásától.⁵ Így történetünk ideje alatt a cseh és román támadásokkal, forradalmakkal és ellenforradalommal, valamint súlyos gazdasági, közellátási nehézségekkel, s a menekültek áradatával birkózó magyar kormányok – miközben folyamatosan tapasztalniuk kellett, hogy az antant ténylegesen nem tartja, tartatja be a belgrádi megállapodásban rögzítetteket – abból a jogi fikcióból indultak ki, mintha még létezne az. Folyamatosan tiltakoztak annak megsértése ellen, s – legalábbis egy ideig – a megszállt területeken maradt köztisztviselőkkel, pedagógusokkal szembeni elvárásokat is ennek szellemében körvonalzták.⁶

ség tevékenysége 1920-ban. Bp., 2000. 234–235. Lásd ehhez: *Ormos M.* 1983. 73–74.

⁵ *Zeidler Miklós*, 2003. 38. és 46.; *Herczegh Géza*: A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945. In: *Zeidler M.* 2003. 725–726.

⁶ *Ormos M.* 1983. 84–93.; *Romsics Ignác*: A trianoni békeszerződés. Bp., Bp., 2005. 76. és 79.; *A. Sajti Enikő*: Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918–1941. Szeged, 1997. 14–16. és 83.; *Knézy Lehel*: Baja a forradalom és a megszállás alatt 1918–1921. Baja, 1940. 68–69.; *Juhász Nagy S.* 1945. 361.; *Csuka János*: A Délvidéki magyarság története 1918–1941. Bp., 1995. 19.

Rövid ideig a Baját 1918. november 13-án megszálló szerbek viselkedéséből is úgy tűnt, mintha érvényesnek tekintenék a belgrádi dokumentumot,⁷ ám rövidesen átléptek rajta. 1918. november 25-én a bánsági, bácskai és baranyai szerbeknek, bunyevácoknak és a többi szlávnak Újvidéken tartott nagy népgyűlésén határozatban kérték „a testvér Szerbiát”, hogy érdekeiket a békekonferencián képviselje. Csatlakoztak a szerb királysághoz, mely „eddig működésével és fejlődésével biztosítja a szabadságot, jogegyenlőséget és a haladást minden irányban, nemcsak nekünk, hanem a szláv, sőt a nem szláv népeknek is, amelyek velünk élnek.” Emellett deklarálták, hogy „Bánság, Bácska és Baranya a mai napon... az antant balkáni hadsereg által vonandó határok közt s a népek magasztos önrendelkezési alapján elszakadtnak nyilvánítják magukat Magyarországtól, úgy államjogi, mint politikai és gazdasági tekintetben.” Megalakították a terület törvényhozó és végrehajtó szerveit, s gyakorlati megfontolásból, s – talán a belgrádi megállapodásra tekintettel – hozzátették: „államunk végleges szervezéséig a Nép kormány lehetőleg a fennálló törvények és törvényes rendeletek értelmében fog kormányozni.”⁸

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BKML) Baja Város Tanácsa Polgármesteri Hivatalának iratai. A Budapesten Működő Tanács. IV.1407/j. 1. d. 1920. február 8.

⁸ *Romsics Ignác –Szabó Csaba összeáll.: Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna-Tisza közti történetéhez. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár*

E provizórium az 1918. december 1-jén kikiáltott „Szerb–Horvát–Szlovén Királyság” megszerveződésének időszakára korlátozódott, melynek első lépéseként – I. Péter király 1919. január 7-i rendeletével – megszüntették a nemzeti kormányokat, s a központosított SZHSZ államot tartományokra osztották, melyek egyike a Vajdaság lett. Ez az újvidéki székhelyű Bácska–Bánát–Baranya autonóm irányítását végző Narodna Uprava jellegének gyökeres változásához, a belgrádi kormányzati szerveknek való alárendelődéséhez vezetett. Ettől kezdve a megszállt területek magyar közalkalmazottaitól is az SZHSZ államhoz való lojalitást deklaráló esküt követeltek, nyilvánvaló jeleként annak, hogy e területeket – a belgrádi katonai megállapodás s a Pécs–Baranya–Baja háromszög sajátosságainak⁹ semmibevételével – végleg az új állam részeként kívánják integrálni. Ezt a demarkációs vonal határként kezelésével, s a magyar államszervekkel való közvetlen kapcsolattartás tilalmával nyomatékosítottak.¹⁰ Az akkoriban politikai jellegét többször gyökeresen változtató, elementáris nehézségekkel

kiadványai III. k.(Szerk.: *Romsics Ignác*) Kecskemét, 1976.209–211.; *Knézy L.* 1940. 58.; MNL BKML IV.1407/j. 1. d. 1920. február 8.

⁹ Lásd ehhez: MNL BKML IV.1407/j. 1. d. 1920. február 17. *Gergely Ferenc* – *Kőhegyi Mihály*: Pécs–Baranya–Baja háromszög történelmi problémái 1918–1921. Baja, 1974.; *Csuka J.* 1995. 17–29.

¹⁰ *Sokcsévits Dénes* – *Szilágyi Imre* – *Szilágyi Károly*: Déli szomszédaink története. Bp. é. n. 224–227.; *Knézy L.* 1940. 85–86.; *A. Sajti E.* 1997. 12–19.; *Csuka J.* 1995.19.

küzdő magyar államnak alig maradtak érdemi eszközei a szorult helyzetbe került magyar közalkalmazottak támogatására, s energiája, figyelme sem nagyon jutott olyan sajátos módszerek kimunkálására és működtetésére, melyekkel például az átmenetileg megszállt Baja közalkalmazottainak, pedagógusainak segíthetett volna. Ilyen körülmények között próbálták „hőseink”, a Bajai Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet tanárai identitásukhoz ragaszkodva megőrizni hivatásukat s – többségükben családosoikként, többgyermekesekként – egzisztenciájukat is az 1918. november 13-tól 1921. augusztus 21-ig tartott hosszú megszállás időszakában.

Mielőtt rátérhetnénk történetük felidézésére, még néhány – az előzményekre és körülményekre vonatkozó – általános információt ajánlunk olvasóink figyelmébe. Az 1918/1919. tanév a bajai képző történetében már a 49. volt. Nagy múltú intézetük korábbiakban többször az ország legnépesebb intézeteinek egyike volt, melyben akkoriban – az 1920/1921. tanévet leszámítva – négyéves középfokú képzés folyt, az idegen nyelvi órák kivételével magyar nyelven. A ciszterci gimnázium mellett Baja második legrangosabb oktatási intézményeként hivatásának – a központi elvárásoknak megfelelően, a többi magyarországi állami tanítóképzőhöz hasonlóan – a magyar államhoz lojális, vallásos és hazafias, munkaszerető, szociálisan

érzékeny tanítók képzését tartotta.¹¹ Kevésbé ismert tény, de igaz, hogy akkoriban (1937-ig¹²) a magyar állam nem tartotta feladatának, hogy a történelmi, majd a trianoni Magyarország nemzetiségei számára anyanyelvi tanítóképzést nyújtó intézményeket tartson fenn. Így ez, ill. a kétnyelvű képzés az egyházi intézményekre hárult, némi állami segítséggel.¹³ A nemzetiségi származású, a délszláv-, ill. német nyelven jól tudó vendékek számára bajai képzőben voltak kurzusok, s módjuk

¹¹ Apponyi Albert kultuszminiszter akkoriban is többször hangsúlyozta, hogy „a közoktatásügyi politikában... nem fogadhatunk el egy tanintézetet, egy iskolát fennállónak csupán azért, mert abban hazaellenes irányzatok vannak, hanem az oktatás minden ágában, ... legelsősorban azoktól tanintézetektől, melyekben a nemzetnek nevelőit nevelik, a tanítóképzőknél [sic!...] követelnünk kell, hogy az állampolgári nevelésben pozitív irányban közreműködjenek a nemzeti egységnek, a szociális és kulturális egységnek megoldására.” Apponyi Albert gróf nyilatkozata kultúrpolitikájáról. Néptanítók Lapja, 51. évf. 1918. 12. sz. 10.

¹² Donáth Péter: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868–1958. Bp., 2008. 3–103.; Donáth Péter: Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919–1944. Bp., 1998. 15–30.

¹³ 1917/1918-ban a történelmi Magyarország 89 tanító(nő)képzőjéből 77-ben magyar nyelven folyt az oktatás, így a nemzetiségi polgárok csak a képzők fennmaradó 13,5%-ra számíthattak, melyekben nemzetiségi nyelven, vagy nemzetiségi és magyar nyelven tanítottak. Az 1910. évi népszámlálás szerint a népesség egészében 54%-ot tettek ki az önmagukat magyar anyanyelvűnek vallók, míg a tanító(nő)képzők növendékei között arányuk 81% volt., a tanárok között pedig 79,8%. Lásd ehhez: Donáth P. 2008. 27–32.

volt speciális képesítő vizsgán a nem magyar nyelvű tanításra is jogot adó oklevél-kiegészítéshez jutni, de az oktatás magyar nyelven és szellemben folyt. Erről tanúskodik – a szepességi cipszer származású, német anyanyelvű, katolikus magyar öntudatú – Amler Antal¹⁴ igazgatónak az 1916/1917. évi évkönyvben olvasható pedagógiai credója: „*Erős magyar faji érzésnek, őszinte mély vallásos szellemnek, a néppel melegen érző, azzal örvendő és bánkódó szívnek a nevelése volt mindig tanári működésének célja*”,¹⁵ s ez egybecsengett az intézet hivatására vonatkozó elképzelésével. Egy a VKM-hez írt 1922. október 18-i levelében hangsúlyozta: „*intézetünk az elmúlt 53 év alatt a közművelődés, a magyar nemzeti szellem felélesztése, s annak a délvidéki nemzetiségek között való terjesztése körül megbecsülhetetlen szolgálatokat tett*”.¹⁶ A felbecsülhetetlen szolgálatra utalás jól tükrözi a magyar oktatáspolitikát – a két forradalom időszakát leszámítva – a századfordulótól töretlen elvárásának való büszke megfelelést, azt az ethoszt, mely a magyarországi

¹⁴ Chobodiczky Alajos: Amler Antal (1868–1937). Magyar Tanítóképző, L. évf. 5. sz. (1937. május) 222–225.

¹⁵ Kiemelés tőlem- D. P. Idézi: Molnár János: A Bajai Állami Tanítóképző Intézet története 1900–1950. a szerző kiadása, Baja, 2006. 32. (Kiemelés tőlem – D.P.)

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára (MNL OL) K 502 1923-6-3933. Amler igazgató a VKM-hez 1922. okt. 18. 786/1922. sz. (Kiemelés tőlem – D.P.)

tanítók és tanítóképzős tanárok szervezeteit egyaránt jellemezte akkoriban.¹⁷

A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének 1917. június 28–29-én elfogadott állásfoglalása szerint „amitől a viszonyok ismerete folytán évtizedek óta tartottunk... az immár statisztikailag igazolódott, és bírói ítéletekből nyilvánvalóvá lett, hogy a hazai tanítóképzők egy része, a görög-keleti és a görög-katolikus román és szerb nemzetiségű képzők nem feleltek meg hivatásuknak, mert nem oltották be növendékeik lelkébe a magyar haza és a király iránti hűséget és a magyar állam iránti töretlen ragaszkodást. A román és szerb nyelvű tanítóság egy része legszentebb kötelességében az alkuvást nem ismerő hazaszeretetben nemcsak megtántorodott, hanem kémmé és a hitszegő és rabló ellenség cimborájává lett!” – írták, a háború

¹⁷ 1904-ben például a VI. egyetemes tanítógyűlés tanítóképző intézeti szakosztályában a képzős tanárok azt javasolták, hogy az országban „úgy a tanítóképzés, mint a képesítés csakis magyar nyelven történhessék”. Az elemi iskolai tanítók azt követelték, hogy „minden iskola temploma és hatalmas fényszórója legyen a magyar nemzeti állameszmének. Minden nem magyar tannyelvű iskola töröltessék el a hazaföld színéről. Minden iskola magyar legyen – vagy ne legyen.” Idézi: *Donáth Péter*: Tanítói, tanári viták a magyarországi tanítók társadalmi küldetéséről, helyzetük javításáról, a tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről 1890–1905. In: *Donáth Péter – Farkas Mária* szerk.: *Filozófia-művelődés – történet* 2015. ELTE TÖK Tudományos Közleményei XXXVI. Bp., 2015. 283. és 287.

hevében talán érthető szenvedéllyel, de a mai szemlélő számára megengedhetetlen egyoldalúsággal.¹⁸ Forrásainkból egyértelmű, hogy a bajai tanítóképző „nemzeti/nemzetiségi front közeli” tantestülete – két szerb oktatójukat kivéve – maga is támogathatta ezen állásfoglalás megszületését.¹⁹ Nem nehéz elképzelnünk, hogy vajon milyen sokkot okozhatott számukra másfél év múltán a szerepcsere, a szerb megszállás révén az erőviszonyok gyökeres változása, s a délszlávok szempontjából „győztes”, háborúban felizzott, államilag, katonailag támogatott, – velük ellenséges – nacionalizmussal, s a korábbiakban általuk hangoztatottakra emlékeztető elvárásokkal való szembesülés.

¹⁸ Emlékirat a tanítóképző-intézetek szakfelügyelete és a nem magyar tannyelvű tanítóképzők nemzeti reformja tárgyában. Magyar Tanítóképző, 33. (1918) 90.

¹⁹ Szinezi a képet, ha egy pillantást vetünk a magát magyarnak valló tanári kar névsorára, akik között Amler Antal mellett Babusnyik János, Bayer/Barcsai József, Flóra Sándor, Fürstner Antal, Karig Emil, Krah/ /Král József, Kunits Ferenc, Luybl/Luibl György, Pollermann Artur, Wohlmuth István, Éber Sándor, és Kiss A. József névvel találkozhatunk. (Arhiv Vojvodine, Ministarstvo Prosvete Odsek za Banat, Backu i Baranju, F 81. [a továbbiakban: RS 002 F. 81.] 35. és MNL OL K 502-1921-4-69797)

Szabad-e a magyar tanítóképzés fennmaradásáért hivatali esküt tenni a megszállóknak?

Más bajai iskolákhoz hasonlóan amúgy is nehéz körülmények között kezdték a képző tanárai az 1918/1919. tanévet. Bár a Magyar Vöröskereszt kiürítette az internátus épületét (melyet 1919 februárjában a szerb katonaság foglalt le), a tönkretett épületet javítani, a felszerelést, a kályhákat pótolni nem volt képes/hajlandó. Amler igazgató – a közelgő veszélyt érzékelve – eredménytelenül próbálkozott a VKM-nél az intézet Szekszárdra való áthelyezésével. A városi gázgyár működési problémái miatt, az intézetben nem volt központi gázvilágítás, és gázszivattyújuk lévén, vízszolgáltatás sem. Ezért a növendékek, a bentlakó tanárok és a személyzet üvegekben hordták a vizet az udvari kútról még télvíz idején is, ami tovább rontotta a spanyolnáthának kitett ifjúság ellenálló képességét. S bár a járvány miatt október 18-tól november 25-ig szünetelt a tanítás, sokan megbetegedtek, s négyen életüket veszítették a tanév során. Az áruhiány következtében, a vizsgált időszak egészében,

nehézséget jelentett a „köztartásba” bevont ifjak élelmezése is.²⁰

Az „őszirózsás” forradalom nyomán Meskó Zoltán szemé-
lyében új kormánybiztos-főispánt neveztek ki Bajára, akinek a
polgármesterrel együtt esküt kellett tennie az immár független
magyar kormányra. A főispán beiktatására már a szerb meg-
szállást követően, november 25-én került sor a törvényhatóság
ülésén, melynek tagjaként Amler Antal is részese volt a kor-
mánybiztost köszöntő szűk körű delegációnak.²¹ A „Népköz-
társaságra” esküt tett Meskó Zoltánhoz hasonlóan a megjelen-
tek is érezték a törvényhatóság és a kormánybiztos tevékenysé-
gének perspektívtalanságát. December 14-én a Narodna Upra-
va által kinevezett főispán Vojnics Tunics István erőszakkal el-
távolította őt hivatalából, s a magyar polgármester Borbíró
Vojnics Ferenc is átadta helyét a szerbek emberének.²² Ezzel

²⁰ Arhiv Vojvodine, Zupanijsko Skolsko Nadzornistvo, F 82. (a továbbiak-
ban: RS002 F 82.) 277/919.; MNL BKML A Bajai Állami Tanítóképző
iratai. VIII. 82. 3. d.; MNL OL K 502 1922-5-11500. 658/1921.; *Amler
Antal szerk.*: A Bajai Magyar Királyi Állami Tanítóképző-Intézet
XLVIII. értesítője az 1918–26. iskolai évekről. Baja, 1926.3-4.

²¹ Amler Antal a törvényhatósági bizottság tagjaként, a belvárosi katolikus
hitközség világi elnökeként, a polgári kaszinó és az olvasókör elnökeként
a város tekintélyes polgárai közé számított. (*Chobodiczky A.* 1937. 23-
25.; MNL OL K 502 1923-6- 3933. 786/1922.)

²² *Knézy Lehel*, 1940. 75–79.

lényegében a belgrádi katonai megállapodás betartásának lát-szata is megszűnt a városban.

Az önkormányzati iskoláktól eltérően állami fenntartású ta-nítóképző helyzetét ez csak közvetetten befolyásolta. A tanító-képző – amíg és amennyire lehetett – a magyar VKM és ható-ságai utasításait követte. A november 25-i tanári értekezleten például „kedvező körülmények idejéig” elnapolták a miniszté-rium azon utasításának végrehajtását, hogy a tanítás előtt „rö-vid ünnepség keretében méltassák a köztársasági eszmék dia-dalát, s a köztársasági államforma jelentőségét”. Majd 30-án készségesen csatlakoztak a budapesti Kertész utcai felső keres-kedelmi iskola tanárainak felhívásához, Lovászy Márton mi-niszter köszöntéséhez, de a tanítóképzést is felügyelő Neményi Imre államtitkár leváltását nem kívánták. „Nem személyek el-len, hanem eszmékért küzdenek” – írták, szabadabb szellemű oktatást, szolgálati pragmatikát kértek, s néhány korábbi hiba korrigálását. December 20-án kommentár nélkül tudomásul vették a VKM-nek a „fegyverszüneti tárgyaló bizottság” felál-lítására vonatkozó tájékoztatását, s felhívását arra, hogy esetle-ges sérelmeikről azt tájékoztassák.²³

Nehezebb helyzetben voltak a „Szerb nemzeti kormány közművelődési különítményének” távirati utasítására adandó

²³ MNL BKML VIII. 82. 3. d.

választ illetően, melyben az intézet 1918/1919. évi költségvetésének felterjesztését várták el egy héten belül. Beható eszmecsere után úgy döntöttek, hogy érdekükben áll az adatok felterjesztése, „nehogy a tanítóképzés munkája a szerb hatóság részéről megakadályoztassék”, ugyanakkor szükségesnek látták a VKM útmutatását a Narodna Upravához való viszonyt illetően.²⁴ Küldöttjük, Flóra Sándor tanár az 1919. január 4-i értekezleten azzal az utasítással tért vissza Budapestről, Neményi Imre államtitkártól, hogy „a tanári kar a végsőkéig tartson ki, ne adja fel a magyar államnak a képzőhöz való jogát”. Azzal kapcsolatban azonban, hogy ennek érdekében az időközben a Narodna Uprava által követelt esküt is letehetik-e, nem kaptak útmutatást.

Dolinka Vazul polgármester elzárkózott a VKM-mel való kunzultációra vonatkozó kérésüktől, s már január 5-ére berendelte őket az eskütétel végett. A délvidéki városokból érkező hírek az esküt megtagadók tömeges azonnali eltávolításáról szóltak,²⁵ így másnap Amler Antal joggal állapította meg: „az előzmények alapján úgy az intézet maga, mint tanári kara és ifjúsága a legsúlyosabb válságba került... A bajai polgármester

²⁴ MNL BKML VIII. 82. 3. d.; Arhiv Vojvodene, Backo Bodroska Zupanija II. F 421. (a továbbiakban: RS002 F 421.) 10. 1206/1918.

²⁵ Apatin város esküt megtagadó 26 pedagógusát a főispán utasítására azonnali hatállyal elbocsátották, iskolájukat átmenetileg bezárták, pecsétjüket elvették, irataikat zárolták. (RS002 F 82. 112/919.)

102/igt. 1919. sz. átirata azzal fenyeget, hogy az eskü megtagadása esetén bennünket az intézet kötelékéből elbocsájt. Ezzel szemben a VKM 1918. évi 211293. sz. rendelete, ill. Tolna megye tanfelügyelőjének 2852/918. sz. átiratával közölt távirati rendelete értelmében a tanári kar tartozik működését a lehetőség végső határáig folytatni, s hogy a különböző nemzeti tanácsok, tehát a Narodna Uprava által is kikényszerített esküt érvényesnek nem fogja elismerni. Viszont az eskü megtagadása esetén az ifjúságot s az intézetet a legsúlyosabb szellemi és anyagi kár fenyegeti. Ötven év óta fennálló intézetünk féktelen anarchia színhelyévé lesz, távozásunkkal az államkincstárt súlyos károk érhetik, mert elüldöztetésünk esetén, nem lesz aki megőrizze az államkincstár vagyonát. Végül magunk és családjaink egzisztenciája alapján örökre megsemmisülne. Ki kell jelentenünk, hogy a kieroszakolt esküt csakis a végső kényszer hatása alatt tesszük le, s ezt úgy jogilag, mint erkölcsileg csakis a külső körülmények kényszerítő hatása alatt tehető cselekménynek minősítjük” – hangsúlyozta az igazgató. Mindazonáltal Karig Emil tanár²⁶ javaslatára egyelőre úgy döntöttek, hogy „a polgármesternél megjelenve jelentse ki a tanári kar nevében

²⁶ A történetünkben jelentős szerepet játszó Karig Emil (Bazin, 1883 - Baja, 1948. július 9.) tanítóképző intézeti tanár (az 1947-es a kékcédulás választások elleni tiltakozása miatt a Szovjetunióba deportált szociáldemokrata Karig Sára édesapja) 1907-ben került a bajai képzőbe. (*Kemény János: A Bajai Liszt Ferenc Kör története (1926–1949):* In: Bács-Kiskun Megye múltjából 24. k. Kecskemét, 2010. 134–177.)

az igazgató, hogy a Narodna Uprava által kívánt esküt mindaddig nem tehetjük le, míg erre a magyar kormánytól utasítást, illetőleg feloldást nem kapunk. Hajlandók vagyunk a megyei tisztviselőkéhez hasonló fogadalmat tenni, ti. fogadjuk, hogy kötelességünket becsületesen teljesítjük és hogy sem tettel, sem szóval a megszálló csapatok (ill. a megszálló hatalom) érdekeivel ellenkezően semmit sem cselekszünk. Ha a Narodna Uprava ezzel nem elégszik meg, adjon Dolinka Vazul polgármester haladékat és engedélyt az utazáshoz, hogy a magyar kormánytól szóbeli utasítást nyerhessünk.” A polgármester ezt – a magyar hatóságokkal való közvetlen kapcsolatfelvétel tilalma miatt²⁷ – ismételten elutasította, s kijelentette: az ügyet a Narodna Upravának jelenten fogja. Majd január 7-én megüzente: „Amíg a tanári kar az esküt le nem teszi a Narodna Upravának, illetőleg, amíg a polgármester magasabb helyről intézkedést nem kap, addig az intézetben az előadások beszüntetendők”.²⁸

Nem sokáig szünetelt a tanítás az intézetben, ugyanis a január 10-i rendkívüli tanári értekezleten Amler Antal közölte: előző napon a városparancsnok magához rendelte a helybeli tanítókat, s közölte velük: „ha az esküt nem teszik le, 48 órán belül deportáltatja őket”. Szomorúan konstata: sikertelennek bizonyult kísérlete arra, hogy egy „jó embere” segítségével

²⁷ RS002 F 82. 277/919. és F. 76. PRO-347/1919.); *Romsics I.– Szabó Cs.* összeáll. 1976. 273–275.

²⁸ MNL BKML VIII. 82. 3. d.; MNL K 502 1921-5-189117.

meggyőzze a szerb parancsnokot arról, hogy „eskü helyett fogadja el tőlünk a fogadalmat, melyet a Narodna Uprava za Banat, Backu, Baranyi-nak átiratunkban, mint vallási meggyőződésünkkel összeegyeztethető módot elfogadásra javasoltunk. Erre az alezredes kijelentette, hogy nem enged még csak tárgyalni sem, mert egy kompromittáló levelet kapott, mit valaki a bajai tanárok nevében (’60 tanár nevében’) írt neki. Ebben katonai becsületében is sértve van. Továbbá kijelentette a szerb alezredes, hogy majd megmutatja mi a hadijog. Többek között joga van a népet, s így a gyanúsítottakat is megtizedelni és kivégeztetni.” Bár a tantestület tagjai kijelentették, hogy semmi közük a levélhez, ettől függetlenül még aznap meg kellett jelenniük a polgármester és a városparancsnok előtt. Indulásuk előtt az Amler Antal bemutatta Tolna megye tanfelügyelőjének legfrissebb rendeletét, melyben „a miniszter nevében az államtitkár kijelenti, hogy csak végső kényszer esetében tehetjük le a tőlünk megkövetelt esküt, abban az esetben, ha személy és család biztonsága veszélyben van”.²⁹

A városparancsnok a névtelen levéllel kapcsolatos kitérő után „kijelentette, hogy minden eszközzel odahat, hogy mindenki teljesítse kötelességét. S éppen ezért figyelmezteti a tanári kart, hogy a Narodna Uprava által kívánt esküt tegye le, folytassa tovább békés munkáját, járuljon hozzá a békének társa-

²⁹ MNL BKML VIII. 82. 3. d. ; MNL K 502 1921-5-189117.

dalmi szinten való megszilárdításához. Aki ezt megtenni vonakodnék, azt figyelmezteti, hogy a legszükségesebbet tartalmazó kis kézipoggyászával 48 óra alatt átdobja a demarkációs vonalon, családjuknak ellenben itt kell maradni. Figyelmeztet mindenkit, hogy Baján most katonai uralom van, és annak alá kell vetnie magát, különben katonai megtorló intézkedések következnek.” Majd a szerb vezetők közötti összjáték jegyében Dolinka Vazul polgármester-főispán hozzátette: „Íme láthatják az urak, hogy most már itt a nyílt kényszer, mert aki az esküt nem teszi le, azt a megszálló csapatok parancsnoka...48 óra alatt a demarkációs vonalon túldobhatja, s elszakítja családjától. Majd felolvasta Nagy Vince belügyminiszter 160338/III.—1918. sz. 1918. december 16-án kelt rendeletét, melyben a megszállt területeken működő, s alája tartozó tisztviselőknek megengedi, hogy külső kényszer hatása alatt letehetik a nemzeti tanácsok által követelt esküt anélkül, hogy ez a magyar népkormány részéről bárminemű következtetést vonna maga után.” A tanári kar érdeklődésére Dolinka kijelentette, hogy „a leteendő eskü csak a megszállás idejére érvényes, s a békekötés után mindenki szabadon mehet, ahová óhajt.”³⁰ Ezt követően az igazgató a tanári kar nevében „megállapította a nyílt kényszer”, és a tanári testület a Narodna Uprava által kívánt esküt

³⁰ MNL BKML VIII. 82. 3. d. ; MNL OL K 502 1921-5-189117.

Dolinka Vazul polgármester előtt lette.³¹ A magyar kormánynak Baján december 27-én ismertté vált 160338/918. sz. ME III. sz. rendelete jegyében – a járásbírószágot és a ciszterci főgimnáziumot kivéve³² – így jártak el a város köztisztviselői, közalkalmazottai is.³³

1919 első hónapjaiban sok jel mutatott arra, hogy az újonnan szerveződő SZHSZ állam megkísérelte Baját is beolvasztani, s ezzel egyidejűleg a párizsi tárgyalásokon – a bunyevácoknak nyújtott gesztusként, mérsékelt elánnal, francia segítséggel, de sikertelenül – elérni, hogy Magyarország jövendő

³¹ Valószínűsíthetően azonos volt a bajai izraelita elemi és polgári iskola pedagógusai által letett: „Én... esküszöm az élő Istenre, hogy az összes kötelességeimet melyeket hivatali állásom előír, híven és lelkiismeretesen teljesítem, hogy hű leszek a Narodnoj Upravi za Banat, Bacsku i Baranjuhoz, hogy az ő rendeleteit teljesíteni fogom, saját előjárómnak engedelmeskedni fogok, s a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segítjen”. (Arhiv Vojvodine, Narodna Uprava za Banat, Backu i Baranju, F 76. [a továbbiakban: RS002. F. 76.] 587/919.)

³² A járásbírószággal és a ciszterci főgimnáziummal kapcsolatos eljárásból tudható: bár másutt alkalmazták a kiutasítást, Baján akkor még nem. (MNL BKML IV.1407/j. 1. d. 1920. február 8.; *Knézy L.* 1940. 66–72.)

³³ *Knézy L.* 1940. 76–77.; Károlyi Mihály másnap, 1919. január 11-én tragikusnak nevezte, hogy ellenségeik nem tartották meg a velük kötött szerződéseket, mindazonáltal hangsúlyozta: „Az ország érdekében áll, hogy senki se lázadjon fel, bármiféle jogtalanságot kell elviselnünk.” (*Zeidler Miklós* szerk. 2003. 46.)

határa a korábbinál északabbra húzódjon.³⁴ A demarkációs vonalat de facto határként kezelték, megtiltották a magyar korona behozatalát a megszállt területre, ezt a büntető szankciók mellett, a pénz többszöri lepecsételésével, majd később csak az ilyen koronák dinárra váltásával kívánták elérni.³⁵ Többkevesebb sikerrel tiltották a magyar kormánysszervekkel való közvetlen kapcsolattartást, korlátozták a kereskedelmi kapcsolatot, s általában: a korábbinál jóval fenyegetőbben léptek fel. A Magyarországi Tanácsköztársaság létrejötte után szigorú biztonsági rendszabályokat alkalmaztak. Korlátozták a magyar kulturális és társadalmi szervek működését, a gyülekezést. Március 15-ét a magyar iskolákban is munkanappá nyilvánították, s nem engedélyezték annak megünneplését.³⁶ Szláv tisztviselők alkalmazásával szigorították az iskolák felügyeletét, s követelték a délszláv nyelv oktatását.³⁷ Rendőri/katonai intézkedéseket fogantatosítottak a szabályaikat megszegőkkel, s az SZHSZ állam megteremtését akadályozókkal szemben. Január 31-én a Narodna Uprava belügyi osztálya felhívta „a polgárságot, hogy tartózkodjék a hazug hírek terjesztésétől a közrend és béke megbontásától, mert ellenkező esetben a Népkmány minden további tekintet nélkül kénytelen lesz elrendelni mindazok internálását és deportálását, kik ellenséges magatartásuk-

³⁴ *Ormos M.* 1983. 158-159. és 193.; *Csuka J.* 1995. 22.

³⁵ *Gergely F. – Kőhegyi M.* 1974. 149.

³⁶ RS002. F. 76. 1525/1919.; MNL OL K 502 1922-5-11500.

³⁷ RS002. F. 76. PRO-512/1919.; MNL BKML VIII. 82. 3. d.

kal veszélyeztetni fogják a közrendet és békét, továbbá kénytelen lesz szétosztatni az összes nyilvános társaságokat s a közrend és béke fenntartása érdekében a további legszigorúbb rendelkezéseket megtenni”.³⁸

A megszállók törekvése az addig formálisan „független” újvidéki Narodna Upravának a központosított jugoszláv államparátusba való fokozatos beolvasztásával, a belgrádi minisztériumoknak való alárendelésével,³⁹ majd az új SZHSZ alkotmánynak való eskü követelésével nyert praktikus/szimbolikus formát, s váltotta ki a délvidéki magyarok ellenállását. Szabadkai, bajai intézmények, iskolák alkalmazottai tömegesen tiltakoztak a terület beolvasztása ellen, s az ellen, hogy az „idegen államtól független” Narodna Upravának tett esküjüket egy „idegen állam” az SZHSZ királyság irányába való elköteleződésként értelmezzék.⁴⁰ Március közepe táján a magyar közalkalmazottak jelentős része – köztük a bajai tanítóképző tanárai is – visszavonták a Narodna Upravára tett esküjüket⁴¹. Amire a megszállók – immár nyíltan – az SZHSZ állam alkotmánya által előírt eskü forszírozásával, majd 1919. április 1-jével az

³⁸ Gergely F. – Kőhegyi M. 1974. 147-148.; *Knézy L.*, 1940. 95.

³⁹ RS002. F. 76. Pro-840/1919. és F. 82. 277/919.; *Knézy L.*, 1940. 95.

⁴⁰ RS002. F. 76. 1525/1919.; MNL K 502-1921-4-69797.

⁴¹ MNL OL K 502-1921-4-69797.; MNL BKML IV.1407/j. 1. d. 1920. február 8.; *Knézy L.*, 1940. 95–96.

ilyen intézmények és alkalmazottak juttatásainak megvonásával,⁴² elbocsátásokkal, intézménybezárásokkal reagáltak.⁴³

A kikényszerített esküt követően a január elejéig a magyar állam által a szekszárdi adóhivatal közvetítésével finanszírozott bajai képzőt április 1-jéig a szerb hatóságok támogatták. Tanárai előbb az internátus katonai célra történt lefoglalásával, majd a vármegyei főispán 330/1919. számú rendeletével szembesültek, mellyel immár közvetlen címzettként tudatták velük a demarkációs vonalon túli hatóságokkal való levelezés tilalmát.⁴⁴ 1919. március 14-i tanári értekezletükön Amler Antal bemutatta a zombori Pénzügyigazgatóságnak 9220. sz. köriratát, és a belgrádi Pénzügyminisztérium 491. sz. leiratát. Ez tudatta az intézet alkalmazásában álló állami tanárokkal s egyéb alkalmazottakkal, hogy *„300 K-ás havi segélyeiket, felemelt családi pótlékaikat, sőt az eddig kifizetett járandóságaikat is a jövőben csak úgy engedélyezi és utalványozza, ha a szerb, horvát és szlovén királyság alkotmányának 110. ill. 118. §-a lapján előírt fogadalmat/esküt leteszik, s ha ezt a hivatalfőnök igazolja is. Ellenkező esetben illetményeink be fognak szüntettetni és to-*

⁴² Knézy L. 1940. 99-101.

⁴³ A szabadkai magyar állami tanítónőképző pedagógusai pl. nem vonták vissza a Narodna Upravára tett esküjüket, ám ez sem mentette meg őket az SZHSZ államra teendő eskü követelésétől, majd annak megtagadása nyomán az intézet bezárásától. (RS002. F. 76. 1525/1919.)

⁴⁴ MNL BKML . VIII. 82. 3. d.; RS002. F. 76. PRO-347/1919.

vábbi működésüinktől el fogunk tiltatni.” A feltételt elutasító igazgató kérdésére „Barcsai József, Desics József, Flóra Sándor, Fürstner Antal, Karig Emil, Kiss. A. József, Wohlmuth István, r. tanárok, Kunics Ferenc, Luibl György nevelők, Bábusnyik János szülőjdtanító, *kijelentik, hogy a megajánlott fizetésemelést, s pótlékokat el nem fogadhatják, mert a szerb alkotmány idézett §§-ainak szövegét nem ismerik, de ettől eltekintve sem hajlandók semmilyen körülmények között a kívánt fogadalmat illetve esküt letenni. Inkább kiteszik most úgy magukat, mint ez ifjúságot, s családtagjaikat is a leggyötrőbb következményeknek, de semminemű esküt nem tesznek.* Igazgató közli a tanári karral, hogy az intézet szolgálja és kertésze is hasonlóan nyilatkozott. Jankulov Boriszlav dr. tanár⁴⁵ kijelenti, hogy az idézett paragrafusokban foglalt esküt szintén nem ismeri, de hajlandó azt letenni.”⁴⁶

Másnap, március 15-én a növendékek nemzeti színű szalagot viseltek az iskolában, ezért „azon ürügy alatt, hogy intéze-

⁴⁵ Dr. Jankulov Boriszlav [Boriszov? – a források kétféleképp említik – D. P.] másfél évtizeddel korábban került az intézethez. „Előzően az újvidéki szerb gimnázium tanára volt, honnan, bizonyos tudományos vitáiratokban kifejtett meggyőződései miatt állását el kellett hagynia. Jankulov dr. tanár most nem osztotta a tanári kar meggyőződését” – írta 1919. június 26-i jelentésében az igazgató. Rövidesen Jankulovot a pancsovai szerb gimnázium igazgatójává, majd főigazgatóvá nevezték ki. (MNL OL K 502 1922-5-11500. 658/1921.)

⁴⁶ MNL BKML VIII. 82. 3. d. (Kiemelések tőlem – D. P.)

tünkben forradalom ütött ki, egy század katonaság szállta meg intézetünk környékét, s az igazgatót fegyveres őr a katonai parancsnok elé hurcolta. Megnyugtató szavaimra a városparancsnok szabadon bocsátott ugyan, de megfenyegetett azzal, hogy a legkisebb gyanúra intézetünket felosztatja. A legnagyobb óvatosságra volt tehát szükség, hogy intézetünket az akkor még rövidéletűnek ígérkező megszállás tartama alatt állandó működésében megtartsuk” – emlékezett a történetekre az igazgató, hozzátéve, hogy fegyveres bekísérése ettől kezdve – különböző ürügyek alatt – havonta ismétlődött. Tíz nap múlva, a 60 tekintélyes bajai polgár egyikeként Amler Antalt is túsznak nyilvánították, így legálisan a felszabadulásig nem hagyhatta el a várost.⁴⁷ A túsok névsorát közlő hirdetményében Dolinka Vazul főispán szigorú rendszabályokat közölt a bajaiakkal. „Tilos: 1. mindenféle gyülekezés, úgy nyilvános helyiségekben, mint magánházakban; 2. mindenféle utcai csoportosulás; 3. a fegyvertartás... 4. du. 7 óra 30 perctől az utcákon való megjelenség.”⁴⁸

A magánélet korlátozása, az esti kijárási tilalom, a túszszedés és az esküt megtagadó pedagógusok, köztisztviselők és intézményeik támogatásának április 1-jei megvonása teremtette

⁴⁷ Májusban bizonyos bűncselekményekre katonai, s novemberben statáriális bíraskodást is bevezettek a szerb megszállók. *Knézy L.*, 1940. 105. és 180.; MNL K 502-1921-4-69797. 351/1921.; *A. Sajti E.* 1997. 16–18.

⁴⁸ *Knézy L.*, 1940. 97.

légkörben – az április 30-i tanári értekezleten – megbeszélték, mit tegyenek, ha a szerb hatóságok bezáratják az iskolát. Úgy döntöttek, hogy akkor osztályképesítő vizsgák nélkül osztályoznak, s kiadják a bizonyítványokat.⁴⁹

Illetményeiket – a bajai köztisztviselőkhez hasonlóan – áprilisban és májusban sikerült a Közoktatásügyi Népbiztossággal, ill. a Pest-Pilis-Solt vármegyei direktóriummal kiutaltatni,⁵⁰ és a demarkációs vonalon átcsempészni úgy, hogy júniusig azzal nem volt komolyabb gondjuk. Az intézet fenntartására azonban sehonnan sem kaptak támogatást, úgy, hogy a május 26-i tanári értekezleten Amler Antal jelezte: „csak május végéig fedezhetjük dologi és egyéb kiadásainkat”. Bizonyára ennek is szerepe lehetett abban, hogy az évvárast, a vizsgákat néhány héttel előre hozták, úgy, hogy június 14-én már el-

⁴⁹ MNL BKML VIII. 82. 3. d.

⁵⁰ *Knézy L.*, 1940. 102. és *Gergely F.* – *Kőhegyi M.* 1974. 19.

A Forradalmi Kormányzótanács Gazdasági Bizottságának 1919.május 5-i ülésén úgy határoztak, hogy fizetést nem, de támogatást nyújtanak a megszállt területeken esküt megtagadó tisztviselőknek. Majd Kormányzótanács július 7-én és 11-én elutasította a bajai tisztviselők kérelmét illetmények vagy segély folyósítására. Majd július 14-én – Lukács György közoktatásügyi népbiztoshelyettes javaslatára – hozzájárult a fiemei tanítók július-augusztusi bérének folyósításához. Ez utóbbi azt valószínűsíti, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság segíthetett a bajai pedagógus bérek folyósításánál. (*Imre Magda* – *Szűcs László szerk.*: A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok XIII. k. Bp., 1986. 384., 470., 483. és 489.)

késve érkezett a szerb közoktatásügyi minisztérium osztályának távirata: „Azonnal terjessze fel ide az írásbeli tanképesítő tételeket kijelölés és vizsgálati elnök kirendelése végett. Itteni jóváhagyás nélkül írásbeli vizsgálatot, vagy szóbeli tanképesítő vizsgálatot itteni biztos nélkül tartani nem szabad.” A vizsgákon, a VKM tanítóképző ügyosztálya vezetőjének Schindler miniszteri tanácsosnak szóbeli engedélye alapján Amler Antal elnökölt, aki az éppen zajló kántor-képesítő vizsgákat gyorsan befejezve válaszolt másnap a Ministarstvo Odsek za Prosvete újvidéki kirendeltségének. „Értesítem, hogy a távirat intenciójának eleget nem tehettem azért, mert az intézetünkben még május 21-én megkezdődött képesítő vizsgálatok június 14-én reggel 9 órakor befejeződtek. Hogy e vizsgálatok szabályzataink rendelkezése ellenére két héttel előbb fejeződtek be, annak oka abban keresendő, hogy Dolinka Vazul főispán úr rendelkezése következtében annak idején beszüntetett javadalmazásunk s az intézet fenntartásához szükséges állami dotáció többszöri sürgető kérelmezéseim dacára nem folyósítottak. A tanári testület dacára annak, hogy javadalmazást április óta nem élvez, kötelességeit lelkiismeretesen teljesítette. Be kellett szüntetnünk előadásainkat akkor, mikor az intézet további fenntartásához szükséges anyagi eszközök teljesen kimerültek, s a további teendőket illetően a közigazgatási hatóságtól, ill. az azt képviselő főispán úrtól sem kilátást, sem biztatást nem kaptam arra, hogy a dologi ügyek fedezésére szükséges költségek rendelkezésünkre fognak bocsáttatni. Ily körülmények között nem

maradt egyéb teendőnk, mint az iskolai évet a rendesnél korábban befejezni, a vizsgákat azonnal megtartani. Követtem tehát a háborús években bevett gyakorlatot s a vizsgákat külön biztos nélkül kellett megtartanunk. Ily módon, s most már post festa az írásbeli vizsgák tételeinek felterjesztését is mellőznöm kellett. Ma a vizsgák elmúltával e kérdés túlhaladott álláspontot jelent” – írta, a Magyarországról kapott béreket és a szerb nyelvű oklevél-kiegészítő vizsga elmaradását⁵¹ érthetően homályban hagyva. A megszállók hatóságával szemben távolságtartó, a felső hatósággal folytatott korabeli stílus ismeretében már-már kihívó levelét, „hivatalos tisztelettel” zárta, az igazgató.⁵² Az 1919–1921. évi képesítő vizsgákról a VKM-nek írt jelentésében a motívumait is feltárta: „a megszálló hatalom itteni képviselőitől intézetünk magyar állami jellegének megóvása érdekében miniszteri biztost sem ezen, sem az utána következő vizsgákra nem kértem”.⁵³

⁵¹ „Más nyelvű iskolákra csak német nyelven lehetett jelöltjeinket megvizsgálni, mert szerb nyelvet értő tanártársunk ez időben eltávozván az intézettől, más ehhez értő tanerő igénybevétele lehetséges nem volt, de célszerűnek sem látszott.” (MNL K 502 1922-5-23995.)

⁵² RS002 F. 81. 2667/1919. A VKM-mel folytatott levelezésének levélzáró formulái: „alázatos tisztelettel”, vagy „alázatos szolgálja” voltak.

⁵³ MNL OL K 502 1922-5-23995. 1921. október 31.

Eljárásával komoly kockázatot vállalt. A jugoszláv állami képviselő nélküli képesítő vizsgákat természetesen nem ismerhette el érvényesnek az SZHSZ állam oktatási kormányzata, vagyis azt kockáztatta, hogy a délvidéki területen élő és munkát kereső végzett tanítók munka nélkül maradhatnak, s azt is, hogy az intézet léte érdektelenné válik a szerb hatóságok számára. Utóbbira utalt, hogy e levélváltás után, a következő két évben a jugoszláv hatóságok többé nem foglalkoztak a bajai képző képesítő vizsgáival.⁵⁴ Ellenkező esetben viszont a demarkációs vonalon túlról származó magyar tanítójelöltek elhelyezkedési esélyeit csökkentette volna. Bár Magyarország akkori ellenségei közül a magyar vezetők a békekötés után a jugoszlávokkal reménykedtek viszonylag jobb viszony kialakításában,⁵⁵ de akkor és ott a felek még engesztelhetetlen ellenfelekként, egy nullaösszegű játszma részeseiként viselkedtek. Harmadik út nem volt. Döntésével Amler Antal és tantestülete, addigi pályájuk logikus folytatásaként, mindent arra tett fel, hogy Baja idővel megszabadul a szerb megszállóktól, s visszatérül Magyarországhoz. A tanévzáró értekezleten az igazgató úr ennek jegyében összegezte a történeteket: *„azzal, hogy letettük a fogadalmat, biztosítottuk a tanév befejezését, melynek eredményeképpen sikerült 27 jelöltet adni a magyar kultúra-*

⁵⁴ MNL OL K 502 1922-5-23995. 1921. október 31.

⁵⁵ Horthy Miklós: Emlékirat a külpolitikai helyzetről és annak behatásáról a magyar nemzeti hadsereg feladataira 1919. október 28. (*Zeidler Miklós*, 2003. 554.)

nak. Ezzel befejeztük intézetünk 49. működési évét, s reméljük, hogy a jubiláris 50. évben is becsülettel fogjuk teljesíteni misszióinkat. Kéri a tanári testületet, tartsanak össze továbbra is, mert egyesülésben az erő.”⁵⁶ A VKM-nek szánt, a tantestület felé sem publikus éves jelentésében, négy nappal korábban már kételyeinek is hangot adott, hitet téve, s magát is biztatva (s az intézet magyar hatóságok előtti legitimitását őrizve): „Vajon megkezdhetjük-e még az ötvenedik jubiláris esztendőt??? Amit elődeink s magunk tettünk, a magyar állameszme, a szenvedéseiben is oly dicső, oly nagy magyar állam jövőjének kiépítése érdekében tettük meg. A magyarok Isten engedje, hogy a zivataros évek viharjának elülte után verejtékes munkánk termővé tegye a magyar népművelés talaját, melyet annyi sok vér s verejték öntözött. S amíg lelki erőnk engedi, addig a jövőben is változatlan eréllyel s rendületlen bizalommal, a magyar nemzet géniuszába vetett hittel helyt fogunk állni, s élni, tenni, oktatni az utolsó szívdobbanásig!”⁵⁷

⁵⁶ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1919. június 30. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵⁷ MNL OL K 502 1922-5-11500.

A kényszer szülte innovációk és súlyos megpróbáltatások tanéve

1919 nyarán-őszén fokozódott a megszálló hatalom szorítása Baján. Draskics alezredes, városparancsnok hirdetményben követelte, hogy az SZHSZ állam ünnepén, „a dicsőségesen uralkodó I. Péter király” születés- és névnapján, július 12-én jugoszláv zászlókkal lobogózzák fel a házakat, valamennyi templomban hálaadó istentiszteletet tartsanak, s 11-én este világítsák ki a házak ablakait. Bejelentette, hogy a megszálló katonaság ünnepélyes felvonulást rendez, amiután a városházán várja a hivatalos és társadalmi szervezetek, egyházak, társulatok „Királyunk iránti hódoló üdvözetét”. A város magyar lakosai távol maradtak az ünnepségektől, sokan tartózkodtak ablakaik kivilágításától is, mire fegyveresek körbejártak a városban, és beverték az ilyen ablakokat.⁵⁸ Augusztusban elrendelték, hogy a városi cégtáblákat szerb nyelven kell kiírni, s a városi közgyűlési jegyzőkönyveket két nyelven kell vezetni. Polgárőri szolgálatra kötelezték a felnőtt férfiakat.⁵⁹ Szeptemberben a Délvidéken is elrendelték az iskolák államosítását, az

⁵⁸ Gergely F. – Kőhegyi M. 1974. 152–153.; Knézy L, 1940. 111–113.

⁵⁹ Knézy L, 1940. 118–120.; Gergely F. – Kőhegyi M. 1974. 154.

ingyenes közoktatás bevezetését, ami sok egyházi, községi, társulati magyar iskola megszűnésével, szerbesítésével, a magyar pedagógusok ellehetetlenülésével járt.⁶⁰ Csak ezek adhattak ki államilag elismert bizonyítványt, csak az ilyenek pedagógusait fizették, s csak ők kaptak tűzifát stb.⁶¹

A bajai tanítóképzőt közvetlenül is sújtotta, hogy miután az antant hatalmak 1919. május elejére lényegében rögzítették Magyarország leendő határait, s mikor a tanácsköztársaság bukása elkerülhetetlennek látszott, felmerült, hogy a szerbeknek előbb-utóbb ki kell üríteniük a területet.⁶² Bár ebbe még nem nyugodtak bele, de biztos-ami biztos katonai zsákmányoló bizottságok hordták el a magyar állami intézmények berendezéseit, nem kímélve a járásbírószékhelyet, a tanítóképzőt, s a városi fenntartású polgári iskolát sem.⁶³ Július 12-től október 3-ig több alkalommal rekviráltak a bizottság tagjai a képzőben. Amler Antal megtagadta az intézet leltárának átadását, s a két legjobb zongorát, egy írógépet, könyveket, s néhány tanítási eszközt a tanári kar magánlakásaiba rejtették. Mindazonáltal „a

⁶⁰ Az elemi iskolai magyar tanítók száma az I. világháború előtti 1832-ről 1941-re 250-re csökkent. *A. Sajti E.* 1997. 85.

⁶¹ *A. Sajti E.* 1997. 82–83.; *Csuka J.* 1995. 53.

⁶² *Ormos M.* 1983. 202–203.

⁶³ *Knézy L.* 1940. 118.

delegátusok rablásának”⁶⁴ 12 zongora, 3 harmónium, a szlőjd és rajzterem teljes felszerelése, a tantermek bútorzata, a szertárak, múzeumok kincsei, a tanári könyvtár legértékesebb művei, az igazgatói iroda bútorzata az internátus 100 ágya, kályhák, a nagy ebédlő felszerelése s nevelői lakások bútorzata estek áldozatul. Meghagyták az igazgatói iroda 2 szekrényét s irattárát, egy tanterem padjait, tábláját s az internátus 20 növendékre való felszerelését.⁶⁵ Ezzel a szerb hatóságok – segíteni próbálva a délszláv intézményeket – igyekeztek ellehetetleníteni az akkoriban kb. 130 növendékkel bíró magyar intézmény munkáját. Nem jártak sikerrel: az 1919. augusztus 16-i tanári értekezleten úgy döntöttek, hogy mindennek ellenére némi késéssel megkezdik a tanítást. „Most ott kell kezdenünk a munkát, ahol, immár boldogult elődeink ezelőtt 50 évvel kezdték. Nehéz időket élünk, de azért ne csüggedjünk, s akkor pótolunk mindent és a semmiből nagyot fogunk alkotni”- bízta kollégáit, a tanévkezdő értekezleten az igazgató.⁶⁶ Erre úgy nyílt lehetőségük, hogy – Amler Antal kapcsolatait s a bajai magyar társadalom szolidaritása révén – a helybeli evangélikus egyházközség megszűnt iskolájából padokat, a Szt. Ferenc rendtől pedig 18

⁶⁴ Amler Antal megfogalmazása. Eljárásuk nemzetközi jogot sértő voltáról lásd: MNL BKML IV.1407/j. 1. d. 1920. február 17.

⁶⁵ Amler A. szerk. 1918-26. 4. Utóbb megtudták: bajai képző felszereléseinek egy része út közben eltűnt, más része az üszkübi/szkopjei tanítóképzőbe került. MNL K 502 1922-5-11500

⁶⁶ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1919. szeptember 25.

ágyat kaptak kölcsön a gyakorlóiskola, ill. az internátus számára. A többi padot és felszerelést a padláson tárolt, korábban ki-selejtezett bútorok közül válogatták ki. „A táblákat falra illesztett cementvakolat helyettesítette”.⁶⁷

Megoldatlan maradt azonban az intézet fenntartási költségeinek és a tanárok bérének finanszírozása. Sőt: kilátásaik csak romlottak. Egyrészt azzal, hogy a rekvirálásokkal, adóztatással megfélemlített, anyagilag kimerített bajai polgárság 1919 nyarától fokozatosan egyre kevésbé támogathatta az esküt megtagadó/visszavonó tisztviselőket, pedagógusokat. Másrészt azzal, hogy 1919. szeptember elején a magyar kormány úgy döntött, hogy „azok a közszolgálati alkalmazottak, akik nincsenek a magyar állami közigazgatás körébe tartozó vármegyénél, városonál vagy községnél alkalmazva, illetményeket egyáltalán nem kaphatnak”.⁶⁸ Egy a VKM-ben Imre Sándor államtitkár által vezetett 1919. szeptember 1-jei értekezleten is kimondták: *„a megszállt területeken tartózkodók fizetései az itt e célból megjelenő meghatalmazottjuknak sem adhatók már ki.”* Ettől

⁶⁷ MNL OL K 502 1922-5-11500.

⁶⁸ Ennek módosítását kérték 1920. március 7-én a Magyarországra üldözött és a Baján maradó köztisztviselőkre, közalkalmazottakra vonatkozóan úgy, hogy „illetményük erejéig segélyt” utaljanak, mivel „sérelemes és méltánytalan tisztán magyarságukért szenvedő és a megszállt területeken lévő közalkalmazottakkal szemben fennálló azon rendelkezés is, amely visszamenőleg már esedékessé vált illetmények kiutalását megtagadja” – olvashatjuk egy memorandumban. MNL BKML IV.1407/j. 1. d.

bizonyára nem függetlenül, szeptember 15-én engedélyezték, hogy az érintett pedagógusok a megszállt területen lévő magyarság érdekében a megszálló hatalmak szolgálatába állhatnak anélkül, hogy a területi viszonyok végleges rendezése után a kényszerhelyzet miatt tett és a magyar érdeket szolgáló e lépésükből rájuk nézve bármi hátrányos megítélés származnék.⁶⁹ Így a bajai közalkalmazotti ellenállás magyar támogatását szorgalmazó memorandumot Budapestre vivő delegátusok, köztük Luibl György nevelő, üres kézzel tértek vissza Budapestről.⁷⁰

Ebben a nehéz helyzetben újabb kihívások/csábítások érték a megszálló hatalom reprezentánsai részéről a képző tanárait. Előbb augusztusban tértek ki ismét a Narodna Uprava újabb rendkívüli pótlék javaslata elől, melyet azok kaphattak, akik „letették a fogadalmat, vagy nyilatkozatot hajlandók aláírni”. Amler Antal augusztus 20-i válaszlevelében közölte, hogy a tantestület „a hivatkozott rendelettel kilátásba helyezett pótlék igénybevétele iránt addig nem nyilatkozhat, míg a békekötés Baja város, s intézetünk hovatartozandósága iránt végleg nem döntött. Nem fogadhatja el a tanári kar a kérdéses pótlékot ez

⁶⁹ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Budapest (RL) C/39. 26. cs. Imre II. Sándor iratai. VKM helyettes államtitkári, államtitkári és adminisztratív működésével kapcsolatos iratok, 1919. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷⁰ Knézy L. 1940. 121-123. További kormányhatározatokról: A. Sajti E. 1997. 14-15.

idő szerint azért sem, mert dacára annak, hogy testületünk minden tagja munkáját rendületlenül folytatja, s ma is teljesíti, úgy a tanári karnak, mint az intézetnek a bajai főispán úr által beszüntetett április-augusztus havi járandósága, ill. javadalma a mai napig nem folyósított. Hogyan reflektáljunk pótlékra, mikor úgy az intézet, mint az egyes tanárok létfenntartásához minimálisan szükséges javadalmazást is megvonták tőlünk?”⁷¹

1919. október 17-én – bizonyára a szeptemberben indult áldozatoskodásokkal és a szeptember 10-én a Szövetséges és Társult Főhatalmak és a Szerb–Horvát–Szlovén Állam között Saint-
Germain-en-Leye-ben aláírt szerződéssel⁷² összefüggésben –

⁷¹ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1919. augusztus 16.; RS 002 F. 81. 6204/919.

⁷² A szerződés egyebek között kimondta: a vallási, faji és nyelvi kisebbségekhez tartozó állampolgároknak „joguk van saját költségükön jótékony-sági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintéze-
teket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azok-
ban saját nyelvüket szabadon használhatják és vallásukat szabadon gya-
korolhatják”. „Olyan városokban és kerületekben, ahol a hivatalos nyelv-
től elütő anyanyelvű SZHSZ állampolgárok jelentős arányban laknak, a
SZHSZ kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog en-
gedélyezni avégből, hogy ily SZHSZ állampolgárok gyermekeit az elemi
iskolákban saját anyanyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadá-
lyozza a SZHSZ kormányt abban, hogy a hivatalos nyelv tanítását kötele-
zővé tegye. Azokban a városokban és kerületekben ahol oly SZHSZ ál-
lampolgárok laknak, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoz-
nak, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mind-
azoknak az összegeknek az élvezetéből és felhasználásából, amelyeket a

megjelent Amler igazgatónál „Keszeity helybeli elemi iskolai igazgató és Terzin Dura Bács-Bodrog vármegye szerb tanfelügyelője. Terzin kifejtette, hogy feladata a közoktatást az egész Bácskában megindítani. Miután nálunk az előadások folynak, nálunk csak a tanári testület személyi ügyeire vonatkozó megbeszélései voltak. Nevezetesen megkérdezte, hogy hajlandó lenne-e a tanári testület fogadalmat tenni, hogy a megszálló szerb hatóságok rendeleteit pontosan végrehajtja.” Erre igazgató kijelentette, hogy a „tanárkari határozat az, hogy a megszállás ideje alatt semminemű fogadalmat nem teszünk. Erre Terzin tanfelügyelő javasolta, hogy nyilatkozatot adjunk csak. Mire igazgató kijelentette: azt hajlandók lennénk tenni oly értelemben, hogy a megszálló hatóságok rendeleteit végrehajtjuk – amennyiben hazafias érzéseinkkel nem ellenkezik. Ezt nem fogadta el Terzin tanfelügyelő”⁷³ – választa a történeteket kollégáinak Amler Antal, s újabb állásfoglalásukat kérte. A tantestület rövid vita után úgy döntött, hogy „hajlandó nyilatkozatot adni

közhatalom terhére állami, községi, vagy más költségvetésben nevelési, vallási vagy jótékony célra fordítanak.” *Baranyai Zoltán* szerk.: A kisebbségi jogok védelme. Hasonmás Kiadás, Szeged, 1922. reprint 2006. 51.; *A. Sajti E.* 1997. 22.

⁷³ „Hogy a megszálló hatalmak mennyire átlátták a magyar tisztviselők ellenállásának érdekeit érintő veszélyességét annak döntő bizonyítéka az erőszak és felfurcsosodás számtalan módja, melyet a magyar tisztviselőkkel és közalkalmazottakkal szemben alkalmaztak, hogy őket az eskütelre rábírják” – olvashatjuk a száműzetésben Budapesten Működő Tanács egy 1920. március 17-i memorandumában. MNL BKML IV.1407/j. 1. d.

melyben kijelenti: semmi olyat nem tesz, mely a megszálló hatalmak elleni agitálás nevezetével bírna, s tanári működését ezentúl is, úgy, mint eddig, lelkiismeretesen fogja teljesíteni.” Amler Antal – Éber Sándor és Karig Emil tanárokkal együtt – hivatalában átadta Terzinnek e nyilatkozatot, melyet a tanfelügyelő elfogadhatónak talált, s megígérte: további eljárás végett felterjeszti Újvidékre.⁷⁴

A végül eredménytelenül zárult megegyezési kísérlettől függetlenül valamilyen módon fedezni kellett az intézet fenn tartásának költségeit. Ezt egyrészt kölcsönökből, másrészt a korábbi gyakorlathoz képest új bevételekből, s a saját béreiken való takarékoskodással próbálta Amler igazgató megoldani. Állami támogatás híján kénytelenek voltak a köztartás költségeit egyre nagyobb mértékben ráterhelni a növendékekre, majd intézetfenntartási díjat, fűtési díjat szedni, s a főzéshez termékbeleni hozzájárulást kérni a gyerekek szüleitől.⁷⁵ Komoly kockázatot vállaltak ezzel, ugyanis – a tanítónőképzőktől eltérően, ahol fizetőképes középosztálybeli lányok voltak többségben – a tanítóképzőkben a várhatóan alacsony tanítói kereset miatt, többségükben pedagógus-, alsó középosztálybeli-, munkás-, ill. parasztyermekekre számíthattak. Ők csak segélyekkel, kedvezményekkel vállalhatták a képzős tanulmányokat, ezek nél-

⁷⁴ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1919. október 18. és 31. előtt.

⁷⁵ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1920. február 27.

kül az intézetekbe csak kevés jelentkező akadt. Márpedig a bajai képzőben ezt mostantól csak nagyon keveseknek nyújthatták, ezért számítaniuk kellett a növendéklétszám csökkenésére.⁷⁶ A délszláv növendékek szempontjából további rizikót jelentett, hogy Jugoszláviában 3 éves volt a tanítóképzés, így sokkal hamarabb és olcsóbban lehetett tanítói oklevélhez jutni.⁷⁷ S ha ehhez hozzátesszük, hogy a megszállók korlátozták, majd tiltották a demarkációs vonalon való átkelést, s a vonatközlekedés a Délvidéken is akadozott, nyilvánvaló: minden tanévkezdés és iskolai szünet azzal a kockázattal járt, hogy lesznek, akik nem tudnak, vagy csak jelentős késéssel fognak visszatérni az intézetbe. „Behívtuk az összes volt növendékeinket, akik képeseknek érezték magukat a köztartás költségeinek önjelöltjükből való fedezésére... Voltak növendékeink, kik a demarkáció miatt hónapokon, sőt éveken át nem tudtak szülői házukba visszatérni. Voltak, akik még levélileg sem tudtak szülőikkel érintkezni, akik éveken keresztül vették igénybe az intézet révén a magyar állam kegyelmét, s akiket nem küldhettem ki a havas-rideg világba, akiket itt kellett tartanom, ha nem akartam, hogy a szerbek börtönébe kerüljenek. Ezek köztartási díjukat nem tudták leróni, s jó néhányan még ma is adósai az

⁷⁶ MNL OL K 502 1922-5-11500.

⁷⁷ MNL OL K 502-1921-4-69797

intézetnek” – olvashatjuk az igazgató VKM-nek írt jelentésében.⁷⁸

A másik bevételi forrásuk a szabadkai magyar állami tanítónőképző szerbek által történt bezárása, ill. a demarkációs vonal lezárása nyomán keletkezett. A szabadkai képzőbe járt lányok, ill. a demarkációs vonalon túli intézeteikbe a Délvidékről visszatérni nem tudók egy részének szülei előbb magánvizsgálatokra kérték a bajai tantestületet, majd önköltséges női tanfolyam elindítására jeleztek igényt. „A tanártestület humánus és hazafias szempontból”, valamint az ebből az intézet és a tanárok számára várható szerény jövedelem reményében 1919 szeptemberétől elindította, s a megszállás alatt végig fenntartotta a női tanfolyamot, az első és harmadik tanévben 30, a másodikban 56 (52?) növendékkel. A tandíj 1919/1920-ban egyeseeknek 120, másoknak 150 K, 1920/1921-ben pedig 250 K volt havonta. Az intézeti tanárok, tanítók és tisztviselők gyermekei vagy semmit, vagy csak igen mérsékelt díjat fizettek. A díjakat az igazgató szedte be és könyvelte el. 1919/1920-ban minden tanár óránként 10 K-t, 1920/1921-ben az infláció és a nagyobb létszám miatt, az akkori szerb óradíjakhoz közelítő 20 K-t kapott.⁷⁹ „A tanfolyamban részt vettek: Amler, Babusnyik, Barcsai, Flóra, Éber, Kiss, Karig tanárok, s 1919/20-ban Desics is”

⁷⁸ MNL OL K 502 1922-5-11500. 1921. december 4.

⁷⁹ RS 002 F. 81. 10411/1920.

– számolt be utóbb a történetekről Amler Antal, hozzátéve, hogy a második tanévben ebből átlagosan 11000 K havi bevétele származott az intézetnek.⁸⁰

Állami támogatás híján a diákoktól származó bevételek nélkül az intézet képtelen lett volna átvészelni a megszállás éveit. Kényszerűségből egyéb tekintetben is eltértek a magyar oktatáspolitikai gyakorlatától, különösen a fiúk és lányok egy épületben – bár külön – történő tanításával. Akkoriban ugyanis nem léteztek koedukált közép fokú iskolák, így – a zombori ortodox szerb tanít(nő)képző egy rövid időszakát leszámítva – tanítóképzés sem.⁸¹ A mai szemlélő számára talán megmosolyogtató, hogy a bajai képzőben a kényszerű részleges koedukáció időszakában más tanórákőzi szőnetekben mehettek ki az osztályaikból a fiúk, mint a lányok. Tiltottak számukra mindenfajta érintkezést, beleértve a városban való páros sétál-

⁸⁰ MNL BKML VIII. 82. 3. d. Az 1921. október 15., 17., 18., 19., 20-i jegyzőkönyvkivonat a bajai képzőben Scherer Sándor főigazgató vezette igazoló ülésekről, a tanítónőképzői tanfolyammal kapcsolatos részből

⁸¹ Valamelyest eltérő tantervvel működtek a tanító- és (a nagyrészt egyházi) tanítónőképzők. Tanáraik azonos képesítésekkel kellett, hogy rendelkezzenek, ám tőnylegetesen a tanítóképzők tanárai akkoriban képzettebbek voltak a nőképzők pedagógusainál. Lásd: *Donáth Péter*: A református tanító(nő)képzők államosításáról 1918–19-ben és 1946–48-ban. In: Fűrj Zoltán (szerk.): Állami oktatás – közoktatás – egyházi oktatás.: Hatvan éve történt az iskolák államosítása. Debrecen, 2009. pp. 28–30.; *Donáth P.* 2008. 33.

gatást stb. És természetesen máshol voltak elszállásolva a fiúk s a lányok.⁸² Jellemző a korabeli gyakorlatra, hogy amikor Luibl György 1919 márciusában az intézet képviselőjeként megkérdezte a VKM-ben, hogy mit tegyenek a Délvidéken rekedt fiú és lány tanítóképzősök érdekében, Schindler Arthur osztályfőnöktől azt a választ kapta, hogy „lehetőleg fel kell venni a fiúkat”. A lányokkal kapcsolatban a magánvizsgákon kívül nem kapott engedélyt, útmutatást.⁸³ A bajai képző tanárai tehát a lányok tanításával is kockázatot vállaltak, annál is inkább, mert egyetlen nőtagja sem volt a tantestületnek.

Bizonytalanságot okozott az is, hogy Popovics György, a szerb közoktatásügyi kormánybiztos, a későbbiekben – sikertelen – kísérletet tett a tanfolyam bezárására.⁸⁴ S ha ő nem is, egy nagyobb hatalom, „tél tábornok” a tüzelőanyag- és pénzhiány révén „elérte” az intézet munkájának szüneteltetését. Még Matics Mártonnak, az új bajai szerb kormánybiztos-főispánnak sem sikerült megfelelő mennyiségű tüzelőfát szerezni a városi

⁸² „Akiről a tanártestület a városban, az iskolán kívül való érintkezést megtudta, azt megbüntette, ha megrovásra valónak találta. Egy lány növendéket el is távolított az intézetből” – jelentette a főigazgatónak Amler Antal. MNL BKML VIII. 82. 3. d. Az 1921. október 15., 17., 18., 19., 20-i jegyzőkönyvkivonat.

⁸³ MNL BKML VIII. 82. 3. d. Az 1921. október 15., 17., 18., 19., 20-i jegyzőkönyvkivonat.

⁸⁴ MNL BKML VIII. 82. 3. d. Az 1921. október 15., 17., 18., 19., 20-i jegyzőkönyvkivonat

intézmények, s iskolák számára,⁸⁵ úgyhogy a tanítóképzőben 1919. december 19-től 1920. március 1-ig szünetelt a tanítás. A kisebb óraszámú tanítónőképző tanfolyamot – a növendékek kérésére s a magukkal hozott tűzifa segítségével – két hónapon át ebben az időszakban is folytatták.⁸⁶

Átmenetileg a képzős tanárok számára is reménykeltőnek tűnhetett Matics kormánybiztos-főispán egy másik kezdeményezése, melyet talán az addigi pusztá fenyegetés taktikájától eltérően, a „mézesmadzag és furkósbot” kombinációjaként értelmezhetünk. A város tanítóinak kérését meghallgatva, 1919. december 7-én javaslattal fordult a belgrádi Belügyminisztérium Bánát, Bácska és Baranya Osztályához: „A bajai állami iskolák tanítói az eskütétel megtagadása miatt már hosszabb ideje nem kapnak fizetést. Politikai érdekeink azt kívánják, hogy a fizetéseket fizessék ki, ezért arra kérem, hogy az Újvidéki Tanügyi Osztály közbenjárásával a fizetéseket december 1-jétől utalják ki.”⁸⁷ Az ügyben illetékes Oktatásügyi Minisztérium újvidéki Bánát, Bácska és Baranya Osztálya a területileg felelős Terzin Dura tanfelügyelőtől kért információt az ügyben, aki 1920. január 14-én igen tartózkodóan nyilatkozott Matics Már-

⁸⁵ RS 002 F. 81. 386/920.

⁸⁶ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1919. november 29., december 18., 1920. január 31. valamint az 1921. október 15., 17., 18., 19., 20-i jegyzőkönykvonat

⁸⁷ RS 002 F. 81. 847/920.

ton kezdeményezéséről: „[Korábbi] jelentésemben rámutattam arra, hogy az eskü letételének visszavonásával kapcsolatban az összes bajai tanítók ugyanazt a delictumot [vétséget] követték el, de velük mégsem azonos kritériumok szerint bánnak. A fizetését tulajdonképpen mindegyiknek egyformán beszüntették, de míg az elemi iskolai tanítóknak megtiltották az iskolákban a munkát, addig a polgári iskolában és a tanítóképzőben zavartalanul folyik a tanítás. Ezt a különböző elbírálást nehezen lehet megmagyarázni. A munkát mindenkinek engedélyezni kellett volna, vagy beszüntetni. Abban az időben a kormánybiztos, Matics Márton Úr felkérésére részt vettem egy konferencián, melyet az említett kormánybiztos úr tartott az összes bajai tanítóknak és tanároknak, és amelyen én csak mint résztvevő voltam jelen, kihangsúlyozva, hogy nekem nincs meghatalmazásom a további tárgyalásokra és nem is tehetek a Címzettnél a dolgok ismerete nélkül semmiféle kezdeményezést, vagy ígéretet. A Kormánybiztos Úr kijelentette, hogy a dolgok intézését kezébe veszi. Én nem vagyok eléggé beavatva ezen események politikai előzményeibe, tehát nem is hozhatok semmiféle határozatot arról, hogy Baján a politikai vonalat meg kellene lazítani, vagy sem. Mindaddig, míg Kormánybiztos Úr élvezi a Kormány bizalmát, addig az ő véleménye az irányadó, ezért a saját véleményéért viselje ő a felelősséget” – írta a tanfelügyelő⁸⁸ látszólag semlegesen. Egy két nappal későbbi feljegyzésé-

⁸⁸ RS 002 F. 81. 847/920.

ből kitetszik, hogy legalábbis késleltetni próbálta a fizetések kiutalását: „Kérem, hogy a Baja város főispánjának ajánlatára hozandó határozatot, melyet az ottani tanítók, és tanárok fizetése kapcsán tett, odázzák el addig, amíg nem tisztázódik, hogy kik azok a tanítók vagy tanárok, akik részt vettek abban az összeesküvésben, melyet ezekben a napokban lepleztek le.”⁸⁹

A Terzin Dura által említett „összeesküvést” a szeptemberben Bajára a vasúti rendőrség komisszárává kinevezett – személyes sérelmei miatt magyargyűlölő – Mirkó Tomics⁹⁰ „leplezte le” 1919. december 28-án. A fél év múlva valótlannak bizonyult koncepciók ügy háttere mindössze annyi volt, hogy „Baja kiürítése sokszor szóba került, sőt, néhányszor még maguk a szerb katonák is emlegették, hogy nemsokára kénytelenek lesznek elhagyni a várost területét. Weisz helyettes polgármester ekkor arra gondolt, hogy az esetleges zavargások megelőzésére jó volna Baján valamiféle őrséget szervezni és ezért érintkezésbe lépett hivatalnoktársaival, valamint néhány

⁸⁹ RS 002 F. 81. 814/920.

⁹⁰ Mirkó Tomics „a tanítóképzőt a zombori szerb tanítóképzőben végezte s a magyar impérium alatt tanító volt Szenttamáson. Belekeveredett azonban a szarajevói gyilkosságba és ezért az osztrák-magyar hadbíróság súlyos börtönbüntetéssel sújtotta. A megszálláskor szabadult ki... Nemcsak a magyarokat gyűlölte, hanem gyűlölte azokat a szlávokat is, akiket magyarbarátoknak: »magyarónoknak« tartott.” *Knézy L.* 1940. 128-129.

katonatisztel.”⁹¹ A megbeszélést az 1918 őszén a bajai József-város polgárőrségét vezető, a világháborúban hadnagyként szolgált Luibl György nevelő munkahelyén, a tanítóképzőben tartották.⁹² Ezt Mirkó Tomics felségárulásnak és lázadásnak minősítette, s elfogatott tizennyolc embert, köztük 1920. január 15-én Luibl Györgyöt is. Egy ideig a járásbíróság fogdájában „gyötörték őket”, majd egy bonyolult és hamis koncepció alapján vádolva⁹³ a szabadkai törvényszék börtönébe kerültek. Luibl György fél év múltán szabadult, amikor az ügyészség(!) ejtette velük szemben a felségárulás vádját, amely a békeszerződésig, a bajaiak állampolgárságának tisztázódásáig alap nélküli, abszurd vád volt.⁹⁴

A tanítóképzőt az ügy két szempontból is rosszul érintette. Hosszú időszakokra elvesztette kiváló gyakorlóiskolai nevelőjét, köztartásvezetőjét, Luibl Györgyöt.⁹⁵ Másrészt Terzin tan-

⁹¹ *Paizs Ödön* (1921): Baja szenvedése a szerb megszállás alatt. Magyarországon, XXVIII. évf. 194. sz. 1921. szeptember 2. 5.

⁹² *Knézy L.* 1940. 26. és 141.

⁹³ E kötetben nem feladatunk bajai rendőrkomisszár rögeszméinek vizsgálata. Lásd erről: *Knézy L.* 1940. 142-147.

⁹⁴ MNL OL K 502-1921-4-69797.; MNL BKML IV.1407/j. 1. d. 1920. február 8.

⁹⁵ 1920. július 11-én engedték ki Luibl Györgyöt a szabadkai törvényszéki börtönből, ám továbbra is szigorú rendőrségi felügyelet alatt tartották, s javasolták: kérje kitoloncolását Magyarországra. Ő ezt „az intézet válságos helyzetére tekintettel” megtagadta. Ezért őt 1921. február 22-én tiszt-

felügyelő és Tomics rendőrbiztos ügyködése nyomán számára ugyancsak kedvezőtlen kontextusban került a szerb megszállók megfigyelésének fókuszába. Terzin – fentiekben említett – 1920. január 16-i levele nyomán két nap múlva a belgrádi Oktatási Minisztérium újvidéki osztályának vezetője levélben érdeklődött Matics kormánybiztosnál: „Szívélyesen kérem a kormánybiztos urat, hogy jelentse, börtönben van-e az ottani tanítóképző vezetője és miért?” A kérdésre az illetékes, Mirko Tomics rendőrbiztos válaszolt: „az itteni tanítóképző vezetője Luybl azért van letartóztatva, mert megállapítást nyert, hogy a titkos találkozón, melyen a magyar fehér gárda megalakításáról volt szó, személyesen is részt vett.”⁹⁶ Ha nyilvánvaló is a tárgyi tévedés, miszerint a tanítóképző gyakorlóiskolájának vezető tanítóját összekeverték az intézmény egészének igazgatójával, ez nem változtat azon, hogy mindez ürügyet szolgáltatott Terzin tanfelügyelőnek arra, hogy a bajai iskolák, s köztük a tanítóképző felügyeletét szigorítsa. 1920. január 20-i felterjesztésében olvashatjuk: „kérem az újonnan kialakult helyzetnek megfelelően a bajai iskolák felügyeletét és a szerb nyelv tanítását a Tanítóképzőben megszigorítani.” Majd 26-án hozzátette: „1920. január 16-án kelt iratom folytatásaként bemutatom a kormány Bajára vonatkozó jelentését további felhasználás cél-

társaival együtt Valjevóba internálták, ahonnan csak Baja felszabadulása után szabadult. MNL OL K 502 1922-5-11500.

⁹⁶ RS 002 F. 81.1745/1920

jából. Ajánlom, hogy Bajára küldjenek egy megbízható embert, aki a szerb nyelvet előadná az ottani intézményekben és felügyelné az összes iskolát.”⁹⁷

Kezdeményezésére két helybeli szerb tanítót bíztak meg a városi tanfelügyelettel: Dragomir Aranackit és Franjo Keszityet tanfelügyelői, ill. tanfelügyelőhelyettesi megbízatással. Március 6-án Terzin utasította Aranackit: „Intézkedjen, hogy a történelem és a földrajz tanítása megfeleljen a mai politikai helyzetnek. Habár ezzel kapcsolatban a Minisztériumtól nincsen írásos rendelet, hanem csak szóbeli utasítás azzal kapcsolatban, hogy *azok a tanítók, akik a mi államunktól fizetést kapnak, olyan szellemben tanítsanak, amely nem keresztezi annak érdekeit*. Arra is fordítsanak külön figyelmet, hogy a szerb nyelvet racionálisan, direkt módszerrel tanítsák, úgy, hogy a tanítók megszerettség a tanulókkal.” A városi tanfelügyelő 1920. március 15-én⁹⁸ számolt be a bajai tanítóképzőben és gimnáziumban tett látogatásáról: „A rendes tanítás *a tanítóképzőben* március elsejétől folyik. *A szerb nyelvet senki sem tanítja*, ezért

⁹⁷ RS 002 F. 81. 386/920.

⁹⁸ „A szomorú emlékü október 6-i aradi gyásznapot, s a március 15-i emlékünnepet csak úgy ülhettük meg, hogy a római katolikus vallású növendékeinket e napokon a templomba vezettük, ahol közös szent áldozásukkal kérték a Mindenható kegyelmét szerencsétlen Hazánk sorsának jobbra fordulásáért” – jelentette utóbb az igazgató. (MNL OL K 502 1922-5-11500.)

arra kérem a felügyelőséget, hogy nevezzen ki az itteni állami tanítók közül valakit, hogy úgy a tanítóképzőben, mint a többi középiskolában taníthassa a szerb nyelvet. A gimnáziumban rendszeres szerb nyelvoktatás folyik, az alacsonyabb osztályokban eredményesen, de a magasabb osztályokban, teljesen eredménytelenül, mert az idősebb tanulók nem akarják tanulni a szerb nyelvet, arra számítva, hogy ez csak egy átmeneti helyzet... *Részt vettem földrajzi- és történelemórákon. Ahogy a többi tantárgyat, ezeket is a régi tanterv szerint adják elő. Az itteni középiskolai intézetekben a régi tankönyveket használják, a földrajzot, és Magyarország történelmét úgy adják elő, mint-ha Európa térképén nem történt volna semmi változás.*”⁹⁹

A megszállók szempontjából tehát a tanítóképző sem a szerb nyelvoktatás, sem az igényeiknek megfelelő történelem- és földrajztanítás terén nem jeleskedett. A ciszterci főgimnáziumban legalább szerb nyelvtanítás folyt, igaz felemás sikerrel. Egy évvel korábban éppen fordított volt a helyzet, hiszen a képzőben már a magyar impérium idején is folyt – szerény óraszámban – német és szerb nemzetiségi nyelvoktatás. A meg-

⁹⁹ RS 002 F. 81. 386/920. (Kiemelés tőlem – D. P.) A bajai képző egykori növendéke, Franjo Keszity tanfelügyelő-helyettes 1920. március 1-jén, a bajai leány polgári iskolában tett látogatásáról beszámolva jelentette: „kihangsúlyoztam, hogy Magyarországot többé nem lehet földrajzból, mint egységes politikai egységet előadni, és megjelöltem a térképen Királyságunk határait.” (uo.)

szállók követelésére ezt 1919 februárjától a gyakorlóiskolában is bevezették,¹⁰⁰ ám májusban – Jankulov Boriszlav távozásával – a tanítóképzőben a megszállás további idejére megszűnt a szerb nyelvoktatás, s ahogy fentiekben már említettük, oklevélkiegészítő képesítő vizsgát sem tehettek a növendékek szerb nyelvből. Amler igazgató ezt előbb a szerb, majd a magyar hatóságok felé egyaránt azzal magyarázta, hogy a tantestületben senki sem tudott szerbül. Márpedig az 1918/1919. tanév végéig hittant tanított a képzőben Grigorjevics Milutin görögkeleti szerb plébános, akit a város polgármestere 1919 februárjában a gimnáziumi szerb nyelvoktatásra kijelölt, Jankulov Boriszlav irányítása mellett. Kürthy Menyhért gimnáziumi igazgató különböző jogi kifogásokkal, hosszas levelezés útján elérte, hogy abban a tanévben már ne kelljen bevezetnie a tárgyat. Miután azonban a szerb főigazgató Lovászy Márton rendeletére hivatkozott, melyben Lovászy a vidék népnyelvének középiskolákba való bevezetését sürgette, s a zirci apát hozzájárulását is megszerezte Grigorjevics kinevezéséhez, meghatározta azt is, hogy évfolyamonként mely tárgyak terhére, milyen óraszám-
ban kell a szerb nyelvet tanítani, Kürthy Menyhért kénytelen volt engedni.¹⁰¹ Így 1920 márciusában a tanfelügyelő ennek felle-
mása eredményéről számolhatott be.

¹⁰⁰ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1919. február 25.

¹⁰¹ RS 002. F. 76. PRO-512/1919.

Amler igazgató még ennyire sem bizonyult együttműködőnek a szerb nyelv tanításának felújításával kapcsolatban. Ennek több magyarázata lehetséges. Egyrészt az, hogy akkoriban minden oktató – így a nyelv- és hitoktatók is – a tantestület tagjai voltak. Valószínűleg a szorongatott helyzetben lévő képzős tanárok bizonyos megkönnyebbülést éreztek, hogy Jankulov Boriszlav és Grigorjevics Milutin távozásával 1919 nyaratól tanácskozásaiknak nem volt közvetlen fültanúja a szerbek köréből. E tanácskozások jegyzőkönyveit persze el kellett készíteni, meg kellett őrizni, s abba többször bele is tekintettek a megszállók tanügyi megbízottai.¹⁰² De kivonatosságuk folytán homályban hagyhattak a megszállók felé nem „nyilvános” elemeket.¹⁰³ De lehetett ennek személyes meggyőződésből fakadó motívuma is. A bevezetőben láthattuk, hogy a magyar tanítók és tanítóképzős tanárok reprezentatív szervezetei miként vélekedtek a nemzetiségi nyelvű oktatásról Magyarországon. Amler Antal és bajai kollégái is közéjük tartoztak. Ehhez társult a szerb megszállók képviselőjében fellépő délszláv származású egykori tanítványaikkal kapcsolatban szerzett – a magyar képző szempontjából – negatív élmények sora. Bizonyára e motívumok együttese vezethette az igazgató úr tollát, amikor a felszabadulás után, 1921-ben azt javasolta a VKM-nek, hogy

¹⁰²MNL OL K 502 1922-5-11500. Az 1921. december 5-i jelentésben; *Amler A. szerk.* 1918-26. 6.

¹⁰³ Például az arra vonatkozó határozatokat, hogy a tiltás ellenére mikor, kit és miért küldenek át a demarkációs vonalon Budapestre.

tiltsák be Baján a szerb nyelv oktatását,¹⁰⁴ s fejezzék be a „há-
látlannak” bizonyult nemzetiségi növendékek pozitív diszkri-
minálását.¹⁰⁵

Az igazgató urat sokkoló élménynek bizonyulhatott, amikor 1920. május 17-én intézetben járt „Ruzsics Dusan szerb mi-
nisteri referens Keszity itteni jugoszláv iskolai igazgató
kíséretében (mindketten intézetünk hajdani növendékei!!!) a
szerb kormány megbízásából, meggyőződést szerzendők az in-
tézetből elrabolt felszerelési tárgyak számáról. Mindkettőnek
megmondtam, az alma mater nevében, hogy mit várt tőlük in-

¹⁰⁴ „Méltóztassék a szerb nyelvnek intézetünkben való tanítását, mely a meg-
szállás egész ideje alatt is szünetelt, rendeletileg betiltani!” – javasolta, az
1918/1919. tanév nagy részéről „elfeledkezve” Amler Antal, 1921. au-
gusztus 29-én. (MNL OL K 502-1921-4-69797.) Mindazonáltal 1925-ben
fegyelmezetten végrehajtotta a délszláv nyelv tanításának újrakezdésére
vonatkozó VKM utasítást. (Amler A. szerk. 1918-26. 12.)

¹⁰⁵ „Épp a megpróbáltatás legsúlyosabb napjaiban azok fordultak az intézet
ellen, kik érdemtelenül is az intézet legnagyobb jótéteményeiben része-
sültek: a délszláv származású szerb és bunyevác tanítók. Sőt, olyanok is,
akiket a Julián Egyesületek által vezetett horvát-szlovénországbeli ma-
gyar iskolákban való tanítással bízott meg a nevezett egyesület. Egnél
több ok arra, hogy felhívjam Nagyméltóságod figyelmét arra, miszerint a
nemzetiségi származású növendékeknek a magyar származású növendé-
kekkel szemben az állami segély megállapításánál való előnyben részesí-
tése, mint az a múltban nem egy esetben megtörtént, a magyar állam pén-
zének hiábavaló elpredálása” – jelentette Amler Antal, 1921. augusztus
29-én. (MNL OL K 502-1921-4-69797.)

tézetünk, s mit remélhetünk ezek után ily kiváló tanítványaink-tól. Indítványukra a katonai parancsnokság intézetünket ’gondnokság’ alá helyezte” – írta utóbb, leplezetlen felháborodással, az egykori tanítványok magatartását árulásként megélve, az akkori késhegyig menő küzdelemben érthetően, partnerei délszláv nemzeti/nemzetiségi törekvései iránt kevés megértést mutató Amler Antal.¹⁰⁶ A megszállók és megszálltak közti – a fentiekben már említett – nulla összegű játszmában egykori tanítványai ugyanarra törekedtek, mint ő. Az oktatási téren akkor még fejletlenebb, szegényebb délszláv iskolák számára kívánták a lehető legjobb feltételeket biztosítani, minden eszközzel, akár – a még békeszerződéssel lezáratlan háborúban minden fél által természetesnek tekintett, ám akkor már jogsértő¹⁰⁷ – rekvirálással is. Erre utal, hogy május 31-én egy belgrádi egyetemi tanár „szerzett meggyőződést a képzőben az elrabolt felszerelésről”, közölve, hogy abból semmi sem jutott el Belgrádig.¹⁰⁸ S bár formailag a korábbi rekvirálások miatt érkeztek, valójában azt vizsgálhatták: vajon maradt-e még valami, amiért érdemes lenne – az általuk akkor még „bizonytalan” státuszúnak remélt Bajával¹⁰⁹ kapcsolatban – a magyar kormány részéről

¹⁰⁶ MNL OL K 502 1922-5-11500.

¹⁰⁷ MNL BKML IV.1407/j. 1. d. 1920. február 17.

¹⁰⁸ MNL OL K 502 1922-5-11500. Ez nem zárja ki azt, hogy formálisan egy az antanthoz vagy Belgrádba eljutott korábbi magyar panasz kivizsgálására érkezettek.

¹⁰⁹ *Gergely F. – Kőhegyi M.* 1974. 30-35.; *Knézy L.* 1940. 157.

várhatóan a párizsi békekonferenciának is felpanaszolható konfliktust vállalni.¹¹⁰ Ilyet nem találtak, úgyhogy a felszerelést illető közvetlen következménye e látogatásoknak nem lett. A „gondnokság alá helyezés” azonban bizonyára arra utal, hogy az igazgató úrnak „az alma mater nevében” megfogalmazott kendőzetlen elvárásai újabb bizonyítékát nyújtották a megszállók felé annak, hogy Amler Antal személyében egy meggyőződéses, következetes és kitartó ellenféllel állnak szemben.

S valóban: a belvárosi katolikus hitközségi elnököt, tanítóképzői igazgató urat – Kürthy Menyhérttel, a Széchenyi Szövetséggel, s másokkal együtt – ott találjuk az 1919. december 2-tól Baján megjelentetett „Új Élet” c. „a keresztény világnézet és evolúció alapján álló, a történelmi materializmus ellen kialakult és egyre erősödő keresztény korszellemet képviselő”, magyarországi hírekben gazdag, a numerus clausust támogató lap alapítói között.¹¹¹ A baloldali, szociáldemokrata szellemiségű, „Bajai Független Újság” opponenseként létrehozott orgánnummal a kezdeményezők folyamatosan borsot törtek az akkoriiban, az immár ellenforradalmi Magyarországgal szemben, a Munkásotthon körül szervezkedőket helyzetbe hozni igyekvő –

¹¹⁰ MNL BKML IV.1407/j. 1. d. 1920. február 17.; Gróf Apponyi Albert jegyzéke Millerandnak, a Legfelsőbb Tanács elnökének, a megszállt területeken történt atrocitásokról, 1920. március 19. *Pomogáts B. – Ádám M. – Cholnoky Gy. szerk.*, 2000. 535.; *Gergely F. – Kőhegyi M.* 1974. 33.

¹¹¹ *Knézy L.* 1940. 134.

ezért Karagics Lajos polgármester által később, sikertelenül kommunista propagandával vádolt – Matics Márton kormánybiztos orra alá.¹¹² Ha tudomást szerzett róla, annak sem örülhetett túlságosan, hogy Amler Antal 1919. december 18-án eredménytelen kísérletet tett arra, hogy a Baján járt antant misszió magyar összekötő tisztje, báró Gagern főhadnagy útján az „intézet kifosztását, s a tanári kar és az ifjúság nyomorúságos anyagi helyzetét a bizottság elé juttassa”.¹¹³

Ahogy a szabadkai tanítónőképző sorsa megmutatta, az amúgy is „állami és szerb nemzeti érdekek veszélyeztetőjeként” számon tartott, a szerb oktatáspolitikai törekvések elől következetesen kitérő magyar tanítóképző fenntartásához a megszállóknak semmi érdeke nem fűződött.¹¹⁴ Sőt: ha a saint-germaini szerződés s a „bizonytalan” térségek körüli párizsi politikai játszmák ebben nem gátolták volna őket, bizonyára egyszerűen bezárták volna az intézményt, Amler Antalt pedig tanártársaival együtt átdobták volna Magyarországra. Ezt az SZHSZ államnak ítélt térségekben a magyar oktatási intézmények sorával rövid úton megtették – Baján is volt erre példa –,

¹¹² *Knézy L.* 1940. 151.

¹¹³ MNL OL K 502 1922-5-11500.

¹¹⁴ Ezt valószínűsíti az is, hogy az SZHSZ államhoz került területeken, a szabadkai tanítónőképző 1919. évi bezárásától 1932-ig nem nyitottak magyar tanítóképzőt, s akkor is csak Belgrádban engedélyezték ezt. *A. Sajti Enikő*, 1997.87.

aminek apropója az államosítás mellett az I. Péter királyra és a SZHSZ államra követelt eskü¹¹⁵ megtagadása volt. 1920. április 3-án továbbította a belgrádi utasítást valamennyi részlegnek az Oktatásügyi Minisztérium újvidéki osztályának vezetője: „akik a mai napig nem tették le az esküt, azok a törvény értelmében azonnal tegyék le... Felszólítja az érintetteket, hogy a rendelet végrehajtását szigorúan ellenőrizzék. Az ún. bizonytalan térségekkel kapcsolatban a későbbiekben rendelkezek, amikor a Minisztériumból megérkeznek az utasítások”.¹¹⁶ Május 3-án – a Baja sorsát eldöntő sanremói határozat után, s a magyar békeszerződés végleges szövegének átadása előtt két nappal¹¹⁷ – 15 napos határidőt szabva hozzátette: *„Ha valaki nem teszi le az esküt, akkor értesíteni kell arról, hogy önként lemondott munkahelyéről és egyéb jogairól. Meg kell tenni a feljelentést ellene a rendőrségen, hogy a rendőrség meghozhassa a határozatot arról, hogy az ilyen egyének nem tartózkodhatnak tovább a királyság területén.”*¹¹⁸ Ennek jegyében magyar pedagógusok sorának pályája tört meg, egzisztenciája

¹¹⁵ A követelt eskü szövege: „Én... esküszöm az élő Istenre, hogy I. Péter királyunkhoz hű leszek, az Alkotmányt tiszteletben tartom, szolgálatomat a törvényes keretek között és a feletteseim rendelete szerint pontosan és lelkiismeretesen végzem.” RS 002 F. 81. 15147/920.

¹¹⁶ RS 002 F. 81. 8070/1920.

¹¹⁷ Knézy L. 1940. 147.; Romsics I. 2005. 176.

¹¹⁸ RS 002 F. 81. 6105/1920. (Kiemelés tőlem – D. P.)

ment tönkre, s lettek a jugoszláv államból kiutasítva.¹¹⁹ Így történt ez – igaz csak átmeneti jelleggel – sok bajai pedagógussal is. Forrásainkból úgy tűnik, hogy a tanítóképzőt ez alkalommal már meg sem keresték ezzel a követeléssel, míg más bajai iskolákat igen. Eljárásuk nem tűnik következetesnek, hiszen az eskütétel alól a békeszerződésig felmentést kérő bajai polgári iskola tanárai – igaz újra felfüggesztett fizetéssel – a helyükön maradhattak,¹²⁰ míg más pedagógusokat elbocsátottak és kiutasítottak Magyarországra.

1920. május 22-én ez történt a városi ipariskolában óraadóként tanító Desics József és Wohlmuth István – főállásban tanítóképzős – tanárokkal is. Az év végi osztályozásra és vizsgákra tekintettel Amler igazgatónak sikerült némi halasztást elérnie, de június 23-án, több tucatnyi társukkal, családjukkal együtt, kis kézipoggyásszal a demarkációs vonalon túlra kísérték őket.¹²¹ Június 8-án újabb csapás érte az intézetet. Letartóztatták és 5 hétig fogságban tartották¹²² az intézet egy újabb tagját:

¹¹⁹ MNL BKML IV.1407/j. 1. d. 1920. február 8 és 17.

¹²⁰ RS 002 F. 81. 15221/920. és 17563/920.

¹²¹ A kiutasítottak Budapesten Haller István kultuszminiszternél kérték fizetésük kiutalását és állásba helyezésüket. Félévi fizetésüket kiutalta, „s gondoskodott a tanerők lehető jó elhelyezéséről is.” *Knézy L.* 1940. 176-177.; MNL OL K 502 1922-5-11500.; MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1920 június 7. és 19.; *Amler A. szerk.* 1918-26. 5.

¹²² „Heteken át viselte a rabságot, míg családjának anyagi áldozatok árán sikerül őt börtönéből kimenteni.” MNL K 502-1921-4-69797.

Flóra Sándort. Előbb azért fogták le, mert illegálisan Magyarországról küldött levelet találtak nála, majd az ezt követő házkutatás során olyan pedagógiai feljegyzésekre bukkantak, melyek szerint a tanár úr a földrajztanításban az 1900-as tankönyvet és a Révai Lexikont használta. Amit a tanfelügyelő márciusban kritikaként megfogalmazott, az júniusban már rendőrségi üggyé lett.¹²³ A megszállók tanév során egymást követő akciói egy célt szolgáltak: „El kellett szenvedni az intézet kifosztását és napról-napra érezni kellett, hogy a megszálló hatalom tudatosan megfojtani készül bennünket, lépésről-lépésre olyan intézkedéseket téve, melyeknek célja az intézet működésének lehetetlenné tévése volt. Ezt célozta Luibl György h. gyak. isk. tanító bezáratása, Flóra Sándor r. tanár bezáratása, Wohlmuth István és Desics József r. tanárok kiutasítása is” – összegezte évek múltán Amler Antal.¹²⁴

A tanévről szóló jelentésében hozzátéve: *„Nem lett volna csoda, ha ily szomorú viszonyok között, városunk s így intézetünk sorsáról mindig szomorúbb és sötétebb híreket hallván el-*

¹²³ A megszállók nyomásgyakorlása a földrajztanítást illetően „eredményesnek” bizonyult. A tanári kar azt tanácsolta az ifjú tanárnak, hogy „úgy taníthat, ahogy eddig, de emelje ki, hogy Magyarország mely részei mely hatalom által vannak megszállva. Magyarország statisztikai feldolgozása mellőzendő”. MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1920. augusztus 31. Vö.: RS 002 F. 81. 386/920.

¹²⁴ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1921. október 15. (Kiemelés tőlem – D. P.)

*vesztettük volna lelki egyensúlyunkat. Csatlakoztunk volna azokhoz, akik a demarkáción túl keresték a megnyugvást, ami még a kedvezőbb eset lett volna. Hisz másik oldalról csábított a dinár s a gond nélküli megélhetés démona. De tanári karunk dicséretére legyen mondva, ekkor még nem mosták alá hazaszeretetünk pilléreit a mindenfelé tornyosuló hullámok... S bár a város magyar társadalmának szimpátiáját végig megőriztük, mégis aggódva kellett a jövőbe pillantanunk, s remegni attól, hogy városunknak a szerb királysághoz csatoltatása esetén rettenetes anyagi válságba kerül az egész tanári kar, de főként az igazgató, aki saját rizikójára merészelte az intézetet a jövőre fenntartani.”*¹²⁵ Az 1920. július 3-i tanévzáró értekezleten Am-ler Antal mindazonáltal sikerként értékelte: az év eleji 130 fiú növendékből 113, s a női tanfolyamon 30 lány végezte eredményesen a tanévet, s hogy sikeres képesítő vizsgák nyomán újabb 30 tanítót bocsáthattak ki a magyar köznevelés szolgálatára. Majd reményeiket és szorongásaikat egyaránt tükröző döntéseket hoztak: „A jövő 1920/21. iskolai év megnyitását illetőleg a tanári kar ez idő szerint határozatot nem hoz, bevárja a megszállás megszűntével bekövetkező változásokat.” A következő évi tantárgyfelosztás kapcsán az igazgató közölte: „számba vette azt a körülményt, hogy a megszálló hatalom által ez idő szerint még letartóztatva, illetőleg kiutasítva lévő kar-társaink a jövő iskolai évben már abban a helyzetben lesznek,

¹²⁵ MNL OL K 502 1922-5-11500

hogy tanári munkájukat az intézetnél megkezdhetik. Nélkülük az iskolai év meg sem kezdhető. Az eddigi tanárokon kívül szükségesnek látszik egy új, földrajz-történeti tanszék szervezése is. Erre vonatkozóan annak idején, illetékes helyen felterjesztést tehet.” Előterjesztését kollégái tudomásul vették, azzal a megszorítással, hogy „a jelenleg is akadályozott tanárok távollétében, az oktatómunkát legfeljebb a női tanfolyamon kezdhetik meg szeptember 1-jén.”¹²⁶

¹²⁶ MNL BKML VIII. 82. 3. d.

Magukra hagyottan vitázva, kétség és remény között, már-már kilátástalan helyzetben

A közeli békeszerződéshez és a felszabaduláshoz fűzött reményeik a nyári szünet folyamán sem váltak valóra, úgy, hogy „egy újabb csalódással gazdagabban, de még mindig bizakodva s reménykedve, csüggedetlenül hozzáláttunk a megszállás harmadik évével kezdődő újabb, s majdnem kilátástalannak látszó küzdelmeink megvívásához” – emlékezett egy év múlva Amler Antal, betekintést engedve akkori gondjaiba, lelki állapotába is. „Alaposan megfogyatkozott tanári karral, üres intézeti pénztárral, kifosztott tantermekkel s múzeumokkal, s majdnem hitelvesztetten kezdtem meg újból a küzdelmet, melyről senki még csak nem is sejtette, hogy mivé fog az a jövőben fejlődni, s a világpolitikának milyen sorsfordulata fogja intézetünk életét, s ezzel egyetemben az élet fenntartására fordított minden áldozatomat és vakmerő küzdelmemet semmivé tenni.”¹²⁷ Az időközben kiszabadult Flóra Sándorral és Liubl Györggyel¹²⁸ kiegészült tantestületnek a teljes 1920/1921. tan-

¹²⁷ MNL OL K 502 1922-5-11500.

¹²⁸ Liubl György 1921. február 21-i Valjevóba internálásáig. Azt követően őt a gyakorlóiskolában, és a köztartásvezetésben az alig két éve az intézet-

év folyamán nélkülöznie kellett Desics József és Wohlmuth István tanárok, és – az év jelentős részében továbbra is betegeskedő – Éber Sándor munkáját. Segítségükre volt azonban Nyakas István¹²⁹ nyíregyházi állami tanítóképző intézeti tanár, s – konszolidált viszonyok között elképzelhetetlen kényszer-megoldásként – Kunits Ferenc és Luibl György gyakorlóiskolai tanítók is besegítettek a tanítóképzésbe. Emellett a lényegesen (113-ról 78-ra) apadt fiúnövendék-létszám¹³⁰ lehetővé tette számukra egyes tárgyak óraszámának csökkentését, osztályok összevonását.¹³¹ A magyar előírásokhoz alkalmazkodva, és a

ben végzett Král József nevelő helyettesítette. (MNL OL K 502-1921-4-69797.)

¹²⁹ Nyakas István, aki a demarkációs határ miatt nem térhetett vissza munkahelyére, a nyíregyházi tanítóképzőbe, 1921. május 6-i, tiltott határátlépés miatti letartóztatásáig tanított Baján. MNL OL K 502 1922-5-11500.

¹³⁰ A létszámcsökkenés okáról Amler Antal így számolt be a VKM-nek: „A megszálló hatalom nyíltan hirdette, hogy a megszállt területek magyar képzőinek okleveleit nem fogja elismerni. Ily körülmények között valóban örülnünk kellett, hogy még annyi növendékünk is akadt, akik közül egyesek a magyar közoktatásügyi kormányzat által életbeléptetett s általunk is köteleességszerűen megszervezett 6 évfolyamú képzés hírére más pályára léptek. Nem kerülhettek vissza a Pest-Pilis-Solt vármegyei, Fehér megyei, Somogy megyei illetőségű ifjak, kik a demarkációs vonal miatt más (pápai, csurgói stb.) intézeteket voltak kénytelenek felkeresni. A szerb származású ifjak már a megszállás első évében tömegesen hagyták el intézetünket, hogy a 3 évfolyamú szerb képzőkben találhassanak jobb s gyorsabb boldogulást”. MNL OL K 502-1921-4-69797.

¹³¹ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1920. augusztus 31.

várható tüzelőanyag-hiányra tekintettel¹³² az egész intézetben szeptember 1-jén indult a tanítás. Váratlanul – az első osztályban, tanév közben – változtatniuk kellett a tanterven. Amler igazgató „magánértesülése” nyomán, október 29-én¹³³ (!) ők is bevezették a VKM 1920. augusztus végi és szeptember közepi rendeleteivel, azonnali hatállyal bevezetett, akkoriban 6 évesre tervezett – ám valójában csak ötévesé vált – tanítóképzés első évfolyamának új tantárgyait.¹³⁴ Így a korábbiakhoz képest újabb két gesztussal demonstrálták az SZHSZ állam oktatáspolitikai előírásaitól való eltérésüket: a szerb iskolákban később kezdődött a tanítás,¹³⁵ s a tanítóképzés továbbra is 3 éves maradt.

Ennek is szerepe lehetett abban, hogy 1920. november 18-án – három nappal azután, hogy már a magyar Nemzetgyűlés harmadik olvasatban is elfogadta a trianoni békeszerződés szövegét – „Popovics György volt magyar állami tanár,... az ún. Bajai Háromszög tanügyi kormánybiztosa, az intézet ügyeinek

¹³² Amler A. szerk. 1918-26. 5.

¹³³ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1920. október 29.

¹³⁴ Amler Antal vélhetően egyházi kapcsolatai révén informálódhatott a 6 éves tanítóképzést bevezető 86377. és 90841-1920/VIII. b. számú rendeletről, melyek 1920. október 13-án érkeztek a Kalocsai Főegyházmegye Tanfelügyelőségére. Kalocsai Érseki Levéltár (KÉL), Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegye Tanfelügyelőség. Felsőfokú intézmények iratai I. 3. d.

¹³⁵ MNL OL K 502 1922-5-11500.

rendezése, s állítólag az igazgató ellen indítandó fegyelmi vizsgálat céljával kereste fel az intézetet.”¹³⁶ A szerb nyelv és történelem tanítása és a tanári kar anyagi helyzete iránt érdeklődött. Amler igazgató közölte vele: „mióta Jankulov Boriszlavot elvitte az SZHSZ kormány – amiről az igazgatónak hivatalosan tudomása sem volt –, azóta nincs. Kérdezte a nevezett biztos, hogy kereste-e az intézet az érintkezést az SZHSZ kormánnyal, erre az igazgató kijelentette, hogy nem tartotta volna ildomosnak az érintkezés keresését, hisz az SZHSZ kormány kormánybiztosa fosztott meg bennünket megélhetésünktől, fizetésünktől. Erre ő kijelentette, hogy félreértés volt.”¹³⁷ Majd „különböző, az intézeti tanári karra és a növendékekre vonatkozó statisztikai adatokat kért, s végül felajánlotta a leteendő eskü fejében a tanári karnak kiadandó magas jugoszláv fizetést. Ezt természetesen a tanári kar nevében is visszautasítottam” – emlékezett az igazgató.¹³⁸

A szerb kormánybiztos által igényelt adatok szolgáltatására kért kollégái igencsak vegyes érzésekkel hallgathatták igazgatójuk beszámolóját arról, hogy továbbra sincs remény fizetésüknek a jugoszlávok általi folyósítására. A Magyarországon felpörgött infláció, s a magyar korona és a jugoszláv fizetőesz-

¹³⁶ Amler A. szerk. 1918-26. 6.

¹³⁷ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1920. november 19.

¹³⁸ MNL K 502 1922-5-11500.

köz (1921. január 6-tól a dinár¹³⁹) árfolyamának különbsége az utóbbi javára nőttön-nőtt: a korábbi kétszeresről négyszeresre. Márpedig Baján akkor a délszláv valuta volt érvényben, s a megélhetés drágább volt, mint korábban, illetve másutt.¹⁴⁰

A megszállás elhúzódása miatt gazdaságilag kimerült lakosság „társadalmi kölcsöne” elapadt, s a hitelezők a magyarországi infláció miatt egyre sürgetőbben kérték, hogy adósságait mihamarabb, jugoszláv valutában adják meg.¹⁴¹ Amler Antal mind nehezebben jutott további kölcsönökhöz az intézet számára, holott bő négyévnyi teljes jövedelmének megfelelő összeget (22356 jugoszláv koronát) kölcsönzött a sajátjából is.¹⁴² Anyagi tartalékai kimerültek. A bevételt hozó tanítónő-képző tanfolyamra a korábbi 30 helyett 52 (56?) növendéket sikerült beiskolázni.¹⁴³ Tandíját a korábbi havi 150 helyett 250 korábban határozták meg. Jelentősen felemelték a köztartási és intézetfenntartási¹⁴⁴ díjakat, melyekből 100-100 koronát az igazgató a tanárok között fizetésük arányában kiosztandó előlegekre fordított. 20 korona lett a tanfolyami óradíj.

¹³⁹ Knézy L. 1940. 153.

¹⁴⁰ Gergely F. – Kőhegyi M. 1974. 32.; Knézy L. 1940. 152-154.

¹⁴¹ MNL OL K 502 1921-5-189117.

¹⁴² MNL OL K 502 1922-5-11500.

¹⁴³ MNL OL K 502-1921-4-69797. és MNL BKML VIII. 82. 3. d. Az 1921. október 15., 17., 18., 19., 20-i jegyzőkönyvkivonat

¹⁴⁴ Az intézetfenntartási díjat kiterjesztették a városban lakó növendékekre (50 K) és a gyakorlóiskolásokra (30 K) is.

Mindez azonban kevésnek bizonyult a megélhetési költségek emelkedéséhez képest. A tanárok és családjaik nehéz helyzetbe kerültek. Az intézeti alkalmazottak, a kertész, az intézeti szolga, a cselédek a maguk módján próbáltak megélni. Csepregi Márton megtagadta az intézet kertjében termelt élelmiszerek átadását a köztartás számára, s a maga hasznára árulta azokat. Vancsura István intézeti szolga sorozatosan szabadságot kért, hogy másutt munkát vállalva keresethez jusson, s gyakran engedély nélkül is eltűnt rövidebb-hosszabb időre.¹⁴⁵ Az őket a rendtartás szerint utasítani próbáló igazgatót durván elutasították, szemébe vágva: „az dolgoztasson, aki fizet”.¹⁴⁶ Márpedig Amler Antal a szűkös bevételekből mindenkinek – tanártársainak és magának is – csak a fizetésük egy részét volt képes folyósítani.

Amikor a tanárok tudomására jutott, hogy a trianoni békeszerződés nyomán Belgrádból olyan útmutatás érkezett Matics Márton kormánybiztoshoz, mely szerint a korábban „bizonytalan státuszúnak” tekintett Baján az esküt le nem tett pedagógusok számára is kiadhatók a fizetések,¹⁴⁷ s ezt a városi tanítók, tanárok számára folyósították is, nyomatékosan kérték Amler Antaltól, hogy keresse meg Popovics György kormánybiztost,

¹⁴⁵ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1921. március 18.

¹⁴⁶ MNL OL K 502 1922-5-11500.

¹⁴⁷ MNL OL K 502 1921-5-189117.

s kérje fizetésük kiutalását.¹⁴⁸ 1921. február 12-én az igazgató fel is kereste a kormánybiztost, aki – bár a kérést jogosnak ismerte el – *megtagadta annak teljesítését, „mert az igazgatónak a megszállókkal szemben tanúsított ’renitens’ és intranzigens álláspontja miatt többé már nem állnak szóba velünk.”*¹⁴⁹

E lakonikus beszámoló hallgat arról, hogy részleteiben miről és milyen légkörben zajlott a beszélgetés, s hogy a szerbekkel való komolyabb együttműködést ellenző, ám – Teleki Pál miniszterelnök magyar lapokból ismert nyilatkozatai nyomán¹⁵⁰ – megegyezést kereső kartársai nyomására tárgyalni kénytelen igazgató vajon nem szándékosan futtatta-e zátonyra a Popoviccsal folytatott, szerinte értelmetlen és káros tárgyalásokat?

¹⁴⁸ A megszállás alatt készült jegyzőkönyv érthetően hallgatott a vita lényegéről: „a tanári kar aggodalommal tekintve a sötét jövőbe, szóvá tette a fizetéseknek a magyar kormánytól, ill. ha ez nem sikerülne, a szerb kormánytól való kiutalványoztatásának kérését.” MNL OL K 502 1922-5-11500.

¹⁴⁹ *Amler A. szerk.* 1918-26. 6. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁵⁰ „Ekkor olvastuk gr. Teleki Pál miniszterelnök nyilatkozatát a magyar lapokban, melynek a lényege, hogy a megszállt területek tisztviselői maradjanak a helyükön, tartsanak ki bármely áldozat árán is, tegyék le a kívánt fogadalmat vagy esküt, ne utasítsák ki magukat, és ne szaporítsák a magyar állam súlyos gondjait elhelyezésükkel” – emlékezett októberben Karig Emil. MNL OL K 502 1921-5-189117.

A megoldás hiánya, „adósságaink növekedése és jugoszláv értékben való visszafizetésének kötelezettsége állandó és fokozódó nyugtalanságot keltett bennünk. Ez adósságok tisztán megélhetésünk biztosításából keletkeztek (liszt, fa, zsír). Gyakran szóba került az adósságok oly módon való rendezése, hogy vegye át az intézet ebbeli adósságaink fedezésének kötelezettségét, nehogy a valutabeli különbségek miatt egész életünkre kiheverhetetlen anyagi viszonyok közé kerüljünk. Kívánságunk megvalósítása esetén minden tanártestületbeli nyugtalanság megszűnt volna” – vélte még az októberi igazolóértekezleten is Karig Emil.¹⁵¹

A már addig is 60000 jugoszláv korona intézeti (amiből kb. 22000 K-t maga kölcsönzött miközben éves fizetése kb. 4500 K volt), és 19700 K saját adósságot vállalt Amler Antal teljes joggal – s az utóbb történetek fényében jogos elővigyázatossággal – úgy vélte: „az adósság átvételére akkor az állam részéről nem volt mód. Maga részéről nem vállalhatta a felelősséget az adósságok ilyen módon való rendezéséért.”¹⁵²

Mire – 1921. február 17-én, rendkívüli tanári értekezleten – Éber Sándor a tanári kar nevében javasolta, hogy „azon pénzüsszegek után, melyeket havonként az intézet pénztárából kölcsön veszünk, a vállalt egyetemleges kötelezettséget szüntes-

¹⁵¹ MNL OL K 502 1921-5-189117. 1921. november 25.

¹⁵² MNL OL K 502 1921-5-189117. 1921. november 25.

sük meg, mert az akármilyen személyi váltás (pl. haláleset, bal-
eset, munkaképtelenség beállása) a többi kollégára súlyos
anyagi következményeket róhat.” Amler Antal ezt nem tartotta
szükségesnek, és figyelmeztette a tanári testületet, hogy „ezen
pénz a növendékek havi 500, ill. újabban 600 K köztartási díja-
iból fedeztetik, és ezzel neki el kell számolni”. Ám kartársai ki-
tartottak kérésük mellett, s arra is felszólították az igazgatót,
hogy „ezen összegek a tanárok által nem kapott, és mindenütt
nyújtott természetbeli ellátmány helyett, segélyképpen tekin-
tessenek, s hogy a nyugtatóványkötelezvényeiket alábbi szövegű
nyugtával, szeptemberig visszamenőleg cserélje ki: »Nyugtató-
vány ... koronáról, mely összeget – tekintettel arra, hogy fi-
zésünket sehonnan sem kapjuk – mint megélhetésünkhöz szük-
séges segélyt felvettük«. Amennyiben ezt a magyar állam nem
engedélyezné, ki-ki az általa felvett összegért egyéni felelőssé-
get vállal.”¹⁵³ Ebben maradtak, s Amler Antal megígérte a
nyugták kicserélését.¹⁵⁴

Másban is megállapodtak, de azt akkor nem foglalhatták
jegyzőkönyvbe, hiszen konspirálniuk kellett. Arról ugyanis,
hogy (mivel az igazgató nem hagyhatta el Baját) a vitában – a
későbbiekből valószínűsíthetően – a tanárok többségének

¹⁵³ Lehetett ennek egy ott és akkor ki nem mondott oka is: az egyes tanárok
különböző mértékben adósodtak el. MNL K 502 1921-5-189117. 1921.
november 25.

¹⁵⁴ MNL BKML VIII. 82. 3. d.

álláspontját leghatározottabban képviselő Karig Emilt Budapestre, a VKM-be küldik a tanári kar memorandumával. Ő – utóbb – úgy emlékezett, hogy a felterjesztést a tantestület kérésére Amler Antal fogalmazta.¹⁵⁵ A levéltárban őrzött, Baja, 1921. február 18-i keltezésű beadványon – a tanári kar nevében – Karig Emil aláírása szerepel. Bizonyára a demarkációs vonalon lehetséges lebukás lehetőségére döntöttek e megoldás mellett. A hosszú, az intézet megszállás alatti történetét, helyzetét, a tanári karban vitatkozó felek álláspontját kérdések formájában tükröző dokumentum egyes fordulatai arra utalnak, hogy a szöveg tényleg Amler Antaltól származik. A VKM-ben viszont Karig Emilnek a „negyedére apadt tanári testület” nevében benyújtott írásaként foglalkoztak vele. A kötetünkben már ismertetett történések mellőzésével azokat a részleteket ajánljuk olvasóink figyelmébe, melyek az intézet hasznosságát, fontosságát hangsúlyozzák a minisztérium számára, s azokat, amelyekben a tanári kar szorongatott helyzetében sürgős segítséget, útmutatást kér további tevékenységéhez.

„Hivalkodás nélkül állíthatjuk, hogy emberfölköti munkát végzünk, amikor úgyszólván minden taneszközünktől megfosztottan és minden anyagi eszköz híján 1918/19-ben 27, 1919/20-ban 36 tanítót képesítettünk s emellett évenként 130-150 nő-

¹⁵⁵ MNL OL K 502 1921-5-189117. 1921. október 18.

vendék nevelőoktatásával foglalkozunk. A folyó iskolai év végén kb. 60 tanítónak lesz módunkban oklevelet adni.¹⁵⁶ Oly nagy szám ez, melyet intézetünk az elmúlt félszázad alatt soha nem ért el. Két év elmúltával azonban anyagi eszközeink forrásai: a jobb időkben megtakarított kevés készpénzünk és a bajai társadalom nagylelkűségéből kölcsönként nyújtott összegek teljesen elapadtak. Most már az utolsó állomásnál tartunk, és nem vagyunk képesek intézetünket továbbra is fenntartani, s nyomorgó családjainkról gondoskodni. Többször megkíséreltük, hogy az intézetet újból javadalmazáshoz juttassuk és magunk is járandóságainkhoz juthassunk, de meghallgatásra nem találtunk... Közeledik az iskolai év vége, immár a harmadiké, melyet reményekkel elteltén és bizakodóan itt töltünk és még mindig nincs kilátásunk arra, hogy immár tűrhetetlenné vált anyagi helyzetünkben valaki segítene... s mi kétségbeesett helyzetünkben tovább vergődünk, és mindinkább elmerülünk az anyagi romlás tengernyi hullámában. A megszálló hatalom kormányának ismételten ideküldött oktatásügyi biztosai járandóságunk újból való kiutalványozását a jugoszláv államnak teendő eskühez, mint elengedhetetlen feltételhez kötik. Újabbán az itt visszamaradt felekezeti népiskolai tanítók fizetésének kiutalása egy, a megszállás tartamára hűséget ígérő fogadalom

¹⁵⁶ Ez a tanító- és tanítónőképzés együttes eredménye volt az intézetben.

ellenében megtörtént.¹⁵⁷ Nekünk ez esetben is kevés kilátásunk van arra, hogy javadalmainkat visszamenőleg megkaphassuk, mert annak idején kényszer alkalmazása mellett tett eskünk... visszavonását a megszálló hatalom impériuma el nem ismerésének, és kvázi autonóm működésünket passzív rezisztenciának minősítik. Működésünket ugyan megtűrték, de annak fenntartásához anyagi eszközökkel nem járulnak hozzá. Mivel növendékeink nagyrészt az újonnan alakult jugoszláv állam magyar és német polgárainak gyermekei, és valószínűleg az állam területén fogják, itt élő véreink gyermekeit nevelni, önkéntelenül is felvetődik a kérdés: vajon a mostani világpolitikai helyzetben és a katonai megszállás mai stádiumában megengedhetőnek tartja-e Nagyméltóságod... hogy a még esetleg évekig elhúzódó megszállás tartamára, intézetünk életének fenntartása, magunk és családjaink jövőjének biztosítása céljából hasonló tárgyu fogadalmat telessünk?

Kérjük továbbá Nagyméltóságodat, lenne kegyes diplomáciai úton, a belgrádi magyar követség útján, avagy egyenest a

¹⁵⁷ Egy 1921. február 7-i dokumentumból tudható, hogy milyen elvárások fejében utalták ki illetményeiket a szerb hatóságok. „Nyilatkozat. Alulírott kijelentem, hogy a Szerb-Horvát-Szlovén kormányhoz, amíg a megszállás tart, hű leszek, hogy úgy iskolai, mint iskolán kívüli működésemben a Szerb-Horvát-Szlovén közoktatási miniszter úr és szerveinek rendeleteihez tartom magamat, hogy a tanulók anyanyelvén tanítok, s hogy a szerb nyelvből, szerb történelemből és földrajzból az előírt anyagot adom elő.” RS 002 F. 81. 767.

belgrádi közoktatásügyi miniszter úrnál odahatni, hogy azok közbenjárásával addig is, míg a megszállás tart, az intézet fenntartására szolgáló és megállapítandó javadalom és a tanári kar és egyéb személyzet járandóságainak a magyar állampénztár terhére, visszelszámolás [sic!] mellett kiutaltassanak...

Részletes információt és utasítást kérek arra nézve is, hogy mi történjék az intézetnek még meglevő felszerelésével, irat- és okmánytárával az esetben, ha, mint az itteni hivatalos körök remélik, Baja városa s ezzel együtt intézetünk, a trianoni béke ellenére, vagy annak revíziója esetén mégis a jugoszláv államhoz csatoltatnék, s nekünk innen távozni kellene?

Amennyiben ezen felterjesztésem eredményhez nem vezetne, úgy anyagi eszközeink teljes fogyatékán az intézet működését teljesen beszüntetni leszünk kénytelenek, ami természetesen súlyos helyzetünkben a felelősségnek a mi vállainkról való elhárítását vonná maga után.¹⁵⁸

A VKM-ben Karig Emil előbb – a bajai képző korábbi igazgatójának, immár a tanító(nő)képzőket felügyelő főigazgatónak – Scherer Sándornak, majd Vass József miniszternek referált a bajai képző helyzetéről. Mindketten Szűcs István osztályvezetőhöz utasították, aki „a memorandumot elolvassván, kijelentette, hogy pénzbeli segélyt nem tud küldeni, de nem is merné rám bízni, mert elvehetik tőlem, s akkor a pénz elvesz,

¹⁵⁸ MNL OL K 502-1921-4-69797.

bár én vállalkoztam a pénz elhozatalára. Kérdésére, hogy vajon megkapjuk-e fizetésünket, ha a fogadalmat, vagy esküt letesszük, azt feleltem: 'akik eddig letették fogadalmat, vagy esküt, megkapták járandóságait'. Erre másnap jegyzőkönyvi másolatot kaptam, melyben a tanári testület engedélyt kap, hogy a megélhetés és a magyar állameszme további fenntartása érdekében a fogadalmat, vagy esküt leteheti, miért a magyar kormány részéről semmi káros következmény nem háramlik.¹⁵⁹ Beadott útszámlámat szabályszerű nyugta ellenében a házi pénztár terhére kifizették. Utána megjelentem Vass József dr. miniszter úr előtt, aki biztosította a tanári kart jóindulatáról.¹⁶⁰

Én nem elégedtem meg a kapott jegyzőkönyvvel és Meskó ny. államtitkár úr közvetítésével külön kihallgatáson jelentem meg *gr. Teleki Pál miniszterelnök* úr előtt és tőle is utasítást kértem további magatartásunkra vonatkozóan. Önagyméltósága

¹⁵⁹ „Az 1921. febr. 18-án kelt, s a VKM VIII/B ügyosztályán 69798/921. számon iktatott beadvány kapcsán felvett, többi kívánságra nézve az ügyosztály a most említett fogadalom letétele után és következtében előálló új helyzethez képest külön fog dönteni.” MNL OL K 502-1921-4-69797.

¹⁶⁰ Az 1921. február 26-i tanári értekezleten kicsit részletesebben szólt erről: „megjelentem Vass miniszter Ő Nagyméltósága előtt, aki hangoztatta, hogy az ügyosztály teljesen az ő álláspontján áll. Dicsérettel emlékezett meg eddigi szolgálatainkról, és biztosított teljes jóindulatáról.” MNL BKML VIII. 82. 3. d.

titkára és Meskó ny. államtitkár úr jelenlétében kifejtette az újságokból már ismert álláspontját. ... *Tartsunk ki a végsőkig, bármilyen kívánt fogadalmat vagy esküt tegyünk le, a magyar kormány azt úgyis kényszeresküinek tekinti, és ezért senkinek a magyar kormány részéről bántódása nem lesz. Kérésemre, hogy ezt írásban vihessem Bajára, azt felelte, hogy a délutáni minisztertanácson rendeletet fog kiadni a bajai tanítóképző tantestülete részére a fenti értelemben. Az utasító rendelet a testületet összesen és egyénenként is megnevezi.*¹⁶¹ Miután nekem a visszatérési határidőm letelt, és indult a vonatom, nem várhattam már meg a minisztertanács határozatát, amelyet a miniszterelnök úr ígérete szerint ott letétbe helyeznek, s onnan bármikor, akinek szüksége lenne rá, átveheti.”¹⁶² Így is történt: az 1921. február 24-i minisztertanács ülés első határozatával „felhatalmazást adott a bajai tanártestületnek a szerb eskü letételére”.

Mielőtt ismertetnénk a budapesti állásfoglalások drámai hatását a további bajai fejleményekre, mérlegeljük röviden: a kormányzati reakciók miért merülhettek ki a „próbálkozottak a

¹⁶¹ Ebben Teleki Pál ígéretének megfelelően nevesítették is a tanári kar tagjait: „Amler Antal igazgató, Babusnyik János, Barcsai József, Éber Sándor, Flóra Sándor, Karig Emil, Kunits Ferenc, Král József, Luibl György, Nyakas József és Kiss A. József tanárok, bajai tanártestület tagjainak felhatalmazása a szerb eskü letételére.”

¹⁶² MNL OL K 502 1921-5-189117. (Kiemelés tőlem - D. P.)

szerbeknél” hárító gesztusában, s barátságos jókívánságokban három hónappal a trianoni békeszerződés szövegének (harmadszori) nemzetgyűlési elfogadása után, s fél évvel Baja felszabadulása előtt? Perdöntő bizonyíték híján, csak a lehetséges/válószerű motívumokat sorolhatjuk. Feltűnő, hogy a Karig tanár úrral tárgyalók egyike sem mondott olyasmit, hogy fel a fejjel, már csak fél évet kell kibírni, pedig a memorandum utalásai a még többéves megszállás, vagy a végleg Jugoszláviához kerülés esélyeire ezt igencsak indokolták volna. Talán a szerb eskü letételét sem tanácsolták volna a magyar kormány képviselői, ha bizonyosak lettek volna abban, hogy Baja rövidesen a trianoni Magyarország része lesz. Budapesten tudták, hogy a szerbek a békeszerződés végrehajtásának „kézi zálogaként” tekintenek az általuk kiürítendő területekre.¹⁶³ Tudomásuk volt arról is, hogy a magyar ellenforradalmi rendszer baloldali politikai ellenfeleinek, az elbukott magyarországi forradalmak menekült vezetőinek – az augusztusi tiszavirág életű „Baranyai–Bajai Köztársaság kikiáltásához”¹⁶⁴ vezető – tevékenységét Pécssett és Baján, rájuk általában nem jellemző toleranciával kezelték a jugoszlávok.¹⁶⁵ S ha ehhez, hozzátesszük, hogy tárgyalásban

¹⁶³ Csuka J. 1995. 28.

¹⁶⁴ Gergely F. – Kőhegyi M. 1974. 69–74.; Romsics Ignác, 2005. 193,

¹⁶⁵ 1920. március 19. Gróf Apponyi Albert jegyzéke Millerandnak, a Legfelsőbb Tanács elnökének, a megszállt területeken történt atrocitásokról. In: Pomogáts B. – Ádám M. – Cholnoky Gy. szerk., 2000. 535.

álltak az SZHSZ állam vezetőivel,¹⁶⁶ s hogy a pécsi magyar köztisztviselőket dotálták, míg a bajaikat nem, lehetségesnek látszik, hogy februárban még Budapesten sem tudták biztosan, mi lesz Baja sorsa a közeljövőben. Tervek voltak ezzel kapcsolatban, katonai és közigazgatási vonatkozásban is, de – a Karig Emillel tárgyalók közül – biztosat senki sem tudhatott/mondhatott. Ezért akkor még Baját a megszállt területek részeként, s nem – ahogy néhány hónappal később – azoktól elválasztva, „ideiglenesen megszállt” területként kezelték.

Márpedig az elszakított területekről hatalmas menekültáradat hömpölygött a trianoni területre: 1920 nyarán-őszén volt, hogy napi 3-400-an. Jelentős hányaduk köztisztviselő vagy pedagógus, a magyar kultúrához kötődő szellemi foglalkozású volt. Csak a Délvidékről 1919-ben közel húszezer, 1920-ban újabb tízezer menekült (köztük 8511 köztisztviselő) érkezett.¹⁶⁷ Ez azzal fenyegetett, hogy a „magyarság elveszíti végvárait”, s azzal, hogy ez elviselhetetlen terhet jelenthet az elvesztett háború és forradalmak nyomán rendkívüli gazdasági, pénzügyi, közellátási nehézségekkel küzdő Magyarország számára. Ezért 1920 novemberétől – az optánsok jogát korlátozva – rendeletekkel próbálták csökkenteni, a hivatalosan kiutasítottakra és családtagjaikra, valamint a Magyarországon tanulóakra redu-

¹⁶⁶ Gergely F. – Kőhegyi M. 1974. 38-39.

¹⁶⁷ A. Sajti E. 1997. 24-25.

kálva az elszakított területekről érkezők számát.¹⁶⁸ Ennek a köztisztviselőkre, közalkalmazottakra vonatkozó megnyilatkozása volt Teleki Pál fentiekben már kétszer is jelzett (esküdjének, csak maradjanak ott, ahol vannak) véleménye is. Az 1920. december 16-án újjáalakult, kérészéletű Teleki-kormány egyik legnagyobb problémáját az államháztartás helyzete és a korona leértékelődése jelentette – pénzügyminiszterei ezért (korábban Korányi Frigyes, majd Hegedűs Lóránt) az államháztartás kiadásainak csökkentését szorgalmazták. Teleki Pál maga is gyakran a „takarékoság” jelszavát ismételgette,¹⁶⁹ mivel menekültek százezreinek, elszakítottak millióinak problémáival szembesült nap nap után. Emellett a trianoni Magyarországot is elképesztő szociális problémák, ellátási nehézségek, életszínvonal-csökkenés jellemezték, így a miniszterelnököt aligha rázhatták meg különösebben pár bajai pedagógus keservei. Ha pedig ehhez hozzátesszük, hogy a kormánypárti értekezleten a királykérdés miatt február 3-án történt leszavaztatása nyomán Teleki 37 társával kilépett a kormánypártból, tehát politikailag bizonytalan helyzetben volt,¹⁷⁰ már az is gesztus volt a részéről, hogy – ha komoly, a bajai helyzet sajátosságait mérlegelő fi-

¹⁶⁸ *Romsics Ignác*: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp., Magyarságkutató Intézet, 1991. 106-107.

¹⁶⁹ *Teleki Pál*: Válogatott politikai írások és beszédek. (Szerk. *Ablonczy Balázs*) Bp., 2000. 102-103.

¹⁷⁰ *Ablonczy Balázs*: Teleki Pál. Bp., 2005. 191-196.

gyelmet nem is szentelhetett az ügynek – egyáltalán fogadta¹⁷¹ a kis bajai iskola delegátusát, s még minisztertanácsi határozatot hozatott az érdekükben.

A mai szemlélő számára fontos szempontok, a döntéshozók lépéseit meghatározó körülmények semmit sem változtatnak azon, hogy Karig Emil az esküre szóló felhatalmazással és biztató szavakkal, de üres kézzel tért vissza Bajára, s ráadásul – érdemi új információ hiányában – alapkérdéseik megválaszolásához sem kaptak érdemi iránymutatást. Baja idővel felszabadul-e, vagy sem, s ha igen, mikor? Ha az SZHSZ állam képviselői továbbra sem hajlandók finanszírozni az intézetet, vagy csak semmiképp sem elfogadható feltételekhez kötötten készek erre, vajon a magyar állam támogatására számíthatnak-e vagy sem? Márpedig a helyzet pontos meghatározása nélkül a körülményeknek megfelelő, a tantestületen belüli észszerű kompromisszumon alapuló döntés sem születhetett. A tanítóképzős tanárok álláspontját ebben a zavaros helyzetben továbbra is az határozta meg, miként vélekedtek Baja és az intézet jövőbeli sorsáról, emellett még politikai-világnézeti-nemzetiségi-jövedelmi-vagyoni-lokális háttérük, valamint a nyugdíjkortól való távolságuk. Amler Antal utóbb így írta le a tanári karon belül

¹⁷¹ A miniszterelnöki s miniszteri audienciát a tantestület jegyzőkönyvében – a korábbi és későbbi bajai kormánybiztos, 1921-ben ny. államtitkár – Meskó Zoltánnak köszönte meg. MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1921. február 26.

az SZHSZ-valutában fennálló adósságok növekedése következtében felmerült ellentéteket: „Éber Sándor kartársammal egyetemben a helyzetet nem láttam oly vigasztalan sötétnek, mint a többi kartársaim, kik közül Kiss A. József semleges maradt. Hisz mindennapi szárazkenyerünk, hacsak ideig-óraig is, de mégis biztosítva volt.”¹⁷²A tantestület akkori többségi álláspontját koordináló, a szerbeknek teendő esküre vonatkozó engedélyt meghozó Karig Emil szerint: „ismerve legfelsőbb hatóságunk hivatalos felfogását, újból megkezdtuk megbeszéléseinket, most már abban az igényben, hogy mi is tárgyalást kezdjünk fizetésünk kiutalása tárgyában. Együttes elhatározásra, érdemleges közvetlen tárgyalásra azonban egyesek ellenkezése miatt nem került sor. Ez az ellenkezés és a tárgyalások megkezdésének ismételt elhalasztása természetesen ideges, izgatott hangulatot teremtett, mely a testület addigi szép harmóniáját megbontotta és gyakran heves kifakadásokra, éles vitákra adott alkalmat. Amler igazgató tudakozódó levelére Jankulov dr. volt kartársunk, most, mint főigazgató, azt válaszolta, hogy olyan fogadalom letevése után, amelyet a pécsi tanárok tettek, megkaphatjuk fizetéseinket.”¹⁷³

A bajai pedagógusok között folyamatossá vált viták 1921. március 15-én egy nem hivatalos eszmecserén jutottak forr-

¹⁷² MNL OL K 502 1922-5-11500. A tantestület idősebb, ezért magasabb fizetésű és nyugdíjhoz közelebb álló tagjai voltak ők hárman.

¹⁷³ MNL OL K 502 1921-5-189117. 1921. október 18.

pontra. „A kevésbé sötéten látók” időhúzása odavezetett, hogy a heves vita egy pontján Karig Emil odavetette, hogy „az igazgatónak olyan jó anyagi helyzete van, amilyen még sohasem volt, s az igazgató úr emiatt nem tudja, vagy nem akarja a tanár testület súlyos anyagi helyzetét megérteni, és ezért zárkózik el mereven mindenféle érdemleges tárgyalástól mellyel a testület fizetésének a szerb kormány részéről való utalványozását eszközölni lehetne”.¹⁷⁴ Amler Antal kérdésére, hogy mire gondol, „Karig tanár úr megjegyezte, hogy van fűtésem, világításom. Ez tény, de nem élvezem illetéktelenül, mert hisz amikor a tanári kar többi tagjai bent laktak, valamennyien részesültek e természetbeni járandóságokban. Akkor senkinek sem jutott eszébe felszólalni ez ellen, s mert ma az intézeti vezetés mindenféle nyomorúságával szemben egy, azaz egy fűtött szobám és egy lámpám van, az a háztartásnak szemet szúr és fáj” – mondta három nap múltán az intézetért mindenki másnál nagyobb kockázatot, áldozatot vállalt igazgató a tantestület immár hivatalos ülésén. Részletesen beszámolt arról, hogy maga milyen címen s mennyi jövedelemhez jut, s – mivel a köztartási és fenntartási díjakból növendékeként e célra levont 100-100 koronából fizetések arányában történt az előlegek felosztása – ezek révén érte el az idősebb tanárok jövedelemszintjét. Majd megrendülten hozzátette: „nehogy még talán burkoltan is az a vád érhessen, hogy az intézet vagyonával magamnak jogtalan

¹⁷⁴ MNL BKML VIII. 82. 3. d.

előnyöket szerezni óhajtanék, az 1000 koronáról, melyet az intézet pénztárából havonként [az igazgatói pótlék helyett, a tantestület korábbi határozata alapján – D. P.] előleg gyanánt felvettem, ezennel tisztelettel lemondok. Majd szolgálom intézetünk ügyét így is, épp úgy lelkiismeretesen, de azt sohasem fogja fejemhez vágni senki, hogy míg kartársaim ellátatlanok, addig én dúskálok a földi javakban.”¹⁷⁵

A megszállás alatt készült jegyzőkönyvből érthetően kimaradtak a március 15-i további vitapontokra való utalások. Amler Antal és Éber Sándor úgy vélték: téves információk alapján (ez Karig Emil elleni alig burkolt vád) a VKM VIII/B. ügyosztálya helytelen döntést hozott, ezért azt nem szabad végrehajtani. Érvelésüket az alább olvasható április 2-i felterjesztésből ismerhetjük meg, ezért itt most a többiek akkori felvetéseiről számolunk be röviden. Arról vitatkoztak ugyanis, hogy mit tegyenek, ha a bérek ellentétéleként – ahogy a pécsi és bajai iskolák pedagógusainál is – kikötik, hogy tanítani kell a szerb nyelvet, történelmet és földrajzot is, mégpedig az SZHSZ állam előírása szerint? Karig Emil azt felelte, hogy „az intézet fenntartása érdekében engednünk kell a kényszerhelyzetnek, amint a zárdában és a polgári iskolában is engedtek.” S amikor

¹⁷⁵ MNL BKML VIII. 82. 3. d. Az októberi igazoló értekezleten az elnöklő Scherer Sándor főigazgató megállapította: Amler Antal csak azt vette igénybe, ami neki igazgatóként járt, s bocsánatkérésre szólította fel Karig Emilt, aki ezt (már március 18-án is) megtette (uo.).

felmerült, hogy majd ki tanítja ezeket a tárgyakat? „Legalkalmasabbnak azt a személyt tartotta, akit esetleg a szerb nyelv tanítására ideküldenek, miután közülünk szerbül senki sem tudott.”.¹⁷⁶ Utóbb, az igazoló tárgyaláson Amler Antal, Éber Sándor és Král József úgy emlékezett, hogy felmerült még az is, hogy milyen jelenlegi tárgyakat lennének hajlandók a szerbek követelésére elhagyni? Az igazgatóval éles szóváltásba keveredett Barcsai József megjegyezte, hogy előfordulhat – ahogy Szabadkán a tanítónőképzőben történt –, eltiltják az alkotmánytan tanítását. Az igazgatóval egyetértők arra is emlékezni véltek, hogy arra a kérdésre: mit tegyenek, ha magyar nemzeti tárgyakat betiltanák a szerbek, Karig Emil azt válaszolta, hogy „akkor nem tanítjuk azokat”. A magyart is tanító Karig határozottan tagadta ennek megtörténtét, hiszen ez esetben elestek volna az órái. Sőt, a kérdés felmerülésére sem emlékezett.¹⁷⁷ Októberben a korábban a szerbekkel való tárgyalás mellett érvelők egyike sem emlékezett Karig kijelentésére, úgy, hogy ez nem volt bizonyítható.¹⁷⁸ Az, hogy Amler igazgató és társai egyebek közt felvetették ezt a vádat is, arra utal, hogy március 15-én végleges kenyértörésre került sor a két pedagó-

¹⁷⁶ MNL K 502 1921-5-189117. 1921. október 18. Ha így történt volna, a megszállók által delegált szerb tag informálhatta volna feletteseit a képzőben történekről.

¹⁷⁷ MNL K 502 1921-5-189117. 1921. október 19.

¹⁷⁸ MNL OL K 502 1921-5-189117. 1921. november 25.

gus között, aminek Karig tanár úrra nézve súlyos következményei lettek.

A március közepén történetekhez visszatérve a viták nyomán megállapodtak „a szerb kormánynak esetleg leteendő fogadalmom” feltételeiről is: „1. az intézet magyarsága, 2. az intézetben kiállítandó tanítói oklevelek érvényessége, 3. a tanári kar tagjai összes illetményének visszamenőleg való utalványozása, 4. a tanárok nyugdíjigényeinek biztosítása, 5. a tanári kar tagjai az intézettől át nem helyezhetők, csakis saját kérésükre. E pontok, melyeket Éber Sándor és Flóra Sándor tanár urak szövegeztek meg, képezték volna az esetleg a szerb kormánnyal meginduló tárgyalás sarkköveit.”¹⁷⁹ Megállapodtak abban is, hogy Éber Sándor Pécsre utazik, hogy tisztázza, vajon miként jutnak az ottani köztisztviselők, pedagógusok bérezéshez, támogatáshoz a magyar, illetve a szerb kormánytól?¹⁸⁰ Amler Antal a tanácskozáson megjegyezte: „csúszunk a lejtőn”, s attól tart, hogy „elveszítjük lábunk alól az erkölcsi bázist.”¹⁸¹ Majd, még aznap, 1921. március 18-án Pécsre küldte Éber Sándort, aki Gosztonyi Gyula pécsi titkos kormánybiztostól a lehetségesnek vélt magyar támogatáshoz azt a tanácsot kapta, hogy írásban nyilatkozzanak arról, hogy államérdekből nem tartják

¹⁷⁹ MNL OL K 502 1922-5-23995.

¹⁸⁰ MNL OL K 502 1921-5-189117. 1921. október 18.

¹⁸¹ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1921. március 18.

lehetségesnek esküt tenni a megszállóknak, és dokumentálják elmaradt fizetések és adósságaik mértékét.¹⁸² Így másnap nyilatkozatot írtak alá az intézet tanárai:

„Alulírottak kijelentjük, hogy a nm. m. kir. VKM f. é. február 23-án felvett jegyzőkönyvben foglalt engedélye (vonatk. 69793. VIII. B.) dacára magyar államérdekből nem tartjuk a megszálló hatalom által kívánt esküt, v. fogadalmat letehetőnek.

Baja, 1921. március 19.

Amler Antal ig., Kiss Á. József tanár, Barcsai József tanár, Flóra Sándor tanár, Kunits Ferenc megb. gyak. isk. tanító, Éber Sándor” (s talán még egy olvashatatlan aláírás)”¹⁸³

E nyilatkozattal s az intézet tanárainak és alkalmazottainak béreit és adósságait tartalmazó kimutatásokkal utazott – a túszerként ettől eltiltott – Amler Antal Gosztonyi Gyulához, akinek Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez címzett április 2-i felterjesztése önmagáért beszél. „Jelentem Nagyméltóságodnak, hogy a bajai állami tanítóképző igazgatója Amler Antal és egy tanára, Éber Nándor [Sándor – D. P.] megjelentek nálam itt Pécsen. Előadták, hogy a megszállás első hónapjaiban fizetésüket a szerbek kiadták. Ekkor azonban tőlük esküt kívántak, és minthogy ezt le nem tették, mind fizetésük, mind

¹⁸² MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1921. október 16-17.

¹⁸³ MNL OL K 502-1921-4-69797.

az intézet fenntartási szükséglet fedezését megtagadták. Ezután 1919. július 1-ig a magyar állam fedezte szükségleteiket, ettől kezdve azonban sem a szerbektől, sem a magyar államtól semmit nem kaptak. Hogy helyzetükön segítsenek kölcsönhöz voltak kénytelenek fordulni és eddig a csatolt kimutatás szerint *199.445 jugoszláv korona kölcsönt vettek igénybe.*¹⁸⁴ Ez a forrás is azonban most már, nemcsak hogy kiapadt, de a kölcsön visszafizetését is sürgetik, úgy hogy helyzetük... teljesen kétségbeesítő.

Előadták továbbá, hogy Karig Emil tanár útján helyzetükről jelentést tettek, és az 1921. február 23-án a közoktatási minisztériumba 69797/VIII. B. sz. alatt felvett jegyzőkönyv szerint azt az utasítást kapták, hogy a szerbek által kívánt esküt vagy fogadalmat tegyék le. Meg vannak győződve, hogy *ezt az utasítást csak a helyzetet teljesen helytelenül beállító információ eredményezhette, mert ismerve az ottani állapotokat ennek az eskünek a letétele, nemcsak az ifjúságra, a legnagyobb mértékben demoralizáló hatással lenne. A magyar állam érdekeit – anyagiakban is – súlyosan veszélyeztetné, mert kétségtelennek tartják, hogy ezt a szerbek azért sürgetik és erőszakolják, hogy ezáltal a tanári kar és az egész intézet felett a rendelkezési jogot átvehessék. Minek következménye elsősorban az lenne, hogy őket onnét saját területükre helyezték át és a nagy értéket képviselő épületet birtokba vennék, és nincs kizárva, hogy ez is*

¹⁸⁴ MNL OL K 502-1921-4-69797.

a közvetlen mellette volt selyemgyár sorsára jutna, amelyet a szerbek teljesen lebontottak és utolsó alapkövét is elvitték. Kijelentették, hogy ily körülmények között a magyar államérdek megsértése nélkül az esküt, vagy fogadalmat letehetőnek nem tartják, és ezt a 2. alatti írásban is átadták, azzal, hogy ezt Babusnyik János súlyos betegsége miatt nem írhatta alá, Karig Emil pedig az aláírást megtagadta.

Ezek alapján kérelmük odairányult, hogy közvetítem Nagyméltóságodnál azt az alázatos kérésüket, hogy a fenti nyomós okból az eskü illetve fogadalom letételétől elállni és kétségbeejtő helyzetükön segíteni kegyeskedjék. *A segítség módját akként vélik megoldhatónak, ha Nagyméltóságod kegyeskedik a (mellékelt) kimutatás I. tétele szerint az intézet céljaira felhasznált kölcsönösszeget, 60000 K-t, ezenkívül a 3. alatt csatolt kimutatásban felsorolt alkalmazottaknak 1919. július 1-től hátralékos járulékait egy összegben, az ezután esedékes járandóságokat és az intézet fenntartása céljából havonta szükséges 20000 koronát pedig előleges, havi részletekben részükre kiutaltatni. Immár elviselhetetlen helyzetükre tekintettel Nagyméltóságodat mély alázattal a legsürgősebb intézkedésre és arra kéri, hogy székhelyükön csak jugoszláv korona lévén érvényes a kiutalást ebben méltóztassék elrendelni.*

Jelentem, hogy tudomásom szerint Baja városnak van kinevezett magyar kormánybiztosa, dr. Kiss György... Nevezettek azonban határozottan kijelentették, hogy erről ők is tudnak, sőt panaszukat a kormánybiztosnak elő is terjesztették, ő azonban,

helyzetére való hivatkozással minden közbelépés elől egyenesen kitért.¹⁸⁵ Ilyen körülmények között, magyar emberekről és magyar érdekekről lévén szó, feljogosítva, sőt kötelezve éreztem magamat, hogy kérelmüket felvegyem és Nagyméltóságod elé terjesszem, azzal a jelentéssel, hogy *tekintettel a fent előadottakra, és ismerve az itteni helyzetből is a szerbeknek e területek megszerzésére irányuló törekvését, amely minden téren a legnagyobb ellenállást igényli, ellenállást pedig közalkalmazott csak a magyar állam segítsége mellett képes kifejteni. Az eskü vagy fogadalom letétele, és ezáltal a kérdéses intézetnek a szerbek kezébe jutása által a magyar érdeket és is súlyosan veszélyeztetve látom, és így a kérelmet a legmelegebben pártolom és teljesítését kérem.* Minthogy pedig Bajához közel olyan hely ahol a pénzt veszély nélkül felvethetnék, nincs, kérelmük az is, hogy a kiutalás a sásdi m. kir. adóhivatalhoz történjék, és erről rajtam keresztül nyerjenek értesítést, amikor is a pénz átvételéről minden esetben itt gondoskodni fognak.”¹⁸⁶

E felterjesztés közel két hét alatt készült el, s további két hétbe telt, mire eljutott a VKM VIII/B. ügyosztályára, ahol

¹⁸⁵ „A megszállás alatt hétszer voltam lecsukva és tizenegyszer vezettek elő” mert „mint ügyvéd ember szerveztem az ellenállást” – nyilatkozta utóbb dr. Kiss György kormánybiztos. *Paizs Ödön: A magyar hatóságok küzdelme a szerbekkel Baja sima átadásáért.* Pesti Napló, 72. évf. 194. sz. 1921, szeptember 2. 4.

¹⁸⁶ MNL OL K 502-1921-4-69797. (Kiemelések tőlem – D. P.)

1921. április 16-án „sürgős kérdést” intéztek a Számvevőséghez: „A bajai állami elemi népiskolai tanítóképző intézet azon alkalmazottai részére, kik az ideiglenes megszállás óta is Baján vannak, és ott teljesítenek szolgálatot, a megszállás óta a kincstár terhére semmiféle illetményben nem részesültek. Hogy *az ideiglenes megszállás alatt lévő területeken* (Baján, Pécsstb.) maradt tanítóképző intézeti alkalmazottak illetményei a kért módon kiutalványozhatók-e, vagy illetményeikre előleg egyáltalában adható-e, erre vonatkozólag semmiféle kormányintézkedés nincsen” – írták, s ezért a Pénzügyminisztériumtól eligazítást vártak. A választ – sajnos dátum nélkül – feljegyezték az előadói ívre: „A m. kir. pénzügyminiszternek 34673/IV.b-1/921. sz. (l. 90607/921 vm. sz.) értelmében a békeszerződés szerint Magyarországnak ítélt, de a megszálló hatalom által még ki nem ürített területen tartózkodó közszolgálati alkalmazottakra az 1919. IX. 4-én és 22-én hozott minisztertanácsi határozatok nem alkalmazhatók. Ennélfogva *nincs akadálya a bajai állami tanítóképző közalkalmazottai részére javadalom utalványozásának.*”¹⁸⁷ Áprilisban tehát már külön kezelték az „ideiglenesen megszállt területek” közalkalmazottait, így április végén, május elején megnyílt az út a bajai képző problémáinak megoldása felé. Ám valahol a VKM-ben újra elakadt a dolog, s a bajai tanárok újabb hónapokig hiába vártak illetményükre.

¹⁸⁷ MNL OL K 502-1921-4-69797. (Kiemelések tőlem – D. P.)

Mielőtt tovább követnénk kérvényeik útját, vessünk még egy pillantást a kormánybiztos felterjesztésére, hiszen abban Amler Antal és Éber Sándor kifejtik, hogy miért is tartották értelmetlennek, veszélyesnek és károsnak a megszállókkal való egyezkedést. Vitapartnereik a magyar képző és saját egzisztenciájuk fennmaradásának és a magyar kincstári kiadások csökkentésének lehetőségeként¹⁸⁸ szorgalmazták a jugoszláv hatóságokkal való tárgyalásokat, melyek eredményessége esetén az intézet talán akkor is fennmaradhatott volna, ha Baja az SZHSZ államhoz kerül. Ezzel szemben az igazgató és Éber tanár úr meggyőződése volt, – s ezzel a pécsi kormánybiztos is egyetértett –, hogy a megszállók nem az intézet fenntartása, hanem mihamarabbi megszüntetése, javainak megszerzése érdekében szorgalmazták csak az eskü letételét, vagyis annak megtagadásával a magyar kincstár érdekeit védték. Anélkül, hogy a történelmietlen „mi lett volna, ha” kérdésbe belemen-
nénk: a későbbi délvidéki fejlemények inkább az utóbbit való-

¹⁸⁸ Október 21-én Karig Emil Barcsai József, Flóra Sándor, Kiss A. József, Kunits Ferenc, Babusnyik János és Luibl György nevében is így nyilatkozott erről: „Nekem és társaimnak azonban az a felfogásunk, hogy nagy tehertől szabadítottuk volna fel hazánkat és kormányunkat, ha a szerbek-től megkaptuk volna fizetésünket.” MNL K 502 1921-5-189117. 1921. október 18.

színűsítik.¹⁸⁹ Az is igaz viszont, hogy Amler Antal hajthatatlan álláspontja, mely a Magyarországhoz visszakerülés esetére az egyetlen helyes magatartás volt, egy ellenkező nagyhatalmi döntés esetén elkerülhetetlenül az intézmény bezárásához vagy magyar jellegének megszüntetéséhez, továbbá az ő és kollégái egzisztenciális ellehetetlenüléséhez, anyagi romlásához vezetett volna.

A hangsúlyozottan magyar, mélyen hívő katolikus, konzervatív pedagógus, fegyelmezett vezető közalkalmazott Amler Antal aligha használhatott patikamérleget. Úgy vélte, nincs más választása, s elkeserítette/felháborította, hogy kollégái miért nem értik ezt. Meggyőződése volt, hogy a pedagógusnak diákjai és a társadalom számára egyaránt jó példát kell mutatnia, márpedig a megszállókkal való alkudozás, esetleges meg egyezés utólag dezavualhatta volna többéves kitartásukat, áldozatvállalásukat. Forrásainkból úgy tűnik, hogy ha késéssel is, de eljutottak hozzá a fontosabb VKM rendeletek. Márpedig ezekben – a háború és a forradalmak hatásainak ellensúlyozására – egyre nagyobb hangsúlyt tulajdonítottak a tanítók, a tanítóképzők szerepének a társadalom újjászervezésében, az ellenforradalmi rendszer konszolidációjában. Az 1920. október 29-i értekezlet jegyzőkönyvéből tudható: ismerte Haller István miniszternek a 6 éves tanítóképzés bevezetésére vonatkozó

¹⁸⁹ A. Sajti E. 1997. 87.

90841-1920/VIII. B. számú rendeletét, melyben egyebek között a következőket olvashatjuk: „Felhívom az Intézet Igazgatóját, hogy jelen rendeletemet azonnal összehívandó rendkívüli tanári értekezleten mutassa be, s a benne foglaltak minden egyes pontjának jelentőségére a tanári testület tagjait nyomatékosan figyelmeztesse. A világháború nemcsak az ország szent testét marcangolta szét, s nemcsak millió magyart tett hontalanná, hanem feldúlta közintézményeinket, visszavetette kultúránkat, meglazította a közerkölcsöket, s megrontotta a hazát, a nemzetet fenntartó nemes polgári erőnyeket is. A történelem tanulsága szerint Magyarország a nyugati civilizációt keresztény kultúrájával, ebben rejlő erejével mentette meg; ugyanezekkel az eszközökkel kell most önmagát helyreállítania. A kultúra pedig annál erősebb, minél szélesebb területeken alapozódik. Ezt célozza folyó évi augusztus 16-án kelt, s 86377. sz. alatt kiadott rendeletem mellyel a tanítóképző intézetek évfolyamainak számát négyről hatra emeltem. Ez alapvető intézkedésnek nemcsak az a célja, hogy az iskola számára neveljünk arra hivatott tanítókat, hanem a tanítóképzés történelmi fejlődéséhez híven célja az is, hogy *a tanító példamutatásával, tanácsaival, tudásával vezetni tudja a község lakosságát. A régi jó erkölcsök, az Isten tisztelete és a haza szeretete, a szorgalom, a tudás s mindezek által pedig az ezeréves ország megmentésének nagy munkája tehát elsősorban a népnevelőkre, ezek között pedig első helyen a tanítóképző intézetekre vár.* Teljesen tudatában vagyok annak, hogy a nagy háború, s az azt

követő szomorú események forrásaiban az összes iskolák, tehát a tanítóképző intézetek is pótolhatatlan veszteségeket szenvedtek. Tudom, hogy a tanári testületek számos tagja üzent ki otthonából, s az ifjúságnak nagy serege hagyta ott az anyaintézet falait. Tudom, hogy romlásnak indultak az épületek, elpusztultak a bútorok, s elkallódtak a szerelvények és eszközök. Ám most, midőn egy honalapítás mezsgyéjén állunk, szeretettel fordulok a tanítók nevelőihez, értsék meg szózatomat, acélozott erővel álljunk az új munkakör szolgálatába. *Vigyé mindenki a legjobb erejét a haza oltárára, dolgozzunk mostoha viszonyaink dacára is az Isten nevével a hazáért és a nemzetért, s a szép, a jó és az igaz kultuszát, mely a magyar tanítóságot mindig is jellemezte, gyűjtsuk még egyszer állandó láng-ra.*”¹⁹⁰

A tanítóképző tanárok hivatására vonatkozóan összecseng ezzel, amit Amler Antal 1921. augusztus 29-i jelentésében olvashatunk: „Céltalan lett volna az eskü letétele, mert amíg egyrészt tanári tekintélyünket úgy növendékeink, mint a nagyközönség előtt teljesen, s örökre elvesztettük volna, s magunk csak megvetés tárgyai lettünk volna, addig más oldalról a megszálló hatalom üres ígéreteknel, s folytonos huzavonánál egyébbel nem fizetett volna úgysem. ...Hisz harmadfél évi

¹⁹⁰ KÉL, Kalocsai Főegyházmegye Tanfelügyelőség. Felsőfokú intézmények iratai I. 3. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

munkánk erkölcsi értéke semmivé vált volna, ha mi ezt a megoldást elfogadjuk. Most, amikor a megszállás megszűnt, s mi-
kor azt is látjuk, hogy az esküt tett tisztviselők miként kerülnek
fegyelmi vizsgálat alá, s miként függesztetnek fel állásukból,
most látjuk csak mily óriási botlást követtünk volna el, ha e
rendelkezésnek engedelmeskedünk, s a megszállóktól megkí-
vánt, s a magas Kormánytól engedélyezett esküt letettük volna.
De súlyosabb vereség lett volna az az erkölcsi megsemmisülés,
mely a hazafias magyar társadalomtól, s a mi ideálisan nevelt
ifjúságunktól méltán megérdemelt megvetésben nyilvánult
volna meg. Csakugyan nem mertünk volna a becsületesen ki-
tartott magyar közönségnek szemébe nézni, ha annyira megfe-
ledkeztünk volna szenvedő Hazánkról, annak reményeiről, a
jövő tanítói generációról, s ily hitvány példáját mutattuk volna
be a honszerelemnek! Életem legkeserűbb órái voltak, midőn
már-már ingadozó s engem sziklaszilárd magatartásom miatt
elítélő kartársaimat, azoknak nem egy támadása után is, lan-
kadni kellett látnom. De nem tehettem másként. Sziklaszilár-
dan kellett megállnom... amikor a súlyos gondok miatt, nem
éppen ok nélkül elégedetlenkedő tanártársaim bennem, állító-
lagos gyengeségemben látták az okát anyagi romlásuknak.
Nem engedhettem azt, hogy vesztükbe rohanjanak, s a szerb
dinárok által megvesztegettetve pillanatnyi, avagy néhány heti
jólét árán elveszítsék a társadalom megbecsülését, s azt a nim-

buszt, melyet mindenekelőtt nekünk népnevelőknek kell tanítványaink előtt megőriznünk” – írta¹⁹¹ a felszabadulás után egy héttel, s persze öngazolásként, érezhető szenvedéllyel az igazgató. A soraiban hónapok múltán is feltörő feszültség éreztet-heti, milyen nehezen viselték már a bajai képző tanárai a megszállás még hátralévő, de akkoriban számukra korántsem nyilvánvalóan utolsó hónapjait.

A megszállók is mindent megtettek azért, hogy a lakosság, csak a lehetséges legkésőbbi időpontban szerezhessen tudomást a közelgő felszabadulásról.¹⁹² A kiürítés időpontjára vonatkozó végső döntést is csak augusztus 18-án hozta meg a belgrádi kormány.¹⁹³ Addig is a „szokásos” módon tevékenykedtek. 1921. május 6-án tiltott „határátlépés” miatt letartóztatták Nyakas Józsefet, aki attól kezdve már nem is tanított a bajai intézetben. Május 12-én, június 6-án és 8-án a III. és IV. fiú- és lányosztályokkal külön-külön meglátogatták három közeli köz-ség iskoláit, s megfigyelték azok működését. „Egy alkalommal növendékeink a Himnuszt énekelték, amiért az igazgatót 7 ízben idézte be a rendőrhatalóság, s internálással fenyegette. A közbejött felszabadulás mentette meg ettől a megpróbáltatástól” – emlékezett Amler Antal.¹⁹⁴

¹⁹¹ MNL OL K 502-1921-4-69797.

¹⁹² Knézy L. 1940. 170. és 184.; Gergely F. – Kőhegyi M. 1974. 52.

¹⁹³ Gergely F. – Kőhegyi M. 1974. 69-74.

¹⁹⁴ MNL OL K 502 1922-5-11500.

Mindeközben feszülten várták a pécsi híreket. Csak annyit sikerült megtudniuk, hogy a VKM a Pénzügyminisztériummal egyezkedik. Pénzük, türelmük fogytán volt, ezért mindent megpróbáltak, hogy kétségbeejtő helyzetükből kijussanak. Június 5-én Matics Márton helyett egy humánusabb főispánt Gyorgyevics Voiszlavot állították Baja élére. A tantestület több tagja – Amler Antal nélkül – felkereste őt, kérve fizetések folyósítását, ám biztató ígéretnél nem jutottak többre.¹⁹⁵ 1921. június 6-án újra Gosztonyi kormánybiztoshoz küldték Éber Sándort a tanári kar nevében. Ő végső elkeseredést tükröző, zaklatott hangú, ultimátumszerű levéllel fordult a VKM-hez:

„A közel 3 hónapja történt... tiszteletteljes kérésünkre, jajszavunkra mindmáig segítséget hiába várunk. Vártunk már akkor sürgős anyagi támogatást, de sajnos, kiáltásunkra még visszhangot sem kaptunk. Tudja meg Nagyméltóságos Urunk, hogy hűséggel, rendíthetetlen bizalommal és kitartással védjük a magyar állameszmét intézetünkben, tartottuk fenn a különben kirabolt gyönyörű intézeti épületeinket, csak hogy a csákánytól megmentsük! Lekoptunk, gyermekeink nélkülöztek és kitartásunk tovább nincs! 1919. április óta egy fillért fizetésünkből sem kaptunk! Mi azóta adósságot, adósságra halmoztunk. Kettőzött munkában dolgoztunk a fiúképzővel párhuzamos tanfolyamot rendeztünk a megszünt leányképzőkből ide menekült

¹⁹⁵ Knézy L. 1940. 182-183.; MNL K 502 1921-5-189117. 1921. október 18.

nőjelöltek részére. Kitartásunk célja egy volt: megmenteni a még menthető, hatalmas épületünket, mely eltávozásunk esetén csákányra, vagy dobra került volna. És akkor is bekövetkezett volna, ha esküvel magunkat a megszálló hatalom önkényes hatalmába dobjuk. Már beszéltek Zomborba való áthelyezésükről is... Meg kell még jegyeznünk, hogy már ekkor, sőt egy év óta sem reflektál a megszálló hatalom a mi eskünkre.¹⁹⁶

... Tőlünk esküt nem kérnek, sőt el sem fogadnak! De nem is teszünk. Mi ezt 3 hónappal ezelőtt kijelentettük fontos okunk-

¹⁹⁶ Valójában Popovics SZHSZ kormánybiztos 1920. november 18-án, Janikulov Boriszlav főigazgató 1921 márciusában javasolta az eskü letételét.

nál fogva Nagyméltóságodnak! Mi már nem tanácsot, nem ígéretet kérünk, mi a legsürgősebb gyorssegélyt kérjük és pedig legkevesebb 150 ezer jugoszláv korona alakjában, hogy pillanatnyilag az elmerüléstől és pusztulástól magunkat és az államérdekét megmenthessük.

Nem hoztuk mindez időig Nagyméltóságos Uram elé azon keserű érzést, hogy dunántúli tisztviselő társainkkal szemben még mostoha gyermekeknek sem tekinthetjük magunkat. Hitünk, bízunk! De a keserűség végre is kitör belőlünk! Tisztelettel kijelentjük, hogy ezen a rögtöni segély alatt *legkésőbb 2 hetet értünk*. Amennyiben erre sem számíthatunk, úgy kénytelenek vagyunk azon végső elhatározásra szálni magunkat, miután itt a végváron további kitartásunk nincs, *kiutasításunkat azonnal kérni, hogy magunkat Nagyméltóságod rendelkezésére bocsássuk! Sem családunkat, sem az intézetet tovább fenntartani nem tudjuk!*

Ügyünk egyedülálló Baján! Míg a királyi járásbíróság a peres ügyek megadóztatásával, az egész környék anyagi támogatásával, ügyvédek segítségével, a megszállás idejére mintegy biztosítva van, addig minket senki sem támogat. *Kihez forduljunk? ... Ez az utolsó jajkiáltásunk!* Nagyméltóságod *sürgős és azonnali* intézkedése és legkevesebb *150000 jugoszláv korona lehet erre a válasz!!* Ez a mi reményünk és kérésünk, mielőtt kiutasításunkat kérnénk és veszendőnek kitennének a két esztendő óta védett hatalmas állami épületünket, és a magyarság szent eszméjét távozásunkkal nevetségessé tennénk.

Őszinteségünkért és leplezetlen nyíltságunkért bocsánatot kérünk!

A bajai magyar királyi állami tanítóképző intézet tanári kara nevében és meghatalmazásából

Pécs, 1921. június hó 6.

Éber Sándor állami tanítóképző intézeti tanár¹⁹⁷

A minisztériummal való érintkezésben szokatlan hangú, a képző pedagógusainak és – az akkoriban igen beteges – Éber tanár úrnak lelkiállapotát, az intézmény kilátástalan helyzetét egyaránt tükröző levelet Gosztonyi kormánybiztos a korábbi felterjesztésére való hivatkozással, támogatva, de szüksézáú, formális kísérőlevéllel továbbította a VKM-nek, ahol június 21-én iktatták azt 115493/1921. VIII. b. szám alatt. A Számvevőség július 20-án terjesztette a tanítóképző ügyosztály elé a bajai képző tanárainak és alkalmazottainak illetményeiről szóló kimutatást – mely, vélhetően – még az áprilisi felterjesztés nyomán születhetett, jelezve: „az intézet személyi és dologi kiadásairól az 1921/1922. évi költségvetésben gondoskodás történt”. Majd – 18 nappal Baja felszabadulása előtt – augusztus 2-án az iratot „áttették” „a felszabadult terület kiürítésével [sic!] kapcsolatos munkálatok” felelőséhez: Zsarkó Pál miniszteri titkár úrhoz.¹⁹⁸ A VKM-tisztviselők ügyintézésének e „szé-

¹⁹⁷ MNL OL 502-1921-4-69797.

¹⁹⁸ MNL OL K 502-1921-4-69797.

dületes tempóját” látva nem meglepő: a bajai tanárok ebből egy fillérhez sem jutottak a megszállás ideje alatt. Bürokratikus érzéketlenségük – elkerülhetően¹⁹⁹ – súlyos terhet rakott Amler Antal és kollégái vállára: „Lelkem megtört e súlyos probléma nehéz megoldása közben, s csak a *Gondviselésnek köszönhetem, hogy a megváltás* [a felszabadulás – D. P.] *már most következett be. E nélkül a jövő iskolaévet a bajai állami tanítóképző már aligha nyithatta volna meg*” – írta augusztus 29-i jelentésében az igazgató.²⁰⁰

¹⁹⁹ „A magyar bürokratizmuson múlt, hogy szerencsétlen sorsunk csak a felszabadulás után fordult jobbra” – írta az intézet évkönyvében az igazgató. *Amler A. szerk.* 1918-26. 7.

²⁰⁰ MNL OL K 502-1921-4-69797. Így ha Baja Jugoszláviához került volna, a képző megszűnt volna. A megszállók türelmesen ellehetetlenítő taktikája – az ő szempontjukból – célt ért volna.

Epilógus: megváltás vagy/és újabb megpróbáltatások?

1921. augusztus 20-21-én Baját kiürítették a megszállók, s a város visszakerült Magyarországhoz, a bajai állami tanítóképző pedig fenntartójához, a VKM-hez. A tanárok rövidesen – *magyar korona értékben* – visszamenőleg megkapták elmaradt fizetéseiket, hosszas és részletes kimutatás és feljegyzés-csere nyomán rendezték az intézet adósságait is, s az ország akkori igen korlátozott gazdasági lehetőségeihez képest évente,²⁰¹ ap-

²⁰¹ Az 1922/23. évi állami költségvetéséről szóló beszámoló 392. a tanítóképzőkre vonatkozó fejezetében olvashatunk erről: „A túlkiadást a bajai és nyíregyházi tanítóképző intézetek részére beszerzett bútorok 1.000.000 K-t tevő árának e rovaton történt elszámolása idézte elő... Ugyanis a bajai állami tanítóképző intézet a megszállás folytán teljesen kifosztatott, a felszerelést a szerbek elhurcolták, a nyíregyházi tanítóképzőben pedig kölcsönvett bútorok voltak. A kölcsönadott ágyakat vissza kellett adni, s a növendékek a földön háltak. E tarthatatlan állapot megszüntetés végett a legszükségesebb felszerelésről azonnal gondoskodni kellett.” (*A m. kir. Legfőbb Állami Számvevőség jelentése a magyar államnak az 1922/23. évre vonatkozó zárszámadásáról, valamint az államháztartás vitele, az állami vagyon és az állami adósságok kezelése körül az 1922/23. évben szerzett tapasztalatairól.* 97–98.)

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AllamiZarszamadas_1922-1923/?query=bajai%20tan%C3%ADt%C3%B3k%C3%A9pz%C5%91%20megsz%C3%A1ll%C3%A1s&pg=0&layout=s

ró lépésekben megkezdődött a hiányzó bútorok, felszerelések pótlása, a halaszthatatlan javítások finanszírozása.²⁰² A bajai tanítóképző történetének új korszakába lépett, melynek elbeszélése kívül esik a megszállás alatti megpróbáltatásokra koncentráló jelen tanulmány keretein. Epilógusunkban csak a korábban történtek folytatásának/következményének tekinthető három mozzanatra szeretnénk felhívni olvasóink figyelmét. 1. Miként ítélték meg a magyar hatóságok a megszállás alatt történeteket, a tantestület magatartását, teljesítményét? 2. Mi történt a tanároknál – az elmaradt jövedelmük miatt – a megszállás alatt jugoszláv koronában felgyülemlett adósság ügyében? 3. S végül: egy az – abban az időben kiváló, s a tantestület kiktartása révén megőrzött – intézeti épületekkel kapcsolatos bizonyalomra vetünk egy pillantást.

1. Amler Antal igazgató 1921. második felében négy hosszú átfogó jelentést írt a megszállás alatt történetekről, előbb egy összefoglaló jellegűt, majd a Rendtartásnak megfelelően tanévenként is egy-egy. 1927-ben, az 1918–26. közötti tanévek-

²⁰² Amler Antal 1927. júliusi beszámolója tükrözi e folyamat ütemét: „A magyar állam anyagi körülményei épp intézetünknel éreztették mostoha voltukat, s ezért anyagilag ma is válságban élünk. A legszükségesebb pótlások megtörténtek ugyan, növendékeink ma már nem kénytelenek a puszta földre vetett ágyon háltni, intézetünk bútorzata is nagyrészt pótoltatott, de legszükségesebb tanszereink még ma is hiányzanak, azok beszerzéséről s hova való elhelyezéséről még most sem történhetett gondoskodás.” *Amler A. szerk.* 1918–26. 40.

ről szóló összefoglaló évkönyvben is részletesen taglalta e nehézségek krónikáját. Ezek tartalmát a fentiekben ismertettük, ezért itt csak az ő helyzetéről, tanártársaihoz való viszonyáról s az intézetben belüli konfliktusokról szóló részleteket ajánljuk olvasóink figyelmébe. „Segítő kéz kartársaim részéről támogatásomra csak a legritkább esetben nyúlt felém, s ha én nem tudtam segíteni vagy adni, úgy bizony nem egy esetben keserű vádak s szemrehányások jutottak osztályrészemül” – írta az 1920/1921. tanévről szóló jelentésében.²⁰³ 1927-ben ehhez hozzátette: „A 3 év óta tengődő, anyagiakban tönkretett, s idegeiben is megrendített tanári kar alig bírta már a folytonos izgalmakat. Ehhez járultak *azok a kísérletek, amelyek az igazgatónak állásából való kiemelésére a megszállók és satelleseik részéről indultak meg. Nem egy kísérlet történt arra, hogy intézetünk működését megbénítsák, a még működő tanárokat elkedvetlenítsék, az immár női tanfolyammal is bővült intézet vezetését az igazgató számára lehetetlenné tegyék.* Elismerésem szóljon itt is a tanári karnak a magyar nemzeti eszméhez hű maradt tagjaihoz, amiért szent ügyünk mellett hűségesen kitartottak.”²⁰⁴ Utóbbi ködös megfogalmazás minimum két értelmezést enged meg: az egyik szerint a megszállókra és csatlósaikra vonatkozó utalás a tantestületen kívüli, tanfelügyelőkként a szerbeket kiszolgáló egykori tanítványokra, kollégákra vonat-

²⁰³ MNL OL K 502 1922-5-11500.

²⁰⁴ Amler A. szerk. 1918-26. 39.

kozhat, szemben a tanári kar magyar nemzethez hű tagjaival. A másik – az 1921. őszi történéseket jobban megvilágító – értelmezés szerint a tantestületen belül kell keresnünk a csatlósokat, a tanárokat elkedvetlenítőket, a „sötétben látókat”, az igazgatót kimozdítani akarókat, s velük szemben a „magyar nemzeti eszméhez hű tagokat” is. Ennek fényében érthetőbbé válik Amler Antalnak és Éber Sándornak – az igazgatót február-márciusban többször is leszavazó tanári többség motorjának tartott, a korábbi álláspontját továbbra is helyesnek tartó – Karig Emillel szembeni 1921. októberi fellépése.

A tantestület és tagjai megszállás alatti magatartása „nemzeti szempontból való igazolásának” szentelt értekezleten, a VKM-et képviselő Scherer Sándor főigazgató felvetette: „A tények igazolják, hogy a tanártestület hazafiasságán csorba nem esett, mégis igazolni kell azt, hogy a társadalmi érintkezések, ünnepélyek alkalmával nem mutatkoztak-e olyan jelenségek a kényszerű udvariasságon kívül, amelyek a megszálló hatalommal való lelki kapcsolatra mutatnak, nem történt-e valamelyes érdekközösség ápolása?”

Amler Antal igazgató azonnal az 1921. március 15-i konfliktusra, a Karig Emil által okozott sérelmére terelte a szót. Majd a továbbiakban, a személyenkénti elszámoltatásnál Éberrel együttműködve kérdések sorával próbálták Karig megszállókkal való együttműködését firtatni, a két szerb katonatisztel

és családjával való kapcsolatát úgy beállítani, mintha a magyargyűlölő rendőrbiztos Tomoviccsal és Ballia rendőrtiszttel is közeli kapcsolatban lett volna.²⁰⁵ Megszólalásaikkal azt sugallták, hogy Karig Emil részéről a szerbekkel való tárgyalás szorgalmazása, a VKM esküre vonatkozó álláspontjával való szembehelyezkedés elutasítása, a „nemzeti tárgyak” szerb nyomásra történő elhagyására vonatkozó – Karignak tulajdonított – nyilatkozat, valamint a szerb vonatkozások esetleges kényszerű tanításával kapcsolatos véleménye között szoros kapcsolat lehet. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a bazini származású Karig Emil felesége révén a környékbeli szláv Moravcsik családdal került rokoni kapcsolatba, akkor nyilvánvaló: az utolsó évben zajlott vitákban a tanári kar többségi hangadójaként fellépett tanár „gyanúsíthatóvá”, Amler igazgató számára persona *non grata*-vá válhatott. A tárgyalás során Nyakas József még azt is felvetette, hogy a szerbek azért tartóztathatták le Magyarországról való visszatérése után két héttel, mert a tanári karból feljelentette valaki, s hogy korábban ugyanő a városban arról beszélt, hogy a képző tantestületében „jugoszláv–magyar ellentétek, pártok” voltak.²⁰⁶ Láthajuk: az utolsó tanév

²⁰⁵ A vizsgálat során ezt cáfolták.

²⁰⁶ A vizsgálat során Nyakas feljelentésre vonatkozó vádját cáfolták, a jugoszláv párttal kapcsolatosat pedig visszavonta. Ám azt állította, hogy „a tantestület két-három tagja részéről ellenséges magatartást és indulatot tapasztalt”. MNL K 502 1921-5-189117.

vitái igencsak kikezdték a korábban harmonikusan együttműködő pedagógusok egymás iránti bizalmát.

Terjedelmi okokból nincs lehetőségünk itt a napokig tartó vizsgálatot rekonstruálni. Meg kell elégednünk a VKM-et képviselő Scherer Sándor főigazgató 1921. november 25-i összefoglaló jelentésének egy részletével: „Karig Emil r. tanár előadja, hogy ismeretségben volt két szerb százados családjával, kiknek feleségei magyar származású és magyar érzelmű asszonyok voltak. Az ismerkedés apósa házánál történt és családjának érdekében, mert a szerbek apósának 300.000 K. értékű bórát kobozták el. A további károsodást elkerülendő a szerb tiszteket kétízben vendégül látta házában.²⁰⁷ Nem hitte, hogy ezen kényszerű érintkezés hazafias érzületére árnyékot vethet. Karig személyével kapcsolatos egy másik ügy is, amely a tanártestületnek eddigi ellenállását harmóniájában megzavarta.

A megszállás utolsó évében²⁰⁸ ugyanis a tanárok nem kaphatták meg illetményeiket, miért jórészt magántanítással és kölcsönökből tengették életüket. Súlyos anyagi helyzetük mellett hazafias érzelmeikben is támadás érte a tanárokat, mikor a szerb hatóság erőszakos fenyegetéssel követelte a testülettől a szerb állampolgári esküt.²⁰⁹ A követelésből kifolyólag több el-

²⁰⁷ Karig Emil valójában azzal indokolta ezt, hogy tekintettel kellett lennie apósa érdekeire, hiszen – fizetés híján – ő támogatta a családját.

²⁰⁸ Valójában 1919 júliusától 1921 augusztusáig nem kaptak fizetést.

²⁰⁹ Nem állampolgári, hanem közszolgálati esküt követeltek a szerbek.

lentétes vélemény merült fel a testületben, melynek során Éber Sándor azt a kérdést vetette fel: 'Ha a szerb kormány a magyar nemzeti tantárgyak tanítását beszüntetné, akkor milyen álláspontot foglalna el?' Erre izgatott vita folyamán a következő kijelentés hangzott el: 'Akkor alávetjük magunkat a követelésnek és nem fogjuk tanítani'. Eme nyilatkozatot Éber Sándor és Král nevelő Karig Emilnek tulajdonítják, míg Barcsai, Babusnyik, Flóra, Kiss, Kunits részben nem hallották, részben nem emlékeznek rá, kitől ered a nyilatkozat.

Harmadsorban pedig Karig a tanártestület részéről a Gosztonyi pécsi kormánybiztoshoz intézendő nyilatkozatot nem írta alá. Ezzel Karig Emil okot adott rá, hogy a szerbek iránti szimpátiával vádolják, mert a tanártestület részéről Gosztonyi pécsi kormánybiztoshoz intézendő nyilatkozatot nem írta alá. [Sic! – D. P.]

A jegyzőkönyvi adatok szerint tehát három körülmény adott alapot a Karig Emil személye iránti bizalmatlanságra. Az első tényt Karig Emil maga is beismerte. A nemzeti tárgyak tanítására vonatkozó nyilatkozatot, Éber és Král nyilatkozataival szemben, Karig határozottan tagadja, a testületnek őt tagja pedig nem emlékszik rá, hogy Karig hasonló nyilatkozatot tett volna. A pécsi kormánybiztoshoz intézendő beadvány aláírását Karig Emil állítása szerint azért tagadta meg, mert előzőleg személyesen járván Budapesten a minisztériumban, az eskü tárgyában más utasítást kapott.

Figyelemmel arra, hogy Karig Emil tanárral szemben a nemzeti tárgyak oktatásának esetleges megtagadásáról szóló vád nem talált bizonyításra, és, hogy a pécsi beadványra szánt ívnek az aláírását azért tagadta meg, mert Budapesten ellenkező irányú utasítást kapott, nevezett tanár magatartásában csupán azon tény kifogásolható, hogy *az ellenség tisztjeivel barátságosan érintkezett, és őket megvendégelte*. A szerb tisztekkel való érintkezését Karig Emil a tanári ülésen előadott igazoló megokolással, valamint írásbeli nyilatkozatokkal is támogatja ugyan, mindamellett nem tagadható, hogy eljárásával jogos alapot szolgáltatott nemcsak tanártársainak, de az intézeten kívülálló tényezőknek is ama gyanúsításra, hogy a szerb családokhoz érzelmi kapcsolatok fűzik, melyek magyar tanítóképző tanár hazafias érzületével nem egyeztethetők össze. Az ügy tisztázása céljából bajai tartózkodásom idején külön is felkerestem a Baján székelő 'Bizalmas katonai csendőrségi valamint rendőrségi nyomozó hatóság' vezetőjét, Bács-Bodrog vármege 'T' ügyi előadóját, Herzmann alezredes helyettesét, Bagossy századost, ki felkérésemre a rendelkezésre álló hivatalos adatok alapján megállapította, hogy 'a megszálló ellenséggel szemben tanúsított magatartása miatt az állami tanítóképző tanárai közül *senki ellen sem történt feljelentés*'.

Az utóbbi körülmény... enyhébb elbírálásnak enged teret. Nevezett tanár ugyan nem vádolható államellenes cselekménnyel, de eljárása mégis megtorlást követel, mert nevezett tanár és családja a megszálló ellenség tisztjeivel való bizalmas és baráti vendégeskedéssel magyar állampolgári és tisztviselő köte-

lessége ellen cselekedett, amivel a hűtlenség vádját vonta magára. Az előadottak... gondos mérlegelése alapján javaslom, hogy méltóztassék Karig Emil bajai áll. tanítóképző intézeti tanárt, azért, mert a megszállás idején az ellenséges tisztekkel a kényszerűség határain túlhaladó baráti érintkezést tartott fenn, rosszallásban részesíteni. Javasolt ítéletben súlyosbító körülménynek kellett vennem azt, hogy... magatartásával tanítványainak rossz példát mutatott, és arra is alkalmat adott, hogy a helyi társadalmat a magyar tanár hazafias érzelmeiről táplált rendíthetetlen hitében megingassa. Viszont enyhítő körülménynek számítandó be az, hogy Karig Emil 16 évi működése során mindenkor művelt, szakképzett és lelkiismeretes tanárnak bizonyult, ki nevelői és tanári tisztét buzgó teljesítésében és megbízhatóságában kivált, és az ifjúsággal, úgyszintén tanártársaival való érintkezésben kifogásra nem adott alkalmat, de akit a terhére rótt hazafiatlan barátkozásra családjának anyagi érdekei indítottak. ...

Rendelettervezet: *Tudomásomra jutott, hogy ön, Baja város megszállása idején az ellenséges tisztekkel és családjaikkal a kényszerűség határait túlhaladó baráti érintkezést tartott fenn. Minthogy ezzel tanítványainak rossz példát mutatott és arra is alkalmat adott, hogy a helyi társadalmat a magyar tanár hazafias érzelmeiről táplált hitét megingassa, magatartásáért az enyhítő körülmények figyelembevétele mellett rosszallásomat fejezem ki.*” Az 1921. december 29-i végső szöveghez egy új mondat került: „Midőn ezt értésére adom, egyúttal elvárom,

hogy jövőbeli magatartásával helyrehozza ezt a helytelenítésre okot szolgáltató tévedést.”²¹⁰

Erre a tanítóképzőben Karig tanár úrnak kevés lehetősége maradt. A menekült értelmiségi közalkalmazottak elhelyezési nehézségeivel, költségvetési korlátokkal bajlódó VKM gyakran nyúlt ahhoz az eszközhöz, hogy pl. a forradalmakban játszott jelentéktelen szerepükért formálisan csak figyelmeztetéssel vagy rosszallással (tehát nem elbocsátással) elmarasztalhatókat előbb kényszerszabadságra küldte, majd kényszernyugdíjazta. Csak az 1918–26. tanévi évkönyv lakonikus közléseiből tudható, hogy Karig Emil több éven át szabadságon volt (nem tudni, hogy kényszerből, vagy saját kérésre), majd *1924-ben, „létszámapasztás következtében”,²¹¹ alig több, mint negyvenévesen (!) az állami szolgálatból nyugdíjazták.*²¹² A megszállás alatti magatartásáért az intézetből fegyelmi úton elbocsátották Csepregi Márton kertészt. Ellenben *Luibl Györgyöt előbb mi-*

²¹⁰ MNL OL K 502 1921-5-189117. (Kiemelések tőlem – D. P.)

²¹¹ *Amler A. szerk.* 1918–26. 10-11.

²¹² *Amler A. szerk.* 1918–26. 20. Ezt követően Karig tanár úr zenetanítással, kórusvezetéssel, zeneiskola létrehozásával, igazgatásával és országos hírvé vált zenei szaklap, a „Filharmónia” szerkesztésével, zenei szakkikkeknek a fővárosi lapokban való publikálásával, s a Bajai Liszt Ferenc Kör elnökeként a város zenei életének szervezésével foglalkozott. *Karig Emil: A bajai Liszt Ferenc-kör Zeneiskola értesítője az 1934–35. iskolai évről.* VI. év. (Szerk.: Karig Emil igazgató) Baja, 1935.; *Kemény J.* 2010. 134-177.

*niszteri elismeréssel, majd vitézzé avatással jutalmazták. Amler Antal munkásságát pedig –1928. január 1-jei nyugdíjazása alkalmából – címzetes főigazgatói címmel honorálták.*²¹³

Az igazgató által benyújtott éves jelentések alapján 1922. január 25-én Scherer Sándor főigazgató értékelte a tantestület megszállás alatti tevékenységét: „Az intézet működését állandóan bénították a lelki és anyagi gondok. Minden iskolai évet rettenetes gondok között kezdett meg a tanári testület. Nemcsak az intézet sorsáról, de a család megélhetéséről, a jövő biztosításáról is gondoskodni kellett a tanároknak. Ilyen *nehéz viszonyok között is becsülettel, lelkiismeretesen teljesítette a tanári testület a kötelességét, s munkájával példát adott a növendékeknek is...* A tanári testület a Rendtartási Szabályzatban kiszabott feladatainak lelkiismeretesen eleget tett, ezért az iskolai évek normális lefolyása mindenkor biztosítva volt. Az ifjúság közszelleme, magatartása kifogástalan volt.”²¹⁴

2. Az igazoló eljárás során Amler Antal közölte: „Gévay-Wolf államtitkár úr, sőt, nm. Miniszter Úr és Szűcs István osztályfőnök úr Öméltósága is itt tartózkodása idején az igazgató előterjesztései nyomán azt az örömdetes kijelentést tette, hogy mindent megtesz adósságaink rendezésére. Ezért adósságainkat

²¹³ *Knézy Lehel*, 1940. 197.

²¹⁴ MNL OL K 502 1922-5-11500. (Kiemelés tőlem – D. P.)

össze kell írnia és felterjesztenie.”²¹⁵ Erre 1921. december 31-én került sor. Részletes, a „társadalmi” és egyéni kölcsönöket, magyar koronában összegző táblázatot és egy feljegyzést küldött a VKM-be. A táblázat szerint az intézet alkalmazottainak összesen 494.336 K adóssága volt, míg éves illetményük 157.620 K volt. Átlagosan tehát kb. 3,2 évi teljes bruttó jövedelmüknek megfelelő adósságuk volt, egyenetlen eloszlásban. Volt akinek egy-kétévnyi, de voltak olyanok is, pl. Luibl György, akinek 5 évi, Karig Emil akinek 4,6 évnnyi teljes jövedelmét kitevő adóssága volt.²¹⁶

Az igazgatói feljegyzésben olvashatjuk: „A vezetésem alatt álló bajai állami tk. int. tanári kara... a megszállás súlyos 3 éve alatt fizetést nem élvezett, s különösen az 1919. és 1920. évek folyamán a bajai társadalom által nyújtott kölcsönök igénybevételére volt utalva. Ezen kölcsönök súlyos teherként nehezednek a tanári kar mindegyik tagjára, s azok családjait is szomorú aggodalmakkal töltik el, különösen azért, mert e kölcsönök jó része SZHSZ valutában vétettek igénybe, s hitelezőink azokat ily valutában akarják rajtunk behajtani. Kivételt képeztek a 'Hangya' és a 'Mi Boltunk’²¹⁷ részvénytársaságok, kik nemes-

²¹⁵ MNL OL K 502 1921-5-189117. 1921. november 25.

²¹⁶ MNL OL K 502 1922-5-1682. és MNL K 502-1921-4-69797.

²¹⁷ A „Mi Boltunk” döntésével „meltányolta azt a hazafias és hőroszi magatartást, melyet a Tanítóképző Intézet T. Tanári Kara a megszállás alatt tanúsított”. MNL K 502 1921-5-189117. 1921. október 20.

lelkűen lemondtak a súlyos időkben nyújtott kölcsönöknek mostan hasonló értékben való törlesztéséről, s megelégedtek azzal, hogy... csak magyar Koronaértékben kellett velük szemben fennálló tartozásunkat törleszteni. A mellékelt kimutatás feltűnteti azon tartozások részletezését, amelyeket annak idején úgy magyar értékű Korona, mint annak a szerb hatóság részéről forgalomból való kivonása után jugoszláv értékű Korona-Dinárban vettünk fel. Mivel az adósságok csak abból az időkből valók, amikor már kis tőkénket, amelyeket egy emberöltőn át való nélkülözések után megtakarítottunk, a megszállás következtében felélni kénytelenek voltunk, s amikor később a társadalom is kimerült, s többé segíteni hajlandó nem volt: mély tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, *méltóztassék a m. kir. Kormányánál közbenjárni, hogy a magyar állam, amelynek a megszállás alatt minden érdekét itt képviseltük, amelynek nevében minden működésünk folyt, s amelynek ma milliókat képviselő értékeit megmentettük, ez adósságainkat törleszteni segítsen!* Kérjük ezt annál is inkább, mert *tudtunkkal a pécsi állami tisztviselő kartársaink a megszállás egész ideje alatt nemcsak rendes fizetésüket pontosan megkapták... hanem azon felül még külön megszállási segélyben is részesültek, s még talán ma is részesülnek.*

Városunk főispánja, mélt. Kovacsics Dezső úr előtt szintén kifejtettük kérelmünk indokolt voltát, s ő készségesen vállalta azt a nemes feladatot, hogy látván a mi lekötött helyzetünket, megértette azt, hogy ilyen súlyos gondokkal terhelten az ál-

lammak egyetlen tisztviselője sem bír áldásos működést kifejezni, közbenjár a m. kir. Kormánynál, ezen anyagi ügyek rendezése ügyében, olyformán, hogy a magyar Kormány vagy rendkívüli segéllyel szanálja gyökeresen a mi helyzetünket, vagy életbiztosítás révén keressen módot arra, hogy hosszúlejárátú kölcsön [ceruzával ráírva: pénzüintézet – D. P.] segélyével súlyos anyagi helyzetünkön segítve legyen...”²¹⁸

A VKM VIII/a ügyosztály 1922. január 30-án válaszolt: „Ami a bajai állami tanítóképző intézeti tanárainak kérelmét illeti, hogy részesükre adósságaiknak törlesztésére rendkívüli segély folyósíttassék, az fedezet hiányában nem teljesíthető. Ami pedig azt a kérelmüket illeti, hogy részükre esetleg kölcsön engedélyeztessék, az 1918. évi XXII tc., ill. az 1920. évi 3794. és 4093. PM rendelet alapján az országos pénzüintézeti központhoz lennének utasítandók”.²¹⁹

A magyar állam által a megszállás idejének nagy részében magára hagyva kényszerűen, vétlenül eladósodott bajai pedagógusok most is magukra maradtak. A VKM, amely a megszállás alatt „elfeledkezett” arról az egyszerű igazságról, melyet a pécsi kormánybiztos megfogalmazott – akkor várható el hatékony ellenállás a közalkalmazottaktól, ha anyagilag támogatják őket –, majd rigid módon számon kérte a pedagógus

²¹⁸ MNL OL K 502 1922-5-1682.

²¹⁹ MNL OL K 502 1922-5-1682.

közalkalmazottól elvárható példamutató magatartást, érzéketlennek bizonyult az általa (is) okozott nehéz helyzet áldozatai iránt. A pusztán állami költségvetési elszámolási szempontból kétségtelenül racionálisan indokolható eljárás²²⁰ „hőseinkkel” szemben rendkívül méltánytalan volt.

3. Ám ezzel korántsem volt vége Amler igazgató úr és kolégái megpróbáltatásainak. Bő fél évvel később komolyan felmerült a veszélye annak, hogy még a képző épületének megtartása érdekében tett áldozataik is értelmetlenné válnak. Baja ugyanis a „csonka” Bács-Bodrog vármegye székhelye lett 1941-ig, ám kezdetben a vármegyei adminisztrációnak nem volt helye a városban. Ezért, a VKM engedélyével, átmenetileg csökkent növendéklétszámú tanítóképző internátusának néhány helyiségében helyezték el a megyei és állami hivatalok egyes részlegeit. A grandiózus új vármegyeháza megépítésére a kis megyének nem voltak forrásai, így a Pénzügyminisztériumhoz fordultak állami támogatásért. A minisztérium nem kívánt ekkora kiadást vállalni, ezért amikor olyasmit hallott, hogy „a bajai képző üres, tanítványai nincsenek”, komolyan felmerült,

²²⁰ A bajai képzős közalkalmazottak által adósságaikra kért összeg kb. azonos volt az intézeti bútorok pótlására költségvetésen felül szükséges összeggel, melyet akkor még nem tudtak biztosítani, csak a következő tanévben. Ráadásul a túlköltekezést a Számvevőszék és a Nemzetgyűlés felé mindig indokolni kellett, márpedig előzetes tervezés és kötelezettségvállalás nélküli „adósságrendezés” aligha lett volna elszámolható.

hogy be kellene zárni, s az épületei egészét a hivatalok rendelkezésére bocsátani. Amler Antal először 1922. október 18-án tájékoztatta a VKM-et e tervekről, s adatokkal cáfolta a növendéklétszámra vonatkozó hamis híreszteléseket.²²¹

Majd 1923. január 3-án újabb levelet írt, mert akkor már a Belügyminisztérium is elkezdett érdeklődni az épület iránt, amely a Tanfelügyelőség útján kérte be az intézetre vonatkozó adatokat: „Jelenttem, hogy ez idő szerint intézetünk internátusába 59 bennlakó és 1 bejáró növendék volt felvéve. A háború előtt intézetünknek átlag 150-170 növendéke volt, s hogy a jövő évben, a hír szerint feloszlátandó váci állami tanítóképző intézet növendékeinek ide való áttelepítése után, a jövő évi felvételt beszámítva 135-150 növendéke lesz. Ez adatokból kiviláglik, hogy teljesen indokolatlan az itteni megyei hatóságok óhaja s a kir. Pénzügyigazgatóság törekvése, hogy intézetünk felett a halálharangot megkondítsák... Mi a megszállás alatt a legsúlyosabb viszonyok között is helyben maradtunk, s rengeteg anyagi áldozatok árán is fenntartottuk az intézetet, amely a múltban oly dicsőséges szerepet töltött be. A megszálló hatóságok beszüntették fizetésünket, s így közel 3 évig minden anyagi támogatás nélkül, tisztán önerőnkre hagyatva álltuk a vihart, mely fejünk felett elzúgott akkor, amikor más hatóságok a dolog könnyebb végét fogták, elköltöztek a Bácskából, s ki-

²²¹ MNL OL K 502 1923-6- 3933.

vülről, páholyból nézték végig szenvedéseinket, gyötrődésünket, megaláztatásainkat.

Tanártársaim közül egyiket heteken át rabságban tartották, csak súlyos ezrek lefizetése után, melyek anyagilag is tönkretették, szabadult ki a fogságból... Luibl György gyakorlóiskolai tanítót fél évig a szabadkai tömlöcben tartották fogva, majd ártatlansága kiderülván, újabb fél évig Valjevóba internálták. Ennek költségei is egész életére nyomorulttá tették őt...

Az egész tanári kar anyagilag tönkrement a megszállás 2 és ¾ évén, mert fizetést nem kaptunk, adósságot kellett csinálnunk, amelyet nagyrészt SZHSZ értékben kell visszafizetnünk, holott hátralékos fizetéseinket a magyar állam, csak rendes értékben térítette meg, évek múltával.

Megtettük ezt csak azért, hogy intézetünket a magyar állam számára megmentsük, mert ha mi is könnyedén itt hagyjuk intézetünket, tanítványainkat, úgy az intézet két palotájából ma már egy kő sincs... A szerbek megtűrték intézetünk működését, s bár fizetést nem adtak, többé nem törődtek velünk, mert kijelentésük szerint az igazgató renitenciája miatt nem törődnek velünk.

S most ez mind hiábavaló lett volna? Szenvedéseink, megaláztatásunk amelyet intézetünk fenntartása érdekében el kellett szenvednünk, most semmi értékkel ne bírjon a magyar állam szemében, amelynek milliós értéket mentettünk meg?

A szerbek megtűrték intézetünket, s most a magyar hatóságok törnek életére???

Nagyon kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék a m. kir. Belügy- és Pénzügyminiszter Urakat felvilágosítani arról, hogy ez áldozatokat a Magyar Hazának hoztuk, s ne bántsák az intézetet, amellyel a megszállás alatt éppen semmit sem törődtek.”²²² – írta az igazgató. Majd az évkönyvben tudatta: a VKM segítségével sikerült útját állni a bajai tanítóképző megszüntetésére s az épület megszerzésére irányuló törekvéseknek.²²³

Amler Antal

* * *

Elbeszélésünk nyomán érthető – a történelem viharában „hajózni”²²⁴, nevelni, túlélni próbáló „kisember” – Amler Antal kifakadása: „Mintha balsors fűzött volna össze a bajai állami tanítóképzővel!”²²⁵ S hitelesnek tűnik, hogy úgy látta: „ez volt az intézet 3 évi kálváriajárása, s az én kálváriajárásom! Súlyos

²²² MNL OL K 502 1923-6- 3933. (Kiemelés tőlem – D. P.)

²²³ Amler A. szerk. 1918–26. 9.

²²⁴ 'navigare necesse est'

²²⁵ Amler A. szerk. 1918–26. 40.

megpróbáltatás volt, de a küzdelmet végigvítam, a harcot megálltam. Áldassék érte a Magyarok Istene, ki e megpróbáltatást rám mérte! Megtettem Hazámért, annak közoktatásügyéért, melynek mindig hű és becsületes harcosa igyekeztem lenni. Sikerült-e? Ítélje e jelentéseim alapján Nagyméltóságod...²²⁶ – s a történetüket figyelmével megtisztelő olvasó.

²²⁶ MNL OL K 502 1922-5-11500.

TARTALOM

Előszó.....	5
A körülményekről és előzményekről röviden.....	7
Szabad-e a magyar tanítóképzés fennmaradásáért hivatali esküt tenni a megszállóknak?.....	17
A kényszer szülte innovációk és súlyos megpróbáltatások tanéve	36
Magukra hagyottan vitázva, kétség és remény között, már-már kilátástalan helyzetben.....	66
Epilógus: megváltás és/vagy újabb megpróbáltatások?.....	106

Kismonográfiájában öt levéltár anyagainak felhasználásával, dokumentatív elbeszélő módszerrel rekonstruálja a szerző (Donáth Péter, az MTA doktora, az ELTE TÓK professor emeritusa) a Bajai Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet sorsát, tanárainak drámáját az 1918 novemberében kezdődött szerb megszállás alatt, a város 1921 augusztusában történt felszabadulásáig, s az azt követő, magatartásukat utólag átvilágító magyar hatósági eljárások lezárultáig.

Történetük betekintést enged az idegen megszállás alá került „kisemberek”, közalkalmazottak, pedagógusok helyzetének alakulásába, a magyar és jugoszláv állam által egyaránt elvárt lojalitással kapcsolatos dilemmáikba, vitáikba. Azzal a különös vonással, hogy ők – 2 éven át – úgy tartották fenn a magyar tanítóképzést Baján, hogy ehhez a két kormányzat egyike sem nyújtott anyagi támogatást, s annak ellenére tagadták meg a SZHSZ államnak teendő esküt, hogy erre Teleki Pál kormányhatározatban feljogosította őket.